

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СОЛОМІНЧУК ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 340.111.5:342.415:331.105.44

**ДИСЕРТАЦІЯ
УЧАСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ СПЛОК У РОЗБУДОВІ СОЦІАЛЬНО-
ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. В. Соломінчук

Науковий керівник:
Андрусишин Богдан Іванович,
доктор історичних наук, професор
Заслужений діяч науки і техніки України

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Соломінчук В. В. Участь професійних спілок у розбудові соціально-правової держави (теоретико-правовий аспект). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2018.

У дисертації проведено загальнотеоретичний аналіз участі професійних спілок у розбудові соціально-правової держави. Розроблено теоретичні та практичні рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності профспілок у сфері забезпечення прав людини і громадянина.

У дисертаційній роботі обґрунтовано висновок про те, що особлива роль професійних спілок у процесі розбудови соціально-правової держави полягає насамперед у налагодженні зв'язку суспільства і держави, зокрема шляхом участі профспілок у процесі розробки та прийняття нормативно-правових актів, здійсненні громадського контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень, наданні правової допомоги, представництві інтересів громадян, правоосвітній роботі, виконанні ролі регулятора суспільних конфліктів.

Здійснено аналіз стану наукової розробки проблеми участі професійних спілок у розбудові соціально-правової держави, виокремлено основні наукові праці із зазначеної проблематики.

Вивчено та узагальнено особливості формування законодавства про професійні спілки за кордоном, досліджено розвиток законодавства про професійні спілки на теренах України. Виокремлено етапи становлення нормативно-правового регулювання правовідносин за участю профспілок на території України: 1) зародження на західноукраїнських землях наприкінці XIX ст. законодавства про професійні спілки; 2) правове регулювання діяльності професійних спілок на українських землях, що входили до складу царської Росії

на початку XX ст.; 3) правове регулювання профспілок у період української революції і національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.; 4) законодавство про профспілки радянського періоду (1922-1991 рр.) умовно поділено на такі періоди: а) 1922-1933 рр. (формальне закріплення властивих правовій природі профспілок функцій; б) 1933 - початок 50-х рр. – закріплення за профспілками функцій державних органів; в) початок 50-х 1991 рр. – розширення прав профспілок щодо виконання державно-владних функцій; 5) становлення та розвиток законодавства про профспілки у період з 1991 року до сьогодні.

Досліджено специфіку участі профспілок у процесі взаємодії громадянського суспільства і соціально-правової держави. Обґрунтовано твердження, що сучасні профспілки України, маючи потенціал впливу на саморегуляцію громадянського суспільства, захист прав і свобод громадян, координацію і узгодження інтересів різних соціальних груп, попередження соціальних конфліктів, становлення соціальної правової держави, свої можливості використовують не повною мірою. При цьому у роботі робиться висновок, що професійні спілки України мають теоретичні та практичні передумови для становлення їх як впливового громадського інституту, здатного за необхідних умов перетворюватися у рушійну силу суспільно-політичних процесів у державі, впливати на забезпечення гідного рівня життя громадян, гарантування соціальної стабільності, безпеки, громадянського миру і злагоди.

Окрему увагу у дисертаційному дослідженні приділено обґрунтуванню доцільних меж втручання держави у діяльність профспілок. З'ясовано, що виконання профспілками таких суспільно важливих функцій, як участь у соціальному діалозі, здійснення громадського контролю, участь в управлінні державним соціальним страхуванням, участь у розробленні та реалізації державної економічної, соціальної, житлової політики, визначенні головних критеріїв життєвого рівня громадян, соціальних стандартів, політики ціноутворення визначає потребу у більш детальній регламентації діяльності профспілок порівняно з іншими громадськими організаціями. При цьому необхідні межі втручання держави у діяльність профспілок мають бути зведеними

до мінімуму та забезпечувати досягнення оптимального балансу інтересів держави і суспільства.

Доведено, що взаємодія профспілок і держави, яка ґрунтується на принципах рівноправного партнерства, прозорості, довіри, залучення профспілок до прийняття рішень із соціально-трудових питань, сприяє реалізації основних засад соціально-правової держави, зокрема налагодженню дієвого механізму захисту прав і свобод людини і громадянина, демократизації суспільних процесів, високому рівню розвитку соціального законодавства, загальному добробуту населення.

Здійснено теоретико-правовий аналіз громадського контролю профспілок. З'ясовано основні чинники, які впливають на підвищення ефективності громадського контролю, здійснюваного профспілками. Аргументовано, що на ефективність громадського контролю впливає насамперед наявність чіткого законодавчо визначеного механізму здійснення професійними спілками громадського контролю, незалежність профспілок від влади та політична незаангажованість їхніх представників, високий рівень кваліфікації профспілкових активістів, забезпечення державою реалізації права професійних спілок на здійснення громадського контролю.

Визначено, що участь профспілок у забезпеченні прав людини охоплює такі важливі сфери, як діяльність, спрямовану на недопущення порушень прав громадян та захист їхніх прав (усунення вже існуючих порушень прав людини та їх відновлення). Зважаючи на це, запропоновано у ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» норму «здійснення представництва та захисту прав та інтересів» замінити на «участь у забезпеченні прав та інтересів».

Здійснено аналіз основних форм участі профспілок у забезпеченні прав людини і громадянина. Знайшли подальший розвиток ідеї щодо поділу їх на: 1) юрисдикційні: представництво інтересів громадян у державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; представництво інтересів громадян у колегіальних органах (НТСЕР, громадських радах при центральному

та місцевих органах виконавчої влади, комісіях із соціального страхування, комісіях із трудових спорів тощо); представництво інтересів громадян у судах; притягнення до відповідальності керівників підприємств, установ, організацій, якщо вони порушують законодавство про працю, про колективні договори і угоди, Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»; 2) неюрисдикційні: організація колективних форм протесту (пікетувань, мітингів, зборів з метою захисту прав та інтересів працівників, пенсіонерів, студентів); участь у вирішенні колективних трудових спорів, участь у соціальному діалозі, заходи з підвищення правової грамотності населення; участь у правотворчому процесі; направлення звернень до органів виконавчої та законодавчої влади, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; здійснення громадського контролю.

На основі аналізу норм Конституції України, законів України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», «Про колективні договори і угоди», «Про соціальний діалог», «Про громадські об'єднання» та інших доведено, що система правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері створення, діяльності і припинення функціонування професійних спілок, є комплексною галуззю законодавства. З'ясовано співвідношення профспілкового законодавства та профспілкового права як елементів системи законодавства та системи права.

Надано характеристику нормативно-правового регулювання діяльності профспілок (організацій профспілок), які об'єднують осіб, що навчаються, надано пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази у цій сфері.

Визначено, що діяльність професійних спілок з правової освіти має вплив на соціально-правову активність суспільства у процесі розбудови правової держави. Робота профспілок з підвищення правової культури населення є внеском у розбудову громадянського суспільства. Виявлено, що основними ознаками правоосвітньої діяльності профспілок є доступність, цільова спрямованість та орієнтація на об'єктивні потреби та запити громадян.

Виявлено прогалини в законодавстві, яке регулює відносини за участю профспілок, та надано пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази у цій сфері.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування у науково-дослідній роботі (в подальших науково-теоретичних розробках проблем участі інститутів громадянського суспільства у розбудові соціально-правової держави); у правотворчій діяльності, спрямованій на вдосконалення законодавства у сфері діяльності професійних спілок; у навчальному процесі – для методичного забезпечення при підготовці лекційних та семінарських занять, підручників та навчально-методичних матеріалів з теорії держави і права, історії держави і права, конституційного, адміністративного, трудового права та при викладанні дисциплін «Теорія держави та права», «Проблеми теорії держави і права», «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»; у правозастосовчій діяльності – для вдосконалення практики застосування норм чинного законодавства про професійні спілки, у практичній діяльності профспілок.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним у вітчизняній науці теорії держави та права дослідженням питання участі професійних спілок у розбудові соціально-правової держави.

Ключові слова: соціально-правова держава, громадянське суспільство, професійні спілки, соціально-економічні права, захист прав людини і громадянина, соціальне партнерство, соціальний діалог, правотворчість, громадський контроль, правова освіта.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

1. Соломінчук В. В. Профспілковий громадський контроль як невід'ємний елемент демократичної, правової держави / В. В. Соломінчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2014. – Вип. 26. – С. 123-129.

2. Соломінчук В. В. Зародження законодавства про професійні спілки на теренах України / В. В. Соломінчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2015. – Вип. 28. – С. 117-123.

3. Соломінчук В. В. Нормативно-правове регулювання діяльності профспілкових організацій студентів / В. В. Соломінчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2015. – Вип. 30. – С. 114-120.

4. Соломінчук В. В. Професійні спілки в системі забезпечення прав людини і громадянина / В. В. Соломінчук // Часопис Київського університету права. – № 1. – 2017. – С. 63-67.

5. Соломинчук В. В. Профсоюзное законодательство – комплексная отрасль законодательства Украины: общетеоретический подход / В. В. Соломинчук // Международный научно-практический журнал «Закон и жизнь». – Кишинев, 2015. – № 8/2 (284). – С. 87-91.

6. Соломінчук В. В. Профспілка на підприємстві: порядок створення та повноваження / В. В. Соломінчук // Зароботная плата. – 2010. – № 8 (50). – С. 20-25.

7. Соломінчук В. В. Правотворча діяльність професійних спілок / В. В. Соломінчук // Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24–25 травня 2013 р., – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С.170-173.

8. Соломінчук В. В. Правоосвітня діяльність професійних спілок на шляху до підвищення правової культури суспільства / В. В. Соломінчук // «Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15–16 травня 2014 року. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С.146-149.

9. Соломінчук В. В. Професійні спілки у процесі взаємодії держави та громадянського суспільства (Trade unions in the process of interaction between the state and civil society) / В. В. Соломінчук // Science and Education in Australia, 18

America and Eurasia: Fundamental and Applied Science : Proceedings of the 1st International Sciences Conference (Australia, Melbourne, 25 June 2014). – Melbourne : International Agency for the Development of Culture, Education and Science, 2014. – P. 482-483.

10. Соломінчук В. Створення профспілки на підприємстві / В. Соломінчук // Кадровик України, 2014, № 4. – С.54-60.

11. Соломінчук В. В. Свобода об'єднання у профспілки як фундаментальне право людини і громадянина / В. В. Соломінчук // Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф, м. Львів, 28-29 листопада 2014 р. - у 2-х частинах. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. – Ч. 1. – С.15-17.

12. Соломінчук В. В. Профспілки у політичній системі України / В. В. Соломінчук // Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 21-22 листопада 2014 р. – Харків. – 2014. – С.17-19.

13. Соломінчук В. В. Правовий статус профспілок радянської доби / В. В. Соломінчук // «Одинадцять юридичні читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи»: матеріали міжнар. наук.-практ. конф, м. Київ, 21-22 травня 2015 р., – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 124-127.

14. Соломінчук В. В. Звільнення працівника за згодою профспілки / В. В. Соломінчук // Кадровик України. – 2014. – № 10. – С.44-51.

15. Соломінчук В. В. Участь професійних спілок у виборчому процесі / В. В. Соломінчук // Збірник наукових доповідей «Економика. Государство и право. Осуществление научных исследований и организации проектов. Państwo i Prawo. Realizacja badań i projektów», Краков, 30.07.2015 - 31.07.2015. – С. 124-127 Краков/Kraków.

16. Соломінчук В. В. Права та гарантії професійних спілок у проекті Трудового кодексу України / В. В. Соломінчук // «Дванадцять юридичні читання.

Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози»: матеріали міжнар. наук.-практ. конф, м.Київ, 01–02 червня 2017 року. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С.133-135.

17. Соломінчук В. В. До питання трансформації функцій профспілок у соціальній державі / В. В. Соломінчук // Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2018. – Вип. 9. – С. 486-489.

ABSTRACT

Solominchuk V.V. – Participation of trade unions in the development of a socio-legal state (theoretical and legal aspect). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the title of the candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; history of political and legal studies. – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv; V. N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2018.

In the thesis, a general theoretical analysis of the participation of trade unions in the development of a socio-legal state has been carried out. Theoretical and practical recommendations for improving the efficiency of trade unions' activities in the field of ensuring human and citizenship rights have been developed.

The conclusion has been substantiated that the special role of trade unions in the process of development of a social and legal state lies, first of all, in establishing relations between society and the state, in particular through the participation of trade unions in the process of drafting and adopting normative legal acts at the state, territorial and local levels, implementation of public control over the activities of subjects of power authorities, provision of legal assistance, representation of citizens' interests, law-education work, implementing the role of a social conflict regulator.

The analysis of the state of a scientific development of the problem of trade unions' participation in building a social and legal state has been carried out and the major groups of scientific works on the above mentioned issues have been highlighted.

The peculiarities of the birth of the legislation on trade unions abroad have been studied and generalized, and the development of legislation on trade unions on the territory of Ukraine has been researched. The stages of formation of normative and legal regulation of juridical relations with the participation of trade unions on the territory of Ukraine have been distinguished: 1) the formation of the legislation on trade unions in Western Ukrainian lands at the end of XIX century; 2) the legal regulation of trade unions on the Ukrainian lands that were part of tsarist Russia at the beginning of XX century; 3) the legal regulation of trade unions in the revolutionary period of 1917-1921; 4) legislation on trade unions of the Soviet period (1922-1991) was conditionally divided into the following periods: a) 1922-1933 - formal consolidation of the legal nature of trade union functions; b) 1933 - the beginning of the 50s - consolidation of functions of state bodies by trade unions; c) the beginning of the 50s - 1991 – expansion of the rights of trade unions in the fulfillment of state power functions; 5) formation and development of the legislation on trade unions in the period of independent Ukraine (1991 - to the present day).

The specificity of the participation of trade unions in the process of interaction between the civil society and the socio-legal state has been explored. It has been substantiated that modern trade unions of Ukraine, having the potential to influence self-regulation of the civil society, protection of rights and freedoms of the citizens, coordination and agreement of interests of various social groups, prevention of social conflicts, formation of a socio-legal state, are not fully utilizing their opportunities. At the same time, it has been concluded that trade unions of Ukraine have theoretical and practical preconditions for becoming an influential public institution able to transform into a driving force of socio-political processes in the state under the necessary conditions, to influence the provision of a decent standard of living for citizens, social stability, security, civil peace and harmony in the society.

Particular attention in the thesis research was given to considering admissible limits of state interference in the activities of trade unions. It has been revealed that fulfilling by trade unions such socially important functions as participation in the social dialogue, implementation of public control, participation in the management of state

social insurance, participation in the development and implementation of the state economic, social and housing policies, determination of the main criteria of the living standards of citizens, social standards, pricing policies determine the need for more detailed regulation of trade unions in comparison with other non-governmental organizations. At the same time, the necessary boundaries of state interference in the activities of trade unions should be minimized and ensure the achievement of an optimal balance of interests of state and society.

It has been proved that the interaction of trade unions and the state, based on the principles of equal partnership, transparency, trust, involvement of trade unions in decision-making on social and labor issues promotes the implementation of the basic principles of a socio-legal state, in particular establishment of an effective mechanism for the protection of human and citizenship rights and freedoms, democratization of social processes, a high level of development of social legislation, general welfare of the population.

A theoretical and legal analysis of public control of trade unions has been carried out. The factors that influence the increase of efficiency of public control by trade unions have been found out. It has been argued that the effectiveness of public control is primarily influenced by the existence of a clear legislative mechanism for the implementation of public control by trade unions, independence of trade unions from the authorities and political non-interference of their representatives, a high level of qualification of trade union activists, ensuring by the state implementation of the right of trade unions to exercise public control.

It has been determined that participation of trade unions in the field of human rights covers such important areas as activities aimed at both preventing violations of citizens' rights and protecting their rights (eliminating already existing violations of human rights and restoring them). In view of this, it has been proposed that the words "the representation and protection of rights and interests" shall be replaced by "participation in the provision of rights and interests" in Art. 2 of the Law of Ukraine "On Trade Unions, their Rights and Guarantees of Activity".

The analysis of the main forms of trade unions' participation in the provision of human and citizenship rights has been carried out. Some ideas found their further development in view of dividing them into: 1) jurisdictional: representing the interests of citizens in government bodies, local self-government bodies, and to other persons; representing citizens' interests in collegial bodies (NTSER, public councils at central and local executive bodies, social insurance commissions, commissions on labor disputes, etc.); representing citizens in courts; bringing to responsibility heads of enterprises, institutions, organizations, if they violate the labor legislation, collective agreements and contracts, the Law of Ukraine "On Trade Unions, their Rights and Guarantees of Activity"; 2) non-jurisdictional: organization of collective forms of protest (picketing, rallies, meetings to protect the rights and interests of employees, pensioners, students); participation in solving collective labor disputes, participation in the social dialogue, measures to increase legal literacy of the population; participation in the law-making process; sending appeals to executive and legislative bodies, the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights; exercising public control.

On the basis of the norms of the Constitution of Ukraine analysis, the laws of Ukraine "On Trade Unions, Their Rights and Guarantees of Activities", "On the Procedure for the Resolution of Collective Labor Disputes (Conflicts)", "On Collective Contracts and Agreements", "On Social Dialogue", "On Public Association " and others, it has been proved that the system of legal norms regulating social relations in the field of creation, operation and termination of the functioning of trade unions is a complex branch of legislation. The correlation of trade union legislation and trade union law as an elements of the legislation system and the legal system has been revealed.

The legal regulation of the activities of trade unions (trade union organizations), which unite students, has been characterized and proposals to improve the regulatory and legal framework in this area have been offered.

It has been determined that the activity of professional associations of legal education has an impact on the socio-legal activity of the society in the process of developing a constitutional state. The work of trade unions to improve the legal culture of the population is a contribution to the development of a civil society. It has been

found out that the main features of legal education activities of trade unions are accessibility, target direction and orientation to the objective needs and requests of citizens.

The gaps in the legislation, which regulates relations with the participation of trade unions, have been identified, and proposals to improve the regulatory framework in this area have been made.

The practical significance of the results obtained is the possibility of their application in research work (in further scientific and theoretical developments of the problems of civil society institutions' participation in the development of a socio-legal state); in law-making activity aimed at improving the legislation in the field of trade unions; in the educational process – for methodological support in the preparation of lectures and seminars, textbooks and teaching materials on the theory of state and law, the history of state and law, constitutional, administrative, labor law and special courses on the study of NGOs etc., in the teaching of disciplines "Theory of state and law", "Problems of the theory of state and law", "Rights, freedoms and duties of a person and a citizen"; in law-enforcement activities – to improve the practice of applying the rules of the current legislation on trade unions, in the practice of trade unions.

The scientific novelty of the obtained results is that the thesis is the first research in the national science of the theory of state and law on the issue of the participation of trade unions in the development of a socio-legal state.

Key words: socio-legal state, civil society, trade unions, socio-economic rights, protection of human and citizenship rights, social partnership, social dialogue, law-making, public control, legal education.

The list of scientific articles published on the thesis topic:

1. Solominchuk V. V. Public control of trade unions is a part of a democratic, socio-legal state / V. V. Solominchuk // Scientific chasopysof National Pedagogical Dragomanov University. S.18 : Economics and right. – 2014. – № 26. – P. 123-129.

2. Solominchuk V. V. The birth of the legislation on trade unions on the territory of Ukraine / V. V. Solominchuk // Scientific chasopys of National Pedagogical Dragomanov University. S. 18 : Economics and right. – 2015. – № 28. – P. 117-123.

3. Solominchuk V. V. The legal regulation of the activities of trade union organizations, which unite students / V. V. Solominchuk // Scientific chasopys of National Pedagogical Dragomanov University. S.18: Economics and right. – 2015. – № 30. – P. 114-120.

4. Solominchuk V. V. Participation of trade unions in the field of human and citizenship rights / V. V. Solominchuk // Chasopys Kyiv University of Law. – № 1. – 2017. – P. 63-67.

5. Solominchuk V. V. Trade union legislation is a complex branch of Ukrainian legislation: a general theoretical approach / V. V. Solominchuk // Legea si Viata. – № 8/2 (284). – 2015. – P.87-91.

6. Solominchuk V. V. Trade union at the enterprise: the procedure of creation and authority / V. V. Solominchuk // Salary. – 2010. – № 8 (50). – P.20-25.

7. Solominchuk V.V. The participation of trade unions in the process of drafting and adopting normative legal acts / V. V. Solominchuk // Materials of the International Scientific and Practical Conference «The Ninth Legal Readings. Political and Legal Reform in Ukraine: History, Contemporary, Prospects», Kyiv, May 24-25, 2013, – K.: National Pedagogical Dragomanov University. – P. 170-173.

8. Solominchuk V. V. The activity of trade unions of legal education to improve the legal culture of the population / V. V. Solominchuk // aterials of the International Scientific and Practical Conference «The tenth legal reading. Legal Education and Science in Ukraine», Kyiv, May 15–16, 2014. – K.: National Pedagogical Dragomanov University. – P. 146-149.

9. Solominchuk V. V. Trade unions in the process of interaction between the state and civil society / V. V. Solominchuk // Science and Education in Australia, 18 America and Eurasia: Fundamental and Applied Science : Proceedings of the 1st International Sciences Conference (Australia, Melbourne, 25 June 2014). – Melbourne : International Agency for the Development of Culture, Education and Science, 2014. – P. 482-483.

10. Solominchuk V. V. Creation of a union at the enterprise / V. V. Solominchuk // Personnel of Ukraine. – 2014. – № 4. – P. 54-60.

11. Solominchuk V. V. Freedom of association in a trade union as a fundamental right of a person and a citizen / V. V. Solominchuk // Materials of the International Scientific and Practical Conference, Lviv, November 28-29, 2014. – In 2 parts. – Lviv: Western Ukrainian Center «Legal Initiatives Center», 2014. – P. 15-17.

12. Solominchuk V. V. Trade unions in the political system of Ukraine / V. V. Solominchuk // Legal means of protection and protection of human rights: domestic and foreign experience: intern. science-practice Conf., Kharkiv, November 21-22, 2014.– Kharkiv. – 2014. – P. 17-19.

13. Solominchuk V. V. The legal status of trade unions of the Soviet era / V. V. Solominchuk // Materials of the International sciences conference «Eleven Legal Readings. The Form of a Modern National Ukrainian State: Realities and Prospects», Kyiv, May 21-22, 2015. – K.: National Pedagogical Dragomanov University, 2013. – P. 124-127.

14. Solominchuk V. V. Dismissal of an employee with the consent of the union // Personnel of Ukraine. – 2014. – № 10. – P. 44-51.

15. Solominchuk V. V. Participation of trade unions in the electoral process / V. V. Solominchuk // Collection of scientific reports «Economics. State and Law. Implementation of scientific research and project organization. Państwo i Prawo. Realizacja badań i projektów», Krakow, 30.07.2015 - 31.07.2015 – P. 124-127.

16. Solominchuk V. V. Rights and Guarantees of Trade Unions in the Draft Labor Code of Ukraine / V. V. Solominchuk // Materials of the International Scientific Conference «Twelve Legal Readings. State in socio-political processes: challenges and threats", June 01 to 02. – K.: National Pedagogical Dragomanov University, 2014. – P. 133-135.

17. Solominchuk V. V. On the question of the transformation of the functions of trade unions in a social state / V. V. Solominchuk // Almanac is right. Legal Analysis: Doctrinal Approaches and Sectoral Measurements. – K.: V. Koretsky Institute of the State and the right of the National Academy of Sciences of Ukraine. – 2018. – №. 9. P. 486-489.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1 ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ У ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ШЛЯХУ ДО РОЗБУДОВИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ.....	28
1.1 Стан наукової розробки проблеми участі профспілок у розбудові соціально-правової держави.....	28
1.2 Загальнотеоретична характеристика профспілок як інституту громадянського суспільства та фактору розбудови соціально-правової держави	
1.3	38
Соціально-правова держава і профспілки: теоретико-правові аспекти взаємодії.....	62
Висновки до розділу 1.....	80
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК	82
2.1 Межі втручання держави у діяльність профспілок	82
2.2 Формування та розвиток правового регулювання діяльності профспілок.....	93
2.3 Законодавство про профспілки: місце у структурі законодавства, основні напрями розвитку і вдосконалення.....	115
Висновки до розділу 2.....	138
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ФОРМИ УЧАСТІ ПРОФСПІЛОК У РОЗБУДОВІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ	141

3.1	Діяльність профспілок у механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина	141
3.2	Участь профспілок у правотворчому процесі	158
3.3	Профспілковий громадський контроль як невід’ємний елемент демократичної, правової держави	170
3.4	Правоосвітня діяльність професійних спілок.....	180
	Висновки до розділу 3.....	190
	ВИСНОВКИ	191
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	196
	ДОДАТКИ	223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- НТСЕР – Національна тристороння соціально-економічна рада
- ФПУ – Федерація професійних спілок України
- МОП – Міжнародна організація праці
- ЗВО – заклад вищої освіти
- ТК України – Трудовий кодекс України
- США – Сполучені Штати Америки
- ЄС – Європейський Союз
- УНР – Українська Народна Республіка
- КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
- ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- РНК СРСР – Рада народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік
- РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
- КЗпП РСФРР – Кодекс законів про працю Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки
- КЗпП УРСР – Кодекс законів про працю Української Радянської Соціалістичної Республіки
- ВЦРПС – Всесоюзна центральна рада професійних спілок
- ЦВК СРСР – Центральний виконавчий комітет Союзу Радянських Соціалістичних Республік
- НКП – Народний комісаріат праці
- ФЗМК – Фабричний заводський місцевий комітет
- КЗпП України – Кодекс законів про працю України
- СПО об'єднань профспілок – Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні
- КСУ – Конституційний Суд України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах стрімких трансформацій сучасного світу розбудова в Україні демократичної, правової, соціальної держави є стратегічним завданням.

З часів проголошення Декларації про державний суверенітет концепція демократичної, соціальної, правової держави знайшла своє конституційне закріплення, стала програмною вимогою політичних сил, складовою національної державницької ідеології, предметом теоретичних наукових розробок. Водночас, попри це, більш як двадцятирічна практика з часу прийняття Конституції України засвідчує, що Україна знаходиться лише на початковій стадії формування демократичної, соціальної, правової держави.

У сучасних економічних, соціально-політичних реаліях спостерігаються процеси та явища, протилежні ідеям соціальної, правової держави: різке падіння рівня життя, звуження соціальних, економічних прав та інтересів громадян, зростання правопорушень, падіння рівня правової культури, корумпованість судової системи, органів влади. Наслідками антисоціальних владних ініціатив, політики жорсткої економії та «затягування пасків» стають зростання безробіття, несвоєчасна виплата заробітної плати, посилення соціальної напруги у суспільстві. В умовах стрімких трансформацій та викликів сьогодення, військової агресії на Сході України розбудова соціальної, правової держави набуває особливого значення.

За таких умов актуалізується посилення впливу громадянського суспільства на формування соціальної політики держави, розвиток законодавства, адже від характеру взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства залежить стан реалізації прав та свобод людини і громадянина, соціальна захищеність особи, єдність права і закону, які є показниками рівня розвитку правової держави.

Саме визнання, захист та охорона прав та інтересів людини і громадянина, забезпечення соціальної безпеки, умов і засобів існування індивідів, соціальної злагоди є основною метою соціально-правової держави.

Значну роль у цьому процесі відіграють такі інститути громадянського суспільства, як: професійні спілки, юридичні клініки, адвокатура, молодіжні громадські організації, політичні партії, релігійні організації тощо. І якщо ролі останніх у процесі взаємодії держави та громадянського суспільства присвячено низку наукових праць, то, попри те, що кінець XX та початок XXI ст. ознаменувались значним підвищенням інтересу до аналізу інституту профспілок як елемента політичної системи та невід’ємного атрибута соціально-правової держави, у сучасній науці існує дефіцит досліджень з проблем діяльності професійних спілок в інтересах становлення соціально-правової держави. Саме тому назріла потреба у теоретичному аналізі участі профспілок у розбудові соціально-правової держави.

Незважаючи на наявність значної кількості теоретичних розробок з проблеми соціально-правової держави та участі громадських інститутів у її розбудові, дослідження цього питання залишається актуальним, оскільки практика та нові умови, в яких відбувається державотворення, насичують загальнотеоретичні положення новим змістом.

Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю побудови такої моделі взаємовідносин держави та інститутів громадянського суспільства, орієнтиром якої є забезпечення громадянам гідного рівня життя, гарантування соціальної стабільності, безпеки, громадянського миру і злагоди.

Тема дисертації стосується однієї з актуальних проблем теорії держави і права – дослідження інституційної складової процесу розбудови соціально-правової держави.

Теоретичне значення даного дослідження полягає у тому, що розгляд участі професійних спілок у розбудові соціально-правової держави дозволяє розширити комплексне уявлення про один з ключових напрямів сучасної юридичної науки – місце та роль громадянського суспільства у вдосконаленні суспільних відносин та розбудові соціально-правової держави.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в межах та відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової

науки на 2016–2020 роки, визначених Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки.

Дисертаційне дослідження виконано згідно з тематичним планом науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук (правознавство)», який затверджений рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2006 р.). Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2013 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у дослідженні загальнотеоретичних засад ролі і місця професійних спілок у процесі розбудови соціально-правової держави.

Для досягнення вказаної мети поставлено такі завдання:

- розкрити правову природу профспілок як інституту громадянського суспільства та суб'єкта політичної системи;
- визначити основні моделі взаємовідносин соціально-правової держави та професійних спілок, особливості та роль профспілок у механізмі взаємодії держави і громадянського суспільства;
- визначити необхідні межі втручання держави у діяльність профспілок;
- простежити генезу становлення та розвитку законодавства про профспілки на теренах України;
- визначити місце законодавства про профспілки в структурі законодавства України;
- здійснити загальнотеоретичну характеристику сучасного стану нормативно-правового регулювання правовідносин за участю профспілок в Україні;
- надати загальнотеоретичну характеристику основних форм участі профспілок у розбудові соціально-правової держави, визначити шляхи активізації діяльності професійних спілок в інтересах її розбудови;

- розробити обґрунтовані науково-практичні рекомендації щодо посилення правотворчої, правозахисної, правоосвітньої діяльності професійних спілок;
- визначити шляхи підвищення ефективності участі профспілок у процесі забезпечення прав людини;
- обґрунтувати пропозиції щодо подальшого вдосконалення правового регулювання правовідносин за участю профспілок.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності профспілок як інституту громадянського суспільства та фактору формування соціально-правової держави.

Предметом дослідження є загальнотеоретичні засади участі профспілок у розбудові соціально-правової держави.

Методи дослідження. З метою забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності результатів дисертаційного дослідження його методологічну основу склав комплексний підхід до використання філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальнонаукових методів пізнання правової дійсності. Вибір методів дослідження обумовлений специфікою предмету дослідження, його метою і завданнями. Для наукового пізнання загальнотеоретичних засад участі профспілок у розбудові соціально-правової держави було застосовано системний підхід, завдяки якому громадянське суспільство, соціально-правову державу, профспілки, розглянуто у взаємозв'язку з іншими явищами правової дійсності.

Основними методами, використаними у роботі, є: діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, системний.

Так, застосування законів діалектики дозволило розглянути участь професійних спілок у розбудові соціально-правової держави як динамічне явище, дослідити процес виникнення та становлення профспілкового законодавства. Відносини професійних спілок та держави розглянуто з урахуванням їх розвитку і взаємодії (підрозділ 1.3, 2.2).

Завдяки використанню історичного методу досліджено генезу становлення профспілкового законодавства (підрозділ 2.2). Для визначення місця профспілкового законодавства в структурі законодавства застосовано системний

метод (структурний, функціональний підходи) (підрозділ 2.3). Спеціально-юридичний метод дав змогу здійснити аналіз нормативно-правових актів, які регулюють питання діяльності професійних спілок, практики їх застосування, поглибити понятійний апарат у сфері державно-правових явищ (підрозділи 1.2, 2.3 та 3.1).

У дисертації також використано порівняльно-правовий метод для порівняльного аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду взаємодії профспілок та держави (підрозділ 1.3). Аксиологічний метод надав можливість розкрити ціннісні аспекти діяльності профспілок у механізмі забезпечення прав людини (підрозділ 1.2, 3.1, 3.4).

Принцип моделювання та прогнозування дозволив розробити пропозиції щодо подальшого вдосконалення законодавчого регулювання відносин за участю професійних спілок (підрозділ 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним у вітчизняній науці теорії держави і права дослідженням питання участі професійних спілок у розбудові соціально-правової держави. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

вперше:

- обґрунтовано висновок про особливу роль професійних спілок у процесі розбудови соціально-правової держави, яка полягає у налагодженні зв'язку суспільства і держави, зокрема шляхом участі профспілок у процесі розробки та прийняття нормативно-правових актів, здійсненні громадського контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень, наданні правової допомоги, представництві інтересів громадян, правоосвітній роботі, виконанні ролі регулятора суспільних конфліктів;

- сформульовано висновок про те, що система правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері створення, діяльності і припинення функціонування професійних спілок, є комплексною галуззю законодавства, сформульовано визначення поняття профспілкового законодавства;

- доведено необґрунтованість виділення профспілкового права у галузь права та визначено, що сукупність правових норм, що забезпечують регулювання групи однорідних правовідносин, які складаються у процесі створення, діяльності, припинення діяльності профспілок та їхніх організацій, а також у сфері державного контролю за діяльністю профспілок, утворюють комплексний правовий інститут;

- надано загальнотеоретичну характеристику правотворчої діяльності професійних спілок, виділено основні форми, в яких вона здійснюється, зокрема такі: опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян зауважень і пропозицій; звернення до суб'єктів законодавчої ініціативи з пропозиціями, зауваженнями до законопроектів; розробка проектів законів та підзаконних нормативно-правових актів; участь у діяльності спеціальних консультативно-дорадчих органів (робочих груп, громадських рад тощо); участь у публічних громадських обговореннях, парламентських, комітетських та інші громадських слуханнях, конференціях, семінарах, форумах; розробка та участь у затвердженні генеральної, галузевих, територіальних угод, колективних договорів;

- визначено характерні ознаки правоосвітньої діяльності профспілок: доступність (здійснюється на безоплатній основі), охоплення широкого кола громадян; цільова спрямованість та актуальність (орієнтація на об'єктивні потреби та запити громадян);

- надано характеристику нормативно-правового регулювання діяльності профспілок (організацій профспілок), які об'єднують осіб, що навчаються («студентських профспілок»), та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази у цій сфері;

удосконалено:

- уявлення про основні риси профспілок, які обумовлюють їхнє особливе місце у процесі взаємодії держави і громадянського суспільства, зокрема такі, як: численність, поліфункціональність, багатогалузевість, участь у механізмі забезпечення прав людини і громадянина, орієнтація на задоволення публічних інтересів, сприяння реалізації права на страйк, участь у соціальному діалозі;

- положення про те, що ідеї тісної та конструктивної взаємодії профспілок, бізнесу та держави, погляди на профспілковий рух як один із механізмів саморегуляції у сфері суспільних відносин, а також розуміння необхідності об'єднання громадян за професійною ознакою для захисту прав та інтересів є складовими концепції соціальної, правової держави.

- розуміння громадського контролю профспілок як складової громадського контролю суспільства за діяльністю держави;

- періодизацію становлення нормативно-правового регулювання правовідносин за участю профспілок;

- положення про шляхи вдосконалення правового регулювання правовідносин за участю профспілок;

отримали подальший розвиток:

- положення про визначення об'єктом профспілкового захисту не лише трудових, соціально-економічних прав, а й інших видів прав, у зв'язку з чим висловлено пропозицію викласти ч. 1 ст. 2 Закону «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» наступним чином: «професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціальних, економічних, екологічних, культурних та інших прав та інтересів членів профспілки».

- поділ форм здійснення діяльності профспілок у сфері забезпечення прав людини на юрисдикційні (представництво інтересів громадян у комісіях з трудових спорів, комісіях з соціального страхування, з житлових питань, у державних органах, органах місцевого самоврядування, в судах тощо) та неюрисдикційні (колективні форми протесту, участь у соціальному діалозі, здійснення заходів з надання правової освіти, участь у правотворчому процесі та інші).

- пропозиції щодо необхідності повернення профспілкам права законодавчої ініціативи як важливого інструменту активізації участі громадянського суспільства у правотворчості в ході формування соціально-правової держави.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Одержані результати можуть бути використані:

- у науково-дослідній роботі – в подальших науково-теоретичних розробках проблем участі інститутів громадянського суспільства у розбудові соціально-правової держави;

- у правотворчій діяльності, спрямованій на вдосконалення законодавства у сфері діяльності професійних спілок;

- у навчальному процесі – для методичного забезпечення при підготовці лекційних та семінарських занять, підручників та навчально-методичних матеріалів з теорії держави і права, історії держави і права, конституційного, адміністративного, трудового права та при викладанні дисциплін «Теорія держави та права», «Проблеми теорії держави і права», «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»;

- у правозастовній діяльності – для вдосконалення практики застосування норм чинного законодавства про професійні спілки;

- у практичній діяльності профспілок результати дослідження сприятимуть підвищенню ефективності реалізації профспілками функцій, спрямованих на задоволення публічних інтересів суспільства, зокрема при здійсненні ними правозахисної, правотворчої, правоосвітньої діяльності та громадського контролю.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи, її результати та висновки були викладені автором і обговорювалися на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, були оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи» (м. Київ, 23-24 травня 2013 р.), «Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні» (м. Київ, 15-16 травня 2014 р.), «Одинадцяті юридичні читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи : матеріали Міжнар. наук. конференції» (м. Київ, 21-22 травня 2015 р.), «Наука і освіта в Австралії, Америці, Євразії: фундаментальні та прикладні науки» (м. Мельбурн, 25 червня 2014 р.), Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові

дискусії» (м. Львів, 28-29 листопада 2014 р.), «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Харків, 22 листопада 2014 р.), «Экономика. Государство и право. Осуществление научных исследований и организация проектов» (г. Краков, 30 июля – 31 августа 2015 р.), «Дванадцяті юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози» (м. Київ, 01–02 червня 2017 р.), «Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри» (м. Київ, 22 травня 2018 р.).

Публікації. За результатами дисертації всього опубліковано чотирнадцять наукових праць, зокрема: п'ять наукових статей, 4 у наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому періодичному виданні іншої держави) та дев'ять тез виступів на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, 3 розділів, поділених на 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційного дослідження – 228 сторінок, з них основного тексту – 180 сторінок. Кількість використаних джерел – 253 найменування на 27 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ У ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ШЛЯХУ ДО РОЗБУДОВИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

1.1 Стан наукової розробки проблеми участі профспілок у розбудові соціально-правової держави

Особливості взаємодії держави і суспільства, а також ідеї про «ідеальну», «справедливу» державу здавна цікавили вчених-правознавців, політиків, філософів. Ще в творах давньогрецьких мислителів Платона та Арістотеля, які в подальшому здійснили значний вплив на розвиток ідеї правової держави, простежуються тенденції до аналізу співпраці суспільства та держави. Античні автори не протиставляли ці поняття, а визнавали їхню взаємозалежність.

Однією з основних ознак «ідеальної держави» Платон називав забезпечення взаємодії між громадянами і державою в реалізації найвищої мети – блага та добродетності. За вченням Арістотеля, люди можуть існувати лише у суспільстві, в умовах політичної системи, об'єднавшись для досягнення спільних завдань. Аналіз співвідношення понять «держави» - «суспільство» простежується з перших рядків Арістотелевої «Політики»: «всяка держава є певне об'єднання, а будь-яке об'єднання утворюється для певного щастя. Адже всі діють заради того, що вважається достойним життям, тож вочевидь усі об'єднання прямують до певного щастя. До найбільшого і найвищого з-поміж усіх благ, власне, прямує те об'єднання, що є найголовнішим і охоплює решту об'єднань. Саме воно називається державою або політичним об'єднанням» [1, с. 15].

Для І. Канта громадянське суспільство і правова держава є одним цілим. Учений протиставляв республіці ("еквіваленту правової держави") деспотію, в якій немає місця громадським об'єднанням [2].

У XIX ст. взаємозв'язки громадянського суспільства та держави ґрунтовно досліджував класик німецької філософії Г. В. Ф. Гегель. Громадянське суспільство він трактував як об'єднання індивідів на основі їхніх матеріальних

потреб, як засіб забезпечення безпеки осіб і власності. Проте, на відміну від Ш. Л. Монтеск'є, який вважав, що громадянське суспільство виникає до держави, яка і виростає з громадянського суспільства для припинення конфронтації між ворогуючими один з одним людьми [3], Гегель обґрунтовував думку про те, що громадянське суспільство, яке складається з класів, груп, інститутів, асоціацій, підпорядковані державі. Водночас Гегель, досліджуючи громадянське суспільство і державу як окремі інституції та протиставляючи їх одне одному, розглядає їх у нерозривному, діалектичному зв'язку [4].

Для розуміння феномену правової держави велике значення мають ідеї Руссо, який визнавав необхідним для існування демократичної держави посередницьку та контрольну діяльність представників громадянського суспільства [5].

На особливій ролі об'єднань громадян в утвердженні демократичного ладу одним із перших наголошував французький дослідник держави і права А. Токвіль. Учений не лише доходить висновку, що політичні та громадські організації входять до складу громадянського суспільства, а й вбачає безпосередній причинно-наслідковий зв'язок між характером взаємодії держави, громадськими і політичними асоціаціями та типом держави. На його думку, саме існування різноманітних громадських інститутів – професійних, релігійних, етнічних організацій – це шлях до демократичної системи та свободи. Так, зокрема, у роботі «Демократія в Америці» створення громадських об'єднань він вважав особливо важливим та стверджував, що найдемократичнішою у світі є та країна, у якій люди вдосконалили мистецтво спільно досягати мети, та протиставляв їй країну, де під гаслами демократії створюється видиме рівноправ'я, а окремі громадяни досить слабкі для того, щоб поодиноці захищати свої права [6, с. 415].

Характеризуючи ж стан дослідження проблеми участі професійних спілок у розбудові соціально-правової держави, доцільно виділити чотири основні групи наукових праць. До першої групи варто віднести праці дослідників з країн Західної Європи та США.

У Європі перші дослідження питання місця і ролі профспілок у процесі становлення і розвитку громадянського суспільства та держави збіглися у часі з розвитком ідеї правової держави і уперше здійснені наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Теоретико-методологічні основи вивчення суспільно-політичної діяльності професійних спілок закладено в працях зарубіжних авторів: подружжя С. і Б. Вебб «Індустріальна демократія» (1897), В. Зомбарта «Щоб не було. З теорії та історії профспілкового руху» (1900), Л. Brentano «Професійні організації робітників» (1903), Ф. Опенгеймера «Соціальне значення спілок» (1905), Ф. Хайєка «Право, законодавство і свобода» (1973-1979).

Ці автори приділяли велику увагу соціальному значенню профспілок, розглядали їх як інститути громадянського суспільства, які виконують важливу роль у демократичній державі, доводили, що професійні спілки покликані розв'язати соціальне питання, сприяти досягненню «соціального миру» та суспільної рівноваги завдяки налагодженому соціальному партнерству і колективно-договірному процесу, обґрунтовували важливе значення профспілок у здійсненні соціального захисту людини праці.

Німецький соціолог К. Оффе вважав, що основою держави загального добробуту є обов'язки держави з надання допомоги мало захищеним верствам населення, подолання безробіття, і неодмінно – високий вплив профспілкового руху як актора на політичній арені [7].

Відомий французький теоретик права Леон Дюгі був переконаний, що індивідуальна свобода полягає у свободі асоціацій та спілок. У порушенні права на свободу асоціації вчений вбачав обмеження індивідуальної свободи. Л. Дюгі наголошував, що влада уряду має обмежуватися профспілками-синдикатами. Учений вважав, що представництво народної волі буде лише за тієї умови, якщо в парламенті будуть представники від різних соціальних груп, зокрема від робітників. У зв'язку з цим Л. Дюгі пропонував утворити законодавчу палату із представників професійних спілок задля створення системи професійного представництва [8, с. 530-534, 875].

Незважаючи на те, що з самого початку появи професійних спілок у накових колах утвердилася думка про те, що тред-юніонізм має постійну функцію в демократичній державі, один з засновників теорії держави загального добробуту («welfarestate») Ф. Хайєк, досліджуючи атрибути соціальної, правової держави, принцип поділу влади, механізм стримань і противаг у суспільстві, піддавав критиці профспілки, вбачаючи в них одну із загроз правової держави [9].

Необхідність об'єднання робітничих мас для боротьби за свої права – одна з ключових тез праць К. Маркса і Ф. Енгельса. В «Інструкції делегатам Тимчасової Центральної Ради з окремих питань» (1866) висловлюються погляди щодо визначальної ролі профспілок у якості організуючих центрів для «визволення пригноблених мас» [10, с. 200-201]. У роботі Ф. Енгельса «Тред-юніони» (1881) узагальнено досвід роботи профспілок Англії. Асоціації робітників розглядаються автором як засоби для розповсюдження економічних поглядів, а також ведення політичної боротьби. Ф. Енгельс відстоював позицію, за якою такі напрями діяльності профспілок, як боротьба за соціально-економічні права, є не самоціллю, а лише засобом на шляху до викорінення найманої праці як такої [11, с. 262-268].

Другу групу праць складають роботи вітчизняних та російських авторів дореволюційного періоду.

Одним із перших ідею про необхідність забезпечення реалізації права людини на об'єднання, а також здійснення представництва у сфері праці висловлював видатний український філософ, громадсько-політичний діяч М. Драгоманов. У конституційному проекті «Вольний союз» – «Вільна спілка» М. Драгоманов свободу товариств і спілок, мирних зібрань відносить до основних політичних свобод, а також вказує на необхідність утворення судів між працівниками та власниками підприємств із представників обох судів [12, с. 52-60].

Видатний український правник початку ХХ ст. Б. Кістяківський, який уперше серед вітчизняних учених розробив принципи правової держави, концепцію соціального розуміння права, розглянув проблему співвідношення держави і

особистості, неодмінними умовами розвитку правової держави вважав, зокрема, народно-демократичний характер влади, участь уповноважених представників громадян у законотворенні та управлінні державою, високий рівень правової культури суспільства, здатного вирішувати соціальні конфлікти. Без свободи зібрань і спілок, свободи особистості, свободи пересування, свободи професій неможливий розвиток суспільства та правової держави, – стверджував Б. Кістяківський. Свободу зібрань і спілок, одного з найважливіших, невід’ємних прав особистості у правовій державі, разом зі свободою слова та друку Б. Кістяківський вважав різновидами свободи совісті [13, с. 286, 328].

Ідеї М. Драгоманова знайшли свій подальший розвиток у працях М. Грушевського, зокрема у статтях «Конституційне питання і українство в Росії», «Який повинен бути той лад, якого хочуть Українці» М. Грушевський називає серед основних засад демократії у державі свободу зібрань, товариств, союзів. Розмірковуючи про те, «чого треба Україні і українському народу», М. Грушевський закликає свідомих українців гуртуватися, «щоб вступали до партій, котра кому ближча, або до організацій і союзів селянських, робітничих, солдатських, аби освідомляти людей і всіма дружніми силами доходити кращого життя для свого народу» [14, с. 155].

Про основоположну роль робітничого руху у вирішенні національного питання писав український державний діяч, дослідник робітничого класу України М. Порш, який наголошував на визначальній ролі робітничих організацій пролетаріату у національно-визвольному русі [15, с. 141-143].

Серед досліджень взаємовідносин профспілок з іншими інститутами громадянського суспільства, які з’явилися на зламі XIX початку XX ст., також привертають увагу дослідження В. Святловського («Сучасне законодавство про професійні робочі спілки. Франція, Бельгія, Англія, Австралія, Німеччина, Росія» (СПб, 1907) та Л. Таля («Нариси промислового права»).

Третю групу наукових праць складають теоретичні дослідження радянських авторів. Ця група праць має значення насамперед для критичного, порівняльного

аналізу, переосмислення теоретико-правових підходів до дослідження проблеми взаємовідносин держави і профспілок.

Реалізацію права на об'єднання у професійні спілки в першій половині ХХ ст. досліджували В. Догадов, Я. Канторович, І. Войтинський. У працях більшості авторів цього періоду простежується намагання виправдати процес одержавлення профспілок їхньою публічно-правовою природою. У загальному вигляді їх думка зводиться до того, що наділення професійних спілок повноваженнями державних органів не перешкоджало виконанню ними функцій суспільного інституту.

З початку 60-х років важливий внесок у розробку та розвиток загальнотеоретичних засад дослідження проблеми громадських організацій та, зокрема, професійних спілок, зробили Ц. Ямпольська, Н. Александров, В. Чібісов, О. Смирнов, В. Смолярчук, А. Цепін, І. Снігірьова, Н. Єфремова. Ці автори досліджували як громадські організації загалом, так і окремо професійні спілки у розвитку радянської держави. Розгляд правовідносини за участю профспілок здебільшого відбувався у площині трудового права, хоча й визнавалося, що проблеми правосуб'єктності профспілок у сфері праці мають безпосереднє відношення до фундаментальних проблем теорії держави і права. Тоді ж було висунуто теорію виділення профспілкового права в окрему галузь права.

Протягом останніх десятиріч проблема участі громадських організацій у процесі розбудови соціально-правової держави привертає до себе увагу багатьох вітчизняних дослідників. Доробок українських авторів пострадянської доби складає четверту групу наукових праць.

Фундаментальними, на наш погляд, є праці вітчизняних фахівців-теоретиків юридичної науки Ю. Шемшученка, Н. Оніщенко, І. Кресіної, С. Бобровник, Н. Пархоменко, О. Скрипнюка, О. Головка, А. Колодія, В. Копейчикова, С. Тимченка присвячені дослідженню загальнотеоретичних проблем участі громадянського суспільства у становленні соціальної, правової держави, генезису структурних змін у них. Аналіз вказаних наукових праць свідчить про усвідомлення вченими діалектичного зв'язку між характером взаємовідносин

держави з недержавними суспільними інститутами та розвитком громадянського суспільства і соціально-правової держави.

У колективній монографії «Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи» за редакцією академіка НАН України Ю. Шемшученка здійснено аналіз умов творення соціальної, правової держави [16].

Яскравим прикладом ґрунтовного теоретичного дослідження діалектичної єдності розвитку громадянського суспільства і правової держави є монографія С. Тимченка «Громадянське суспільство і правова держава в Україні», у якій автор, розглядаючи теоретико-правові аспекти взаємодії громадянського суспільства та держави, вирішальну роль у розбудові соціально-правової держави відводить громадянському суспільству [17].

Вагомий внесок у розробку наукових поглядів щодо становлення та генези розвитку профспілкового законодавства, переосмислення традиційних підходів до ролі профспілок у розвитку громадянського суспільства здійснив Б. Андрусишин [18].

Серед учених, які активно досліджують соціально-правову державу, потрібно виділити також В. Сіренка, який доводить, що на Заході соціальна держава сформувалася в результаті реалізації принципу соціальної справедливості між державою та громадянським суспільством. Основними елементами інституційного комплексу, який забезпечує функціонування соціальної держави, В. Сіренко називав верховенство права, у тому числі пріоритет та безумовне виконання законів, принцип поділу влади, зріле громадянське суспільство, державний бюджет з яскраво вираженими перерозподільчими функціями, а також організований профспілковий рух [19].

Надзвичайно важливими для визначення ролі та місця профспілок у механізмі захисту прав людини є фундаментальні праці з дослідження проблем прав людини і громадянина, механізму їх забезпечення. Це передусім праці П. Рабіновича, М. Хавронюка, В. Бабкіна, О. Скрипнюка, О. Пушкіної, В. Горбатенка, А. Зайця, Г. Зубенко.

У монографії О. Пушкіної «Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення» продемонстровано роль інститутів громадянського суспільства у процесі захисту прав людини, розглянуто право на об'єднання у професійні спілки крізь призму реалізації права громадян на колективне відстоювання своїх прав та інтересів, донесення своєї волі на рівень державної влади [20, с. 148-162].

З-поміж цієї групи джерел окремо слід виділити дослідження В. Кравчук «Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства (теоретико-правові аспекти)», у якому автор здійснила всебічний аналіз проблем становлення і розвитку громадянського суспільства, його взаємодії з державою, ролі громадських організацій у демократизації суспільства. В. Кравчук окремо зупиняється на професійних спілках, досліджуючи теоретико-правові основи їх функціонування в умовах формування громадянського суспільства. Здійснивши класифікацію громадських організацій за їхнім значенням у процесі формування правової держави та за ступенем участі у державно-політичному житті, на перший план В. Кравчук висуває групу організацій, створених для захисту професійних та інших прав громадян, у яку входять профспілкові, правозахисні та професійні громадські організації [21, с.95].

Правовим засадам діяльності громадських організацій, у тому числі й профспілок, їх участі у розбудові громадянського суспільства, формуванні соціально-правової держави присвячено дисертаційні дослідження В. Корнієнка, М. Денисюка, О. Ващук, М. Новікова та інших.

Серед останніх наукових розвідок з актуальних проблем державно-правового будівництва, зокрема з питань формування громадянського суспільства, утвердження і реалізації прав та свобод людини, удосконалення механізму взаємодії держави, інститутів громадянського суспільства та особи, варто виділити розробки науковців Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, а саме: науково-аналітичні доповіді «Громадянське суспільство в Україні в умовах демократичних трансформацій: перспективи розвитку» [22],

«Концепція удосконалення діалогу громадянського суспільства, особи та держави в контексті забезпечення та захисту прав людини в Україні» [23], «Національна правова система: реформування та оновлення» [24].

В. Корнієнко досліджує правовий статус професійних спілок та їх роль у становленні громадянського суспільства, критично оцінює стан сучасного профспілкового руху в Україні, основну причину такого стану справ В. Корнієнко бачить у тому, що профспілки виконують роль послуговувача комерційних або владних інтересів [25].

Разом з тим більшість авторів розглядають взаємодію інститутів громадянського суспільства та держави комплексно, не виокремлюючи проблему впливу окремих інститутів громадянського суспільства, або ж віддають перевагу дослідженню теоретико-правових основ діяльності політичних партій, церкви, засобів масової інформації. Питання взаємовідносин держави та професійних спілок у загальнотеоретичному ракурсі висвітлено лише фрагментарно. Наприклад, В. Журавський у монографії «Політична система України: проблеми становлення та розвитку (правовий аспект)», досліджуючи структуру політичної системи України, хоча й визнає профспілки невід'ємним елементом політичної системи, все ж основну роль у цьому дослідженні відводить партіям, засобам масової інформації, церкві [26].

У зв'язку з комплексним, міждисциплінарним характером проблеми взаємодії держави з професійними спілками наукове осмислення цього процесу знаходить відображення в різних сферах наукового пізнання. Тому, досліджуючи участь професійних спілок у розбудові соціально-правової держави, потрібно спиратися на дані не лише юриспруденції, а й інших дисциплін: соціології, історії, політології.

У колективній монографії «Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства» за редакцією В. Бега детально розглядається участь професійних спілок у процесі демократичного розвитку [27].

Роль профспілок у формуванні та реалізації соціальної політики держави досліджували Г. Осовий, О. Бондарчук, М. Головки, С. Кондрюк, Д. Соколов. Ці

автори розглядають профспілки як організації, які покликані сприяти реалізації проголошеного Конституцією України положення про те, що Україна є соціальною державою, та як організації, які несуть разом з державою та іншими громадськими інститутами відповідальність за реалізацію цього положення Конституції [28, с.16-17].

Дотичними до теми дисертаційної роботи є також дослідження адміністративно-правових, цивільно- та конституційно-правових особливостей правового регулювання діяльності профспілок. Протягом останніх років в Україні були захищені дисертації, присвячені тим чи іншим аспектам правовідносин за участю профспілок.

Зокрема, І. Сопелкін дослідив нормативно-правове регулювання діяльності профспілок з позицій конституційного права. А. Білоус розглядає адміністративно-правові аспекти державного контролю за діяльністю професійних спілок. Ф. Цесарський, В. Нікіфоров, О. Лисяк, І. Чумаченко досліджують захисну функцію профспілок та основні форми її реалізації в індивідуальних та колективних трудових правовідносинах. Ю. Гришина розглядає профспілки як суб'єкт трудового права.

Б. Андрусишин дослідив історико-правові аспекти становлення законодавства про професійні спілки (вплив робітничого руху на соціальну політику на початку XX ст.).

Значну групу праць становлять дослідження вчених-політологів, серед яких насамперед варто відзначити В. Цвиха, який дослідив соціально-економічні передумови і особливості виникнення профспілок, еволюцію їхньої структури, ролі і функцій, основні засади функціонування у громадянському суспільстві [29].

О. Тупиця розкрив політичну складову діяльності профспілок, визначив вирішальну роль рівня розвиненості соціального партнерства у взаємовпливі профспілок та політичної системи [30]. Процесам інституціоналізації громадянського суспільства, вивченню стану та проблем функціонування його структурних компонентів, у тому числі профспілок, присвячено наукову працю Г. Зеленько [31].

Продовжуючи огляд наукових робіт, варто згадати наукові доробки А. Сіленко, В. Коляденка, Н. Громадської, В. Андріїва, В. Венедиктова, присвячені проблемам впливу соціального діалогу та соціального партнерства на здійснення соціальної політики у соціальній державі. А. Сіленко та В. Коляденко, здійснюючи аналіз процесу становлення соціальної держави, розглядають соціальне партнерство як один з основних факторів формування і укріплення держави загального добробуту [32].

Слід зазначити, що попри значну кількість праць, присвячених тим чи іншим аспектам правовідносин за участю профспілок, проблематика їх участі як інституту громадянського суспільства у процесах державотворення поки що недостатньо висвітлена. Поза увагою науковців залишилися питання реалізації права на об'єднання у профспілки як фактору впливу на формування соціально-правової держави, теоретико-правових засад участі профспілок у системі забезпечення прав людини і громадянина, правотворенні, громадському контролі, правовій освіті населення та інші.

Не применшуючи ролі і значення вищеназваних наукових розробок, варто визнати, що до сьогодні немає комплексних теоретичних досліджень з даної проблематики. Тема дисертації не була предметом самостійного вивчення в теорії держави і права.

1.2 Загальнотеоретична характеристика профспілок як інституту громадянського суспільства та фактору розбудови соціально-правової держави

У сучасній науковій юридичній літературі склалося безліч розумінь правової, соціальної держави. Немає єдності і у поглядах на співвідношення понять «соціальна» та «правова» держава.

Ю. Шемшученко відзначає, що правовою є держава, яка функціонує на засадах верховенства права й закону і в якій реально забезпечуються права та свободи людини і громадянина [33, с. 8].

А. Заєць вважає, що держава стає правовою тоді, коли основою її функціонування є право, що гарантує права й свободи громадян, обмежує державу, а державна влада здійснюється на засадах верховенства права та поділу влади [34, с. 100].

В. Матвійчук, В. Стецюра розуміють правову державу як політичну організацію, затверджену народом на основі принципу розподілу влади й уповноважену забезпечувати його суверенітет, національні інтереси та національну безпеку на основі принципу справедливості та захисту прав і свобод особи і громадянина [35, с. 9]. Більшість учених сходяться на тому, що основними ознаками правової держави є верховенство права, орієнтація на загальнолюдські цінності, високий рівень правової свідомості і правової культури особи та суспільства в цілому, законодавче закріплення і реальне забезпечення прав людини, справедлива, демократична судова система.

Соціальну державу О. Скрипнюк визначає як результат діалектичної взаємодії правової держави, ринкової економіки та демократичної влади, які набувають нових змістовних ознак [36, с. 42].

Як правило, у сучасних дослідженнях науковці виділяють такі ознаки соціальної держави, як: ефективне здійснення соціальної політики, доступність соціальних послуг, забезпечення гідного рівня життя та добробут у суспільстві, соціально-економічна стабільність, соціальний мир, розвинене соціальне законодавство.

В. Бабкін класифікував основні функції соціальної держави на регулюючу, стабілізуючу, контрольно-охоронну. Вони полягають у забезпеченні соціальної злагоди і партнерства, національного миру, соціальної справедливості, сприянні розвитку всіх форм власності, впливі на процеси ціноутворення, перерозподілі доходів між верствами населення через державний бюджет, забезпеченні соціальної безпеки особи [37, с. 21-22].

О. Скрипнюк виділяє чотири групи умов творення соціальної, правової держави в Україні: 1) економічні (забезпечення економічної стабільності), політичні (політична консолідація суспільства), правові (юридичне забезпечення)

та організаційно-управлінські фактори (обмеження бюрократії, вдосконалення державного управління) [16, с. 34].

Погоджуючись з думками вищевказаних науковців, зазначимо, що визначальними чинниками соціальної держави є пріоритетність здійснення соціальної функції держави, реалізація принципу соціальної справедливості, що дозволяє запобігти виникненню соціальної напруги, соціальних конфліктів, деструктивних процесів, які негативно впливають на стан суспільно-політичних відносин. Держава є соціальною, якщо в ній забезпечено дію механізмів реалізації соціальних прав, а також якщо в ній функціонують розвинені інститути громадянського суспільства, покликані контролювати забезпечення державою таких прав.

Що ж стосується співвідношення соціальної та правової держави, то у цьому питанні найбільш зваженою ми вважаємо точку зору В. Бабкіна, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Головащенко, І. Яковюка, які доводять органічну єдність демократичної, соціальної та правової держави.

До ознак соціально-правової держави належать поділ державної влади між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади; побудова громадянського суспільства; верховенство права; забезпечення правопорядку; соціальна справедливість; суспільне благополуччя та добробут населення; якнайповніше задоволення матеріальних, моральних, інтелектуальних потреб людей; соціальна безпека і рівновага. При цьому основною і об'єднуючою ознакою соціальної і правової держави та їхнім основним мірилом, на нашу думку, є визнання, законодавче закріплення та забезпечення прав людини і громадянина, а також наявність у державі системи органів, покликаних забезпечити захист прав та інтересів людини і громадянин в умовах демократії і соціальної справедливості.

Одним з пріоритетних завдань соціально-правової держави є загальне зростання добробуту населення, ефективна ринкова економіка, участь у виробництві всіх працездатних осіб. Тому особливого значення набуває регулятивна та охоронна функція правової системи, яка полягає у забезпеченні

надійного механізму прав і свобод людини і громадянина, належного рівня матеріального забезпечення (економічна рівність) [24, с. 8, 13].

Для цього у правовій системі соціальної, правової держави має бути забезпечена ефективна соціальна політика, спрямована на подолання прірви між олігархічними бізнес-структурами та бідним населенням, подолання безробіття, соціальна підтримка непрацездатного населення.

Правова система соціальної, правової держави має бути націленою на «проголошення, реалізацію і охорону соціально-правових умов для стимулювання активної частини населення на продуктивну працю як основу особистого добробуту» [24, с. 6].

В контексті євроінтеграційного вектору розвитку України варто зазначити, що питання забезпечення максимального рівня зайнятості, сприяння соціальній активності громадян постійно знаходяться у центрі соціально-економічної політики Європейського Союзу. Рівні стартові можливості для самореалізації, розвитку здібностей індивідуумів, за європейськими стандартами є основою розвиненого громадянського суспільства.

Досягнення балансу між соціальною справедливістю та економічним зростанням, добробут населення, справедливий розподіл суспільного багатства – мета Європейської соціальної моделі.

Формування розвиненого громадянського суспільства в країнах ЄС здійснювалося під впливом активної взаємодії держави, соціально-відповідальних бізнес-структур та соціальних партнерів – репрезентативних представників громадянського суспільства.

Західний досвід підтверджує, що там де зусилля різних соціальних груп спрямовуються на утвердження громадянської злагоди, солідарності, запускається механізм самоорганізації, внаслідок чого досягається синергетичний ефект в діях держави й суспільства [23, с. 56, 88].

Про те, що євроінтеграційний процес передбачає налагодження системи взаємовідносин між сторонами соціального діалогу свідчить ст. 154 Договору про функціонування Європейського Союзу, якою передбачено обов'язок

Європейської комісії сприяти консультаціям між роботодавцями та працівниками на рівні союзу та вживати всіх необхідних заходів для сприяння їх діалогу. Перед направленням пропозицій з питань соціальної політики Європейська комісія повинна провести консультації з роботодавцями та працівниками щодо можливого напрямку дій Союзу [38, с. 154-157].

Європейський вектор розвитку України також передбачає партнерську взаємодію всіх структур та інститутів суспільства, метою якої має бути узгодження суспільних інтересів, забезпечення умов для задоволення потреб особистості, без чого неможливий демократичний розвиток [39, с. 53].

Оскільки групові суспільні відносини є вищим рівнем взаємодії між людьми та мають істотне соціальне значення, самоорганізація соціально активних груп населення (працівників, студентів, пенсіонерів) здійснює визначний вплив на суспільні процеси та правову систему.

Саме потреба зайнятої частини населення в самоорганізації, гуртуванні навколо спільної ідеї наприкінці XVIII ст. з метою задоволення інтересів великих соціальних груп стала першопричиною і мотивом для створення професійних спілок.

В основі об'єднання людей за професійною ознакою для захисту своїх прав закладена іманентна потреба забезпечити вільний розвиток особистості в економічній сфері, урегульовувати відносини приватних осіб, груп, інститутів та інших складових громадянського суспільства, впливати на ситуацію в державі, а також прагнення до участі у вирішенні можливих конфліктів між інтересами суспільства та державною владою [40, с.17].

Без дієвого втручання громадянського суспільства у процеси право та державотворення, без збалансованої взаємодії суспільства і держави неможливо забезпечити дієвий захист прав і свобод людини, а відтак, сформувати соціальну, правову державу. Адже, права і свободи людини і громадянина – це ті фундаментальні принципи та цінності, що сполучають правову, соціальну, демократичну державу і громадянське суспільство [20, с. 6-7].

Людина з її правами і свободами є основою соціально-правової держави, головною функцією якої має бути насамперед захист соціально-економічних прав та інтересів людини і громадянина [41, с. 7]. При цьому визнання, забезпечення і захист природних і придбаних прав людини і громадянина є об'єднуючим чинником у правовому, демократичному суспільстві [42, с. 20]. Визнання і закріплення на конституційному рівні головного обов'язку держави – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, зокрема у соціально-трудовій сфері, вимагає одночасного створення умов для їх реалізації. Досягнення профспілок у цьому напрямі залежить насамперед від забезпечення можливості реалізації самого права на об'єднання у профспілки та пов'язаних з ним прав на участь громадян у зборах, мітингах, демонстраціях, страйках.

Право на об'єднання громадян є одним з основних, невід'ємних прав людини і громадянина. Воно займає особливе місце серед прав, які впливають на формування в Україні громадянського суспільства та правової держави [43, с. 37].

Свобода об'єднань, як вказують П. Рабінович та М. Хавронюк, «означає право на об'єднання громадян для спільних дій і досягнення спільної мети ... Таке об'єднання є необхідним для людини, коли вона сама не в змозі вчинювати вказані дії або досягти бажаної мети» [44, с.207]. Тому очевидним є те, що без забезпечення реалізації права громадян на об'єднання, у тому числі на об'єднання за професійними інтересами, не може відбутися правова, соціальна держава.

Про значення права на об'єднання в профспілки свідчить той факт, що в конституціях багатьох держав, зокрема таких, як Іспанія (ст.28), Італія (ст. 39), Португалія (ст. 55), Японія (ст. 28), Монако (ст. 28), Туреччина (ст. 51), Швейцарія (ст. 28) окремо задекларовано це право в розділах, які регулюють права і свободи громадян [45, с. 35; 46, с. 94]. У тій чи іншій формі право на участь у профспілках закріплено також у конституціях Болгарії (ст. 49), Македонії (ст. 37), Греції (ст.23), Хорватії (ст. 59) Словаччини (ст. 37), Грузії (ст.26), Латвії (ст.108), Литви (ст. 50), Польщі (ст.59) та інших [47, с.70]. Наприклад, ч. 3 ст. 9 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини встановлює спеціальні гарантії права на об'єднання з метою охорони чи поліпшення умов праці та

економічних умов. Стаття 28 Конституції Японії гарантує право трудящих на створення організацій, право на ведення колективних переговорів, а також інші колективні дії. У чинній на сьогодні преамбулі до Конституції Франції 1946 року зазначається, що кожна людина може захищати свої права та інтереси через профспілкову організацію, мати належність до профспілки за своїм вибором [48 с. 135]. Статтею 23 Конституції Греції передбачено обов'язок держави сприяти діяльності профспілок. Більше, ніж у двадцяти державах право на профспілки виділене в окрему статтю конституції.

Окрім загального права на об'єднання у профспілки, конституції деяких держав містять норми про права профспілок на ведення колективних переговорів та укладення колективних договорів. Наприклад, у ст. 56 Конституції Португалії вказано, що «профспілковим організаціям належить право укладення колективного договору, яке гарантується законом» [47, с. 72]. У ст. 39 Конституції Італії передбачено, що професійні спілки, здійснюючи представництво пропорційно кількості своїх членів, можуть укладати колективні трудові договори, що мають обов'язкову силу для всіх осіб, які належать до тих категорій працівників, котрих стосуються відповідні договори [49, с. 332]. Таким чином, в Італії право профспілок представляти всіх працівників, а не лише членів профспілки при укладенні колективних договорів та їх виконанні задеклароване на конституційному рівні.

У конституціях Греції, Іспанії, Латвії, Монако, Німеччини до статей, які регулюють право на об'єднання у профспілки, включено право на страйк. При цьому страйки у Греції, Німеччині та Польщі організовувати можуть тільки профспілки, в іншому разі страйкові дії будуть визнані незаконними [47, с. 72]. У свою чергу, це додатково підтверджує, що право на страйк є похідним від права на об'єднання у профспілки.

При визначенні ролі та місця профспілок у розбудові соціально-правової держави варто зосередити увагу на їх основних рисах, що вирізняють їх з-поміж інших громадських інституцій, напрямих і умовах взаємодії з державними органами.

Реалізація права на об'єднання у профспілки є одним з основоположних прав другого покоління, зміст якого полягає у забезпеченні юридичної гарантії громадян на спільний захист прав та інтересів у трудовій, соціально-економічній сфері. Воно охоплює право на створення, вступ у профспілку, вихід із неї та участь у її діяльності.

М. Денисюк ставить професійні спілки в один ряд з політичними партіями, неурядовими організаціями, засобами масової інформації, які складають «соціальну основу правової держави, без якої не відбувається правова держава й не здійснюється верховенство права» [50, с. 86].

У науковій літературі виділяють характерні риси профспілок, серед яких, як правило, називають наступні: 1) профспілки забезпечують передусім економічні права громадян; 2) об'єднують визначену групу людей – найманих робітників; 3) мають партнерів – суперників у своєму середовищі, зокрема підприємців, органи влади та місцевого самоврядування; 4) виконують різноманітні функції; 5) мають політичний характер [51, с.75].

На нашу думку, основні ознаки, які виділяють профспілки з-поміж інших громадських організацій та обумовлюють окреме дослідження їхньої участі у розбудові соціально-правової держави, наступні:

1. Профспілки – інституційний елемент системи забезпечення прав людини і громадянина.

Складність суспільних відносин зумовлює ситуацію, за якої держава не може повністю охопити всі грані суспільно-політичного життя, особливо це стосується сфери реалізації прав людини. У цьому контексті варто погодитися з В. Бабкіним, який вважає, що, на відміну від абсолютних прав, соціально-економічні права не можна захистити безпосередньо державно-правовими засобами [52, с. 297; 53, с. 3].

Як правило, в демократичних державах, де людина та її права визнаються найвищою соціальною цінністю, державах, орієнтованих на утвердження і забезпечення прав і свобод людини, існує високий рівень профспілкового руху, у

зв'язку з тим, що основне призначення профспілок нерозривно пов'язане з правозахисною діяльністю.

Тому для становлення та розвитку правової держави важливо підтримувати діяльність профспілок та сприяти їх розвитку, адже вони містять значний правозахисний потенціал, сприяють виконанню соціально-правовою державою її основної функції – здійснення захисту прав та інтересів людини і громадянина.

Оскільки правозахисна діяльність професійних спілок – їх визначальна характеристика, яка обумовлює їхню роль у розбудові соціально-правової держави, то розгляду участі професійних спілок у механізмі захисту прав та інтересів людини і громадянина у цій дисертаційній роботі приділено особливу увагу. Більш детально це питання буде розглянуте у третьому розділі цього дослідження.

2. Орієнтація на задоволення публічних інтересів.

З одного боку, діяльність профспілок спрямована на задоволення приватних інтересів: надаючи правову допомогу та здійснюючи представництво прав працівника в індивідуальному трудовому спорі чи представництво прав студента у спорі з адміністрацією закладу вищої освіти, пенсіонера з органами пенсійного фонду тощо, профспілки тим самим сприяють задоволенню особистих інтересів індивідуумів. З іншого боку, їхня діяльність спрямована також на задоволення публічних інтересів, вираження загально-соціальних потреб і устремлінь.

З'ясування причетності профспілок до задоволення публічних інтересів є неможливим без звернення до розгляду самого поняття «публічний інтерес».

Як правило, поняття «публічний інтерес» характеризують як поєднання інтересів держави та суспільства. До сфери публічних інтересів відносять інтереси територіальних громад, соціальних груп, суспільні інтереси в цілому. У галузевих дослідженнях публічний інтерес розуміється як забезпечений державою і правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого є неодмінною умовою її існування [54, с. 71-72].

Варто погодитися з Р. Мельником та В. Бевзенком, які зазначають, що публічні інтереси є відображенням економічних, соціальних та правоохоронних потреб населення [55, с. 36].

Е. Дмитренко визначає предмет публічного інтересу як «благо, яке необхідне для повноцінного функціонування і розвитку суспільства, окремих соціальних груп, – публічна потреба, що має соціальний характер, який і робить її публічним інтересом» [56, с. 91].

Діяльність профспілок з представництва колективних інтересів громадян, спрямована на задоволення потреб значної кількості осіб, передбачає формування позиції великих груп населення. На практиці це виявляється під час ведення колективних переговорів та укладення колективних договорів і угод, організації активних масових протестних дій, здійсненні профспілкового контролю, обговоренні та погодженні проектів нормативно-правових актів, участі в управлінні органами державного соціального страхування, у формуванні державної політики з питань зайнятості, визначенні головних критеріїв життєвого рівня, прожиткового мінімуму, а також мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, соціальних виплат тощо.

Наділення профспілок правом здійснювати представництво і захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів у державних органах та органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями, а також з іншими об'єднаннями громадян у питаннях колективних інтересів працівників незалежно від їх членства у профспілках свідчить про публічно-правовий характер діяльності профспілок.

Завдання, які ставлять перед собою та виконують профспілки, мають загальносоціальний характер та публічно-правову природу. Такі питання, як боротьба за підвищення доходів населення, подолання бідності та безробіття, нелегальної зайнятості, прийняття і реалізація соціально-економічних програм, мають бути першочерговими у діяльності профспілок, адже саме ці параметри є ключовими у побудові соціальної держави.

3. Право на об'єднання у профспілки тісно пов'язане та переплітається з конституційним правом на страйк.

Незважаючи на те, що організаторами страйків можуть бути не лише профспілки, існує діалектичний зв'язок між страйковим та профспілковим рухом. Профспілки вибороли своє право на існування та законодавче закріплення їхніх прав завдяки страйковій боротьбі. Наприкінці XIX – початку XX ст. страйковий рух став поштовхом до нормативного врегулювання трудових відносин та соціальних реформ. На сьогодні саме профспілки в більшості випадків є організаторами страйків.

Серед багатьох учених утвердилася думка про те, що страйковий рух є деструктивним явищем, оскільки не сприяє консолідації суспільства. В багатьох державах намагаються його замінити на інші форми захисту прав громадян. Так, А. Булавін зазначає, що «американські марші профспілок та весняні виступи трудящих в Японії замінено пошуком суспільного договору, всезагального консенсусу» [57, с. 14]. Водночас, на нашу думку, страйкові дії, які здійснюються організовано під егідою профспілок у рамках законодавства, можуть запобігти хаотичному протестному рухові, стихійним соціальним вибухам, сприятимуть утвердженню соціального миру і злагоди у суспільстві. Участь професійних спілок як сторони соціального діалогу у процесі досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень на різних рівнях (від локального до національного) дає змогу конструктивно впливати на регулювання трудових, соціально-економічних відносин [58, с. 482].

Колективні дії працівників (страйк, мітинги, збори) щодо захисту своїх соціальних та економічних прав завжди віддзеркалюють суспільні настрої, назрілі проблеми та дають можливість оперативно їх вирішити, відновити соціальну рівновагу. Саме страйкові дії в багатьох випадках давали змогу запобігти соціальним потрясінням у вигляді збройних повстань та революцій, які мали б негативні наслідки не лише для людей окремих професій, а й для держави в цілому. Запобігання та вирішення конфліктів між державою та суспільством шляхом соціального партнерства на противагу революційним методам, у тому

числі із збройним протистоянням, не несуть руйнувань, характерних для тих держав, у яких слабкий профспілковий рух. У таких країнах, як США, Швеція, Франція, Данія у XX та XXI ст. завдяки налагодженій системі соціального партнерства не було «кривавих» революцій та великих соціальних потрясінь.

4. Профспілки є суб'єктами соціального діалогу.

Участь професійних спілок як сторони соціального діалогу у процесі досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень на різних рівнях (від локального до національного) дає змогу впливати на формування та реалізацію державної соціальної політики, регулювання трудових, соціально-економічних відносин.

Злагода і консолідованість суспільства на підґрунті морально-правових цінностей, розвиток ідей соціального партнерства і солідарності між державами, профспілками, власниками та іншими суспільними групами є одними з необхідних соціокультурних умов для реалізації принципів і задач соціально-правової держави [59, с. 48].

З точки зору теорії держави і права соціальне партнерство є системно організованим та функціонально впорядкованим комплексом юридичних заходів, необхідних для досягнення соціальної стабільності у суспільстві, підвищення добробуту, вирішення соціальних проблем [22, с. 76].

Найбільшого розвитку соціальне партнерство зазнало у соціальних державах скандинавського типу, таких, як Швеція, Данія, Фінляндія, Норвегія, Нідерланди, а також соціальних державах континентального типу, зокрема таких, як Австрія та Німеччина. Примітно, що в недемократичних суспільствах регулювання соціально-трудої сфери здійснюється одноособово державою або ж створюється лише видимість соціального партнерства.

В. Сіренко слушно зауважує, що країни Заходу прийшли до розвитку соціальної держави саме шляхом інституалізації соціального договору між державою, роботодавцями та профспілками. Основою такого соціального договору був компроміс, спрямований на досягнення економічного розвитку, покращення благополуччя населення, утвердження демократичних та

гуманістичних цінностей, захист прав і свобод громадян. При цьому створюється механізм, за якого держава свідомо відмовляється від всевладдя, розділяючи відповідальність за творення громадянського суспільства з роботодавцями, профспілками, іншими громадськими організаціями [19].

У міжнародній практиці використовуються різноманітні моделі соціального партнерства:

- залежно від рівня колективних переговорів (партнерство на національному, галузевому, територіальному та локальному рівні чи на окремих рівнях);

- за специфікою участі держави у соціальному діалозі (активна участь державних органів у переговорах та невтручання органів влади у колективні переговори);

- залежно від сторін (біпартизм (характеризується участю у соціальному діалозі двох сторін – профспілок та роботодавців), трипартизм (тристороння модель соціального партнерства за участю держави, організацій роботодавців та профспілок), мультипартизм (модель соціального партнерства, де беруть участь, окрім держави, роботодавців, профспілок також різноманітні громадські організації, бізнес-структури) тощо.

У соціальних державах англо-саксонської моделі сформувалася система соціального партнерства на засадах біпартизму, у той час як у соціальних державах континентальної та скандинавської моделі переважає трипартизм як вид соціального партнерства.

Найбільш вдало, на нашу думку, зарекомендувала себе така система соціального партнерства як трипартизм, який є важливим соціально-політичним інститутом розвиненого громадянського суспільства, відіграє особливу роль у розвитку демократичної, соціально-правової держави, оскільки виступає чинником вдосконалення соціально-економічної політики держави.

Завдяки налагодженню та вдосконаленню системи соціального партнерства профспілки мають змогу впливати на стан розвитку політичної системи, формування громадянського суспільства, забезпечення соціально-економічної безпеки та соціальної справедливості. Іншими словами, професійні спілки на

національному, галузевому, територіальному та локальному рівнях беруть участь у процесі забезпечення соціальної стабільності в суспільстві.

5. Професійні спілки є найбільш масовими об'єднаннями громадян.

На сьогодні в Україні найчисельнішою громадською організацією є Федерація професійних спілок України (далі – ФПУ) (з 35,5 млн осіб, які перебувають на обліку в громадських організаціях, 6,4 млн, або 18%, – це члени профспілок, що входять до складу ФПУ) [60, с. 67]. Більше 56% працездатного населення нашої держави є членами профспілок. Високим є відсоток охоплення членством також у профспілках скандинавських країн та Бельгії – 70-95%, в країнах ЄС, зокрема, Італії, Німеччині, Великобританії – 30-40% та дещо менше в Іспанії, Франції, США, Японії – до 15% [61].

Від масовості профспілок залежить їх репрезентативність як суб'єктів соціального діалогу. В частині третій ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» передбачено, що для участі в колективних переговорах з укладення колективних договорів і угод, участі у тристоронніх або двосторонніх органах та у міжнародних заходах склад суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців визначається за критеріями репрезентативності [62].

Загальними критеріями репрезентативності для суб'єктів профспілкової сторони є легалізація (реєстрація) зазначених організацій (об'єднань) та їх статус; галузева та територіальна розгалуженість, а також загальна чисельність їх членів. Так, для того, щоб брати участь у соціальному діалозі:

- на національному рівні (для участі у колективних переговорах з укладення генеральної угоди, для делегування представників до Національної тристоронньої соціально-економічної ради (далі – НТСЕР), до органів управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування та інших тристоронніх органів соціального діалогу) всеукраїнському об'єднанню профспілок необхідно, зокрема, мати не менш як 150 тисяч членів;

- на галузевому рівні (для участі у колективних переговорах з укладення галузевих (міжгалузевих) угод та для делегування представників до органів соціального діалогу на відповідному рівні) профспілкам, які мають статус

всеукраїнських, достатньо мати не менш як 3% працівників, зайнятих у відповідній галузі;

- на територіальному рівні для участі у колективних переговорах з укладення територіальних угод та для делегування представників до органів соціального діалогу обласним, місцевим профспілкам, їх організаціям та об'єднанням, створеним за територіальною ознакою, потрібно налічувати не менше 2% зайнятого населення у відповідній адміністративно-територіальній одиниці.

Оцінка відповідності критеріям репрезентативності профспілок та їх об'єднань, організацій роботодавців та їх об'єднань проводиться на національному та галузевому рівнях Національною службою посередництва і примирення, на територіальному рівні – її відділеннями. Таким чином, держава обумовила певні критерії для вступу профспілок у правовідносини з нею та роботодавцями, одним з яких є саме численність профспілки чи її організації.

Станом на 23 липня 2018 р. за даними Національної служби посередництва і примирення пройшли оцінку відповідності критеріям репрезентативності на національному рівні 6 об'єднань професійних спілок України (Федерація професійних спілок транспортників України, Об'єднання всеукраїнських профспілок і профоб'єднань «Єдність», Федерація професійних спілок України, Об'єднання всеукраїнських автономних профспілок (ОВАП), Федерація професійних спілок працівників малого та середнього підприємництва України, Конфедерація вільних профспілок України) та 74 профспілки (об'єднання профспілок) на галузевому рівні [63].

Про значення репрезентативності у вирішенні питань у соціально-трудовій сфері йдеться у статті 5 Конвенції 150 Міжнародної Організації Праці «Про регулювання питань праці: роль, функції та організація» від 26 червня 1978 р., у якій вказується, що пріоритет у вирішенні соціально-економічних проблем надається саме найбільш представницьким організаціям [64].

Разом з тим, незважаючи на те, що масовість дає перевагу профспілкам перед іншими громадськими організаціями, цей критерій не варто переоцінювати. Адже чи лише від численності залежить рівень впливу профспілок на суспільно-

політичні процеси у державі? Досвід діяльності професійних спілок ЄС свідчить про те, що не завжди для дієвої, результативної роботи профспілок необхідні високі кількісні показники. Наприклад, професійні спілки Франції, які охоплюють лише 8% працюючих мають активний мобілізаційний потенціал. У Скандинавських країнах система державного страхування з безробіття під управлінням профспілок створює умови, при яких впливовість профспілки не обов'язково залежить від кількості членів [65, с.3]. Відтак, насамперед має значення не загальна кількість членів профспілок, а кількість активних спілчан з високим рівнем правосвідомості. Окрім того, якщо в країнах ЄС високі показники членства в профспілках пов'язані з рівнем правосвідомості громадян, соціальною активністю профспілок, їхнім авторитетом у суспільстві, то високий рівень членства у профспілках України багато в чому завдячує радянському минулому, коли вступ у профспілку відбувався «автоматично».

6. Поліфункціональний характер профспілок.

Історично так склалося, що професійні спілки є об'єднаннями трудящих з метою захисту їхніх прав, а діяльність профспілок прямо пов'язана з трудовими відносинами. Тому багатьма вченими професійні спілки розуміються передусім як суб'єкти трудового права. Проте останнім часом простежується тенденція підвищення уваги до професійних спілок як до інституту громадянського суспільства, здатного впливати на суспільно-політичні процеси у державі, та як до суб'єкта політичної системи. В умовах переходу від авторитарної до демократично-правової держави відбувається переоцінка всіх соціальних інститутів, у тому числі й профспілок.

У сьогоднішніх умовах значно розширилось коло об'єктів захисту профспілок та сфера їх інтересів. Ведеться активний пошук нових форм і методів взаємодії з органами влади, роботодавцями. Наразі діяльність профспілок не обмежується лише функціями із захисту трудових прав працівників. Необхідність утвердження демократії в Україні, зростання громадянської активності, суспільно-політичні й економічні зміни, посилення впливу на економіку України міжнародних фінансових інститутів, транснаціональних корпорацій, ріст міграції

робочої сили ставлять перед профспілками та їх об'єднаннями нові завдання щодо захисту прав та інтересів своїх членів.

Варто погодитися з В. Кравчук, яка зазначає, що «в умовах формування громадянського суспільства профспілки виходять за межі суто економічних інтересів найманих працівників і діють поза ринком праці, прагнучи поліпшити не тільки умови роботи, а й життя» [21, с. 144]. Такої ж думки дотримується Г. Зубенко, яка розглядає профспілки як важливий елемент громадянського суспільства, здатний ефективно впливати на трансформаційні процеси у соціально-трудовій сфері та сприяти задоволенню політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів людини [66, с. 62].

В. Цвих вважає, що професійні спілки виступають особливою, потужною групою інтересів і однією з груп тиску, яка, беручи участь у політичному житті, виступає посередником між громадянським суспільством та державою, впливає на владу, проте не прагне її завоювати.

Погоджуючись з думкою вищевказаних авторів, зауважимо, що професійні спілки еволюціонували від здійснення функцій із захисту інтересів працівників безпосередньо на підприємстві, в установі, організації до захисту загальноприйнятих суспільних цінностей та фундаментальних прав (вироблення та реалізація соціальної політики, сприяння зайнятості, підвищення правової культури населення, розширення демократичних свобод, розбудова правової держави) [67, с.18].

7. Багатогалузевий характер.

Профспілковий рух в Україні охоплює всі регіони і майже всі галузі економіки. На відміну від творчих, молодіжних, спортивних громадських організацій, які, як правило, ретранслюють інтереси певної групи населення, професійні спілки здійснюють представництво різних соціально-демографічних груп (студентів, працівників, пенсіонерів).

Таким чином, суттєва відмінність професійних спілок від інших громадських організацій полягає у тому, що вони займають особливе місце в процесі взаємодії держави і громадянського суспільства, завдяки поєднанню таких рис, як

численність, поліфункціональність, багатогалузевість, участь у механізмі забезпечення прав людини і громадянина, орієнтації на задоволення публічних інтересів, сприянні реалізації права на страйк, участі у соціальному партнерстві. Окрім того, відмінність профспілок від партій, інших громадських інституцій полягає у тому, що вони представляють інтереси, перш за все громадян, а не держави, влади чи бізнес-структур.

Аналіз наукових джерел з тематики нашого дослідження дозволяє нам з упевненістю стверджувати, що поняття «профспілки» більшість учених розкривають через визначення, надане у Законі України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [68]. Найбільш поширеним є визначення, яке надає В. Кравчук, визначаючи профспілку як добровільну неприбуткову громадську організацію, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання), які утверджуються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їхніх членів [21, с. 144].

О. Назаренко, даючи характеристику профспілкам, звертає увагу на їхню основну рису – діяльність у напрямі захисту трудових прав та свобод працюючих [51, с. 77].

На нашу думку, визначення поняття «профспілки» можна розглядати у широкому та вузькому значенні. У вузькому значенні профспілка – це добровільна неприбуткова громадська організація. Як правило, профспілка чи первинна профспілкова організація створюється за наявності не менше трьох осіб, які виявили бажання її утворити. Рішення приймається на установчих зборах засновників. На підприємствах, в установах, організаціях може бути створена профспілка або первинна профспілкова організація, яка входить до вже створеної профспілки, наприклад галузевої.

У широкому значенні визначення поняття «профспілка» можна сформулювати як інститут громадянського суспільства, створений шляхом реалізації права на об'єднання громадян за професійною ознакою (родом діяльності), який крізь систему соціального партнерства та шляхом впливу на

діяльність органів державної влади може призводити до зрушень у регулюванні соціально-трудових відносин.

Як правило, в теорії держави і права профспілки згадуються у розрізі інституційної складової політичної системи. Разом з тим думку про те, що професійні спілки є повноцінним суб'єктом політичної системи, поділяють не всі учені. Наприклад, дослідниця соціальної держави А. Сіленко вказує, що «у нашому суспільстві профспілки ще не мають достатнього політичного авторитету. Це пояснюється тим, що українські профспілки ще не проявили свій потенціал і можливості. Тому потрібне підвищення ролі профспілок, їхньої самостійності і незалежності. Вплив профспілок буде зростати в міру того, як вони зможуть підвищити ефективність реалізації функції з захисту прав, політичних і громадянських свобод громадян» [69, с. 22].

Є. Білозьоров, аналізуючи належність громадських об'єднань до суб'єктів політичної системи, зосереджує увагу на тому, що професійні спілки створюються не для участі в політичній діяльності, а для забезпечення інших інтересів громадян, але відповідно до законодавства вони можуть брати участь у політичній діяльності для досягнення своїх неполітичних цілей [70, с. 54-55].

В. Докашенко також вказує на те, що професійні спілки є складовою частиною політичної системи, опосередковано чи безпосередньо беручи участь у політичному процесі [71, с. 251-252].

О. Тупиця підкреслює, що роль та місце профспілкових об'єднань у політичному житті суспільства реалізується, як правило, непрямим шляхом та розкривається через співпрацю або конфронтацію з політичними партіями, через взаємодію з органами місцевого самоврядування, органами державної влади [30, с.131, 162].

Участь громадських об'єднань у політичному житті забезпечує виконання двох важливих завдань, пов'язаних із функціонуванням демократії. По-перше, забезпечується легітимність державної влади. По-друге, практична участь дозволяє громадянам та громадським організаціям здійснювати вплив на владу, запобігати її корумпованості та відчуженості від широких кіл громадськості [72].

Л. Новоскольцева у монографії «Проблема формування громадянського суспільства в незалежній Україні» говорить про політичну слабкість сучасних українських профспілок: «Найбільш численним міжгалузевим профспілковим об'єднанням є Федерація профспілок України, яка ще з соціалістичних часів залишається інструментом державної політики, далеким від реальних потреб захисту інтересів найманих робітників» [73, с. 164].

Ми погоджуємося з тим, що сучасні профспілки України відстають за рівнем розвитку від своїх західних колег. Причинами цього можна назвати риси, які багато профспілкових організацій перейняли у спадщину від радянської системи та ще й досі не позбулися: бюрократизованість, пасивність, низький рівень авторитету у суспільстві. Разом з тим, здійснюючи загальнотеоретичну характеристику ролі профспілок у розбудові соціально-правової держави, ми не можемо опиратися виключно на досягнення чи недоліки діяльності однієї, хоча й найчисельнішої організації, відкидаючи правозахисний потенціал профспілок у цілому. Профспілки як громадсько-політичне явище важливо розглядати комплексно: як з урахуванням минулого та сучасного досвіду, так і з прогнозуванням на майбутнє.

Не можна цілком погодитися і з думкою К. Женгал, яка зауважує, що профспілки України на сьогодні ще не стали дієвим інститутом політичної системи нарівні з політичними партіями, релігійними громадами, фінансово-промисловими групами [74, с. 88]. Зіставлення значення в громадянському суспільстві профспілок та вказаних інститутів є дещо некоректним, адже, незважаючи на те, що професійні спілки мають спільні риси з політичними партіями та релігійними громадами (принципи та організаційні засади діяльності), ці організації мають різну мету своєї діяльності. Як вже зазначалося, правозахисна діяльність та участь у соціальному діалозі вирізняє профспілки з-поміж інших інститутів громадянського суспільства. Окрім того, аналізуючи діяльність профспілок, К. Женгал все ж дійшла висновку, що професійні спілки, заявивши про готовність брати участь у формуванні громадянського суспільства, поступово формують його хребет [74, с. 87].

Результати соціологічного опитування «Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації», проведеного Центром Разумкова у квітні 2017 року, свідчать про недостатній рівень довіри населення до профспілок. Думки респондентів з цього питання розподілилися таким чином: 29,5% респондентів зовсім не довіряють профспілкам, 30,9 % респондентів скоріше не довіряють профспілкам, 8,7 % скоріше довіряють, 2,2 % повністю довіряють, 18,8 % не визначилися з відповіддю.

Якщо порівнювати з 2016 роком, то рівень недовіри до профспілок (різниця між тими, хто довіряє, та тими, хто не довіряє) збільшився з від'ємного значення 35,4 до від'ємного значення – 39,5. Водночас за рівнем довіри профспілки випереджають політичні партії, суди, органи прокуратури, державний апарат (чиновників) [75]. Сьогодні профспілкам України надано суспільством кредит довіри, який вони системною роботою повинні виправдати.

Дещо схожу позицію відстоює М. Іванов, який, визнаючи, що сучасний стан профспілок в Україні демонструє низький рівень захисту прав їхніх членів, наголошує на вирішальній ролі профспілок у оновленні відносин як в органах публічної влади, так і в системі громадянського суспільства. «Без реальних змін у сфері діяльності саме професійних спілок практично неможливо забезпечити реалізацію основних принципів демократії в первинних ланцюгах соціальної взаємодії на рівні трудових колективів, територіальних громад, органів самоврядування...» – зазначає М. Іванов [40, с. 39].

Багато учених, досліджуючи політико-правову природу профспілок України, поділяють їх на старі (традиційні) та нові, називаючи останніх незалежними чи вільними профспілками. За основу для такого поділу взято роки створення профспілок чи їх об'єднань (у радянські часи чи в період незалежності України).

На нашу думку, наділення ученими профспілок такою характеристикою, як «незалежність від роботодавців та держави», лише тому, що їх було створено після 1991 року, не можна назвати науковим підходом до дослідження профспілкового руху. Вільною чи незалежною профспілка чи об'єднання стає тоді, коли дотримуються такі умови: 1) дії профспілкових лідерів спрямовані

виключно на здійснення захисту трудових, соціально-економічних прав спілчан; 2) профспілкові активісти не вчиняють дії з метою одержання певної вигоди або ж під впливом примусу; 3) державою створено умови задля захисту профспілками прав та інтересів спілчан (задекларовано та надано можливість реалізовувати це право).

Продовжуючи розгляд профспілок у процесі взаємодії держави та громадянського суспільства, варто зосередити окрему увагу на студентському профспілковому русі.

Трансформаційні зміни в українському суспільстві довели, що становлення громадянського суспільства та розбудова української державності напряду залежать від молоді – найбільш активної, динамічної соціальної групи. Можна без перебільшення сказати, що соціально-політична активність цієї категорії населення має важливе значення у формуванні правової держави та здійснює вплив на її майбутнє.

Водночас молодь, зокрема студентська, є і однією з найбільш вразливих соціальних груп. На студентський вік припадає процес активного формування правосвідомості, соціального становлення та самовизначення. Б. Андрусишин зазначає, що найголовнішими відносинами, в які вступає молодь, є відносини, які виникають у процесі освіти між викладачами і студентами. Ці суспільні відносини є складовою частиною громадянського суспільства [76, с. 7]. У цьому контексті варто погодитися з О. Мельничук, яка вказує на особливу роль профспілок в освітніх правовідносинах. Особи, що навчаються, мають змогу реалізувати своє конституційне право на участь у професійних спілках, що сприяє підвищенню загального рівня соціальної захищеності таких осіб і призводить до зростання рівня життя української молоді [77].

Г. Ільтьо, аналізуючи роль молодіжних організацій у розвитку громадянського суспільства, серед студентських організацій також окремо виділяє профспілки, акцентуючи при цьому увагу на їхніх першочергових завданнях – вирішенні соціальних проблем студентства та захисті їхніх інтересів перед адміністрацією закладів вищої освіти та державою [78].

На думку О. Скоромної, наразі первинні профспілкові організації студентів як впливові громадські організації є дієвим інститутом, здатним не лише виражати інтереси та потреби молоді, а й сприяти вирішенню проблемних питань. Особливо важливою є діяльність профспілок нині, коли Україна перебуває у складному соціально-економічному становищі [79].

Сфера діяльності студентських профспілкових організацій охоплює такі питання, як вдосконалення нормативно-правового регулювання стипендіального забезпечення, доступ до якісної освіти, фінансування освітньої галузі, працевлаштування випускників закладів вищої освіти, функціонування студентських санаторіїв-профілакторіїв, студентських гуртожитків, надання субсидій студентам та інші.

Разом з тим останнім часом існують намагання протиставити діяльність студентських профспілок студентському самоврядуванню. Сьогодні серед науковців та громадських активістів поширюються навіть такі радикальні пропозиції, як заборона створення студентських профспілок на законодавчому рівні. Так, А. Христич пропонує вирішити питання розмежування повноважень студентських профспілкових організацій та органів студентського самоврядування шляхом «усунення такої структури, як студентська профспілка, заради об'єднання повноважень і функцій в єдиний центр» [80, с.110].

Ми категорично не згодні з такою думкою, адже у правовій державі питання забезпечення повноважень одних громадських організацій не може вирішуватися шляхом «усунення» інших. Одним із принципів правової держави є демократичний плюралізм. А тому, чим більше діятиме організацій, здатних здійснювати представництво інтересів молоді, тим ефективнішим буде механізм захисту прав та інтересів громадян у державі. Варто погодитися з В. Бахрушиним, який зазначає, що студенти, як і всі інші громадяни, повинні мати право на створення та вступ до профспілки. При цьому не тільки до Профспілки працівників освіти і науки, а й будь-якої іншої, якщо її статут не передбачає обмежень для тих, хто не працює у відповідній галузі. В. Бахрушин слушно зауважує, що пропонована окремими учасниками дискусій пряма заборона на

участь студентів у громадських організаціях, якими є профспілки, є неприйнятною для розбудови правового і демократичного суспільства [81].

Ще однією з тез на підтримку позиції щодо недоцільності існування такого громадського інституту, як студентські профспілки, є поширена у суспільстві думка про те, що в Європі, на відміну від України, майже не існує студентських профспілок. «Європейцям важко пояснити, що таке student trade union», – пише О. Светликова [82].

Разом із тим така думка є хибною. У Європі студенти, як правило, є членами профспілки. Структурно студентські профспілкові організації у європейських державах входять зазвичай до різних галузевих профспілок.

Так, у Данії студенти закладів вищої освіти, як правило, є членами різних профспілок залежно від напрямку підготовки. У Німеччині існують офіційні студентські спілки, які створюються згідно із законодавством федеральних земель. Студенти педагогічних спеціальностей вступають до профспілки працівників освіти і науки.

Із 670 тисяч членів Шведської конфедерації професійних асоціацій Saco (одна з трьох членських організацій Міжнародної конфедерації профспілок у Швеції), яка виникла у 1947 році із студентської організації SYACO, більше 100 тисяч – це студенти ЗВО. Saco об'єднує 23 національні профспілки, а студенти входять до 19 із 23 членських організацій Saco. На національному рівні студентські секції галузевих профспілок об'єднані в організацію Saco Student. Ця організація вирішує питання соціального страхування студентів, їх працевлаштування після завершення навчання, організації літніх курсів, здійснення впливу на політику в галузі освіти і праці [83].

Студентські профспілки у Франції здебільшого створюються на національному рівні та мають сильну політичну зорієнтованість. Одна з найбільш впливових студентських профспілок у Франції – лівий Національний союз студентів Франції UNEF (створена ще в 1907 р.). Організація працює з метою представництва інтересів студентів у національних та місцевих органах влади, зокрема, з питань вищої освіти [84]. Спілка студентів Ірландії (USI) є

національним представницьким органом профспілок студентів. На даний час об'єднує 354000 студентів з більш, ніж сорока коледжів Ірландії [85].

Слід зазначити, що студентські професійні спілки в Україні наразі перебувають на етапі свого становлення, пошуку місця і ролі в системі захисту прав людини і громадянина. За умови наділення студентських профспілок реальними повноваженнями щодо захисту соціально-економічних прав студентів, профспілки можуть стати організаціями, що згуртують навколо себе студентську молодь, яка завжди була рушійною силою соціальних перетворень. При цьому студентські профспілки повинні своєчасно реагувати на нові реалії, виборювати право на своє існування, займати активну позицію у системі забезпечення соціально-економічних прав людини.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що професійні спілки є інститутом громадянського суспільства та самостійним суб'єктом політичної системи, таким, як церква, засоби масової інформації, одним з найважливіших компонентів політичного процесу суспільства, здатним викликати істотні зміни у політичній і економічній ситуації в країні, впливати на формування ринкових відносин, становлення соціальної держави, розвиток економічної демократії. Відстоюючи право на належні умови професійної діяльності, вимагаючи прийняття на рівні законодавства сприятливих трудових норм, їх дотримання і непорушність виконання, профспілки відіграють важливу роль у житті суспільства. Історично виникнувши як організація трудящих, професійні спілки змогли стати суспільним інститутом, здатним впливати на політичні процеси, які відбуваються у державі.

1.3 Соціально-правова держава і профспілки: теоретико-правові аспекти взаємодії

Ідея правової державності зародилася ще в період античності та розвивалися під впливом римського права, середньовічного конституціоналізму, епохи Реформації у Франції в XIV-XVI ст., революційного руху XVIII та XIX ст. і

остаточно викристалізувалася та набула цілісного вигляду на початку XVIII ст. в працях німецьких та англійських філософів [86, с.96-97].

Концепція соціальної держави, як вважає більшість учених, вперше була висвітлена німецьким вченим Лоренцом фон Штейном. Великого значення у своїх працях Л. фон Штейн надавав усуненню суперечностей, що виникають у капіталістичному суспільстві, вирішенню “робітничого питання”. На думку Л. фон Штейна, соціальна держава зобов’язана захистити робітників від капіталу, забезпечити рівні умови доступу до праці, сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян [87, с. 219]. Що ж до періодизації розвитку концепції соціальної держави, то найбільш відомою є запропонована Й. Альбером, який виділив п’ять етапів становлення соціальної держави: 1-й етап – передісторія становлення соціальної держави (1800-1880 рр.); 2-й етап – початок розбудови соціальної держави (1880-1914 рр.); 3-й етап – розширення соціальної діяльності держави (1918-1960 рр.); 4-й етап – розширення можливостей розвитку соціальної держави (1960-1975 рр.); 5-й етап – уповільнення темпів розвитку соціальної держави (починаючи з 1975 р.) [88, с. 25-34].

Перший етап становлення концепції соціальної держави тісно пов’язаний з виникненням соціального законодавства у Франції та Великій Британії у відповідь на боротьбу працівників за свої права, і збігся у часі з появою законодавства про працю та про профспілки, намаганням урядів зберегти спокій у суспільстві та запобігти неконтрольованим соціальним вибухам.

Другий етап характеризувався перетворенням ліберальної держави на соціально-правову, значний вплив на формування якої мала Католицька церква. Велике значення у сформованій у той час соціальній доктрині відводилося робітничому питанню. Визнавалося право працівників на гідну оплату праці, належні умови праці та охорону здоров’я. Обґрунтовувалася можливість втручання держави у соціально-трудові питання. Пропонувалося створювати професійні спілки (щоправда, без надання їм права втручатися у політику) [88, с. 34]. У подальшому формування концепції соціальної держави було пов’язане з утвердженням концепції прав людини, посиленням впливу громадських рухів на

суспільно-політичні процеси. Невід'ємною складовою концепції соціальної та правової держави стала ідея тісної та конструктивної взаємодії держави, бізнесу та працівників, представлених профспілками.

З моменту свого становлення профспілки були засобом набуття прав значної частини населення. Виборюючи своє право на існування та вільне функціонування, здійснюючи захист права громадян на об'єднання за спільними інтересами, профспілки з самого початку свого існування брали участь у становленні громадянського суспільства, відіграючи в цьому процесі важливу роль [21, с.147].

Очевидним є те, що, чим більше громадян мають змогу впливати на політичні процеси, тим стабільнішою буде політична система, чим активніше соціальні інститути доноситимуть потреби громадян до влади, тим швидше у суспільстві утверджуватимуться демократичні цінності.

Участь профспілок у системі консультацій, переговорів, вироблення спільних позицій у питаннях соціальної політики, економіки, виробництва забезпечила формування нової концепції взаємодії держави та громадянського суспільства, пов'язаної з саморегуляцією в сфері суспільних відносин. Проте існує й інша думка. Наприклад, економіст і філософ Фрідріх А. Хайек виступав за обмеження прав профспілок, вважаючи їх монополією у відносинах з роботодавцями та державою. Учений вказує на те, що метою діяльності профспілок є одержання якомога більших благ від уряду. Профспілки разом з іншими громадськими організаціями утворюють навколдержавний апарат, чинять тиск на демократичну владу та загрожують демократії [9, с. 337-420].

На противагу такій позиції можна навести історичні приклади сприяння профспілками демократичним перетворенням, розбудові соціально-правової держави. Так, яскравим прикладом впливу професійних спілок на суспільно-політичний лад у державі є діяльність польської профспілки «Солідарність». 17 вересня 1980 р. у Гданську на з'їзді представників від робітничих колективів понад 20 міжзаводських комітетів створили Незалежну самоврядну профспілку «Солідарність». Розпочавши на початку 80-х років минулого століття акції

протесту з економічних вимог, члени «Солідарності» швидко перейшли до загальнополітичних гасел: права на свободу слова, створення незалежних професійних спілок, права на страйки, реалізацію соціальних гарантій, перебудову суспільно-політичного устрою, встановлення громадського контролю за діяльністю державних органів. Протягом 1980 – 1989 років «Солідарність» стала рухом боротьби за повернення громадянських прав і відродження національних традицій.

Вже через 10 років після початку діяльності в результаті проведення Круглого столу 6 лютого – 5 квітня 1989 р. за участю влади та представників опозиції в основному від «Солідарності» профспілка домоглася проведення демократичних виборів у Польщі. Уперше в післявоєнній Польщі народу було надане право сформувати владу та брати участь в управлінні державою. Представники «Солідарності» вибороли 160 місць у Сеймі та 99 із 100 в Сенаті.

Такий результат виборів ознаменував кризу комунізму не лише у Польщі, а й в інших державах Центрально-східної Європи, призвів до формування першої некомуністичної влади в радянському блоці, становлення держав на шлях демократичного будівництва. Таким чином, результатом десятирічної діяльності профспілки стало проведення демократичних виборів, внаслідок яких зазнала змін уся політична система Польщі.

Можна з упевненістю стверджувати, що діяльність профспілки «Солідарність», яка об'єднала під гаслом мирних змін представників усіх суспільних верств, була однією з причин повалення тоталітарного режиму в Польщі, розпаду Організації Варшавського договору, зникнення з карти світу Радянського Союзу. У проміжку між 1980 – 1989 рр. «Солідарність» стала рухом боротьби за повернення громадянських прав і відродження національних традицій.

«Солідарність» з незалежної профспілки перетворилася в опозиційний громадсько-політичний рух, що поставив перед владою ультиматум щодо своєї участі в управлінні державою, у вирішенні економічних і політичних питань [89, с. 230].

Ще одним прикладом впливу профспілок на державотворення можна назвати досвід ізраїльської профспілки Гістадрут. У грудні 1920 р. в місті Хайфі відбувся загальний з'їзд ізраїльських робітників, який ухвалив рішення створити спільну робітничу профспілку Гістадрут (повна назва – Генеральна федерація робітників землі Ізраїлю). За сприяння Гістадруту єврейським національним лідерам вдалося на території Палестини, яку у 1917 році завоювала та отримала у мандат Велика Британія, таємно підготувати всю державну структуру, яка після проголошення держави Ізраїль розпочала діяльність протягом декількох днів. Профспілка Гістадрут, сприяючи ідеологічному та соціальному об'єднанню робітників, відіграла визначну роль в об'єднанні суспільства, утворенні ізраїльської держави.

Про особливу роль профспілок у формуванні державності ізраїльтян свідчить той факт, що головна обороноздатна сила – єврейська військова організація Хагана, члени якої в подальшому складали більшість у Цахалі, була підпорядкована керівництву профспілки.

Згодом Гістадрут стала однією з найвпливовіших установ Держави Ізраїль. Таким чином, профспілка Гістадрут, сприяючи ідеологічному та соціальному об'єднанню робітників, відіграла визначну роль в об'єднанні суспільства і утворенні держави Ізраїль.

Особливості взаємодії між державою та профспілками, їх участь у розбудові держав, яких прийнято вважати соціальними, правовими, сформувалися залежно від національних традицій, правових систем, масштабу втручання держави в економіку тощо. Взаємовідносини держави і професійних спілок визначаються насамперед рівнем розвитку громадянського суспільства, формами, методами реалізації соціальної політики.

Залежно від рівня участі профспілок у прийнятті суспільно-важливих рішень, характеру їх взаємовідносин з державою (співпраця чи конфронтація) можна говорити про певну модель соціального партнерства, що сформувалася у тій чи іншій країні і утверджувалася по-різному та з певною часовою різницею. По-суті соціальне партнерство за своєю правовою природою є взаємодією різних суспільних секторів, своєрідною стратегією, способом врегулювання соціальних

відносин [22, с. 77]. Особливості соціального партнерства в тій чи іншій країні віддзеркалюють специфіку взаємодії держави і профспілок, ключову роль у характеристиці цієї взаємодії відіграють засади ведення колективних переговорів.

Перші професійні спілки, які з'явилися в Англії у 70-80 роки XVIII ст., одразу ж одержали супротив як роботодавців, так і держави. Англійським законом про організації 1799 року об'єднання працівників у профспілку розцінювалося як злочинна змова. Французький Закон Ле Шапель 1791 року також забороняв створювати профспілки, організовувати страйки та брати участь у них. В ст. 1 цього Закону заборона створення профспілок пояснювалася тим, що обмеження впливу різних корпорацій громадян однієї професійної групи є однією з важливих основ французької конституції. Л. Дюгі в основі такої заборони вбачав хибну думку можновладців, про те, що асоціації можуть йти врозріз з індивідуальними принципами та індивідуальною свободою. Окрім того, урядовці з пересторогою ставилися до асоціацій, вважаючи, що їх метою є втручання у сфери дії держави [8, с.758, 875-878].

За тоталітарних, авторитарних режимів професійні спілки стають заручниками етатистських ідей. В умовах авторитарного режиму може існувати лише обмежена кількість профспілок. Причому умовою такого існування є цілковита підконтрольність керівній партії [90, с. 230].

Так, радянські профспілки розцінювалися не з точки зору їхнього традиційного призначення – захисту трудящих, участі у вдосконаленні соціальної політики держави, а як проміжна ланка у впливі уряду та партії на населення. Вочевидь таке розуміння призначення профспілок кардинально відрізнялося від мети створення перших профспілкових організацій на теренах Європи та у США.

Схожа ситуація тривалий час мала місце і в Китаї. Злиття професійних спілок з державним апаратом та жорсткий партійний контроль призвели до фактичної втрати професійними спілками самостійності, як наслідок – до неможливості виконувати властиву професійним спілкам демократичних країн захисну функцію [91].

З метою абсолютного контролю держави над суспільством, встановлення режиму, за якого державна влада непідконтрольна громадянам, недопущення існування політичної опозиції, діяльність профспілок забороняється або ж повністю підпорядковується державі. Наприклад, у Німеччині у 1933 році було ліквідовано всі профспілки, а їхнє майно передане фашистській профспілці «Арбайтерфронт» (Робітничий фронт) [92].

Зі встановленням у 1940 р. диктатури фашистсько-нацистського типу у Японії профспілки також зазнали розпуску, замість них було сформовано «Товариство служіння батьківщині» на чолі з урядовими чиновниками [93, с. 606].

Для демократичної, соціально-правової держави характерним є наділення інститутів громадянського суспільства широкими правами, можливістю впливати на прийняття суспільно важливих рішень та брати участь у процесі регулювання соціально-трудової сфери. Адже досягнення високих соціальних стандартів, забезпечення добробуту, соціальної справедливості, єдності та злагоди у суспільстві є спільним завданням держави та громадянського суспільства, яке передбачає налагоджену співпрацю між працівниками та роботодавцями [22, с.80].

Так, для держав скандинавської групи (Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії), Нідерландів та Бельгії формування розвиненого громадянського суспільства здійснювалося під впливом активної взаємодії держави, соціально-відповідальних бізнес-структур та соціальних партнерів – репрезентативних представників громадянського суспільства. Спостерігається тісна співпраця між державою та профспілками. При активному втручанні держави у соціально-трудову сферу, взаємодія між нею та профспілками базується на засадах взаємодопомоги та пошуку компромісів. Держава та профспілки єдині у намаганні досягнути спільної мети – встановлення соціальної справедливості, забезпечення громадянам права на одержання соціальних благ.

У Великобританії провідну роль у регулюванні соціально-трудових відносин відіграють колективні договори. Держава не є активним суб'єктом колективно-договірного процесу. Разом з тим, вона створює належні умови для участі

профспілок у ньому шляхом гарантування та забезпечення свободи об'єднань та свободи укладення колективних договорів. Взаємовідносини держави і профспілок побудовані таким чином, щоб завдяки профспілкам та іншим громадським структурам громадянське суспільство набувало можливості самостійно, без втручання держави здійснювати регуляцію на ринку праці та у сфері зайнятості.

Дещо схожою є ситуація в США, де законодавство (як уцілому федерації, так і штатів) – визначає лише рамкові умови праці. Детально ж ці умови регулюються колективними договорами між профспілками та роботодавцями [93, с. 511].

У континентальних державах Європи (Німеччині, Франції, Бельгії, Австрії) держава стимулює активних представників громадянського суспільства до участі у громадсько-політичному житті на засадах субсидіарності, де держава довіряє суспільству, а суспільство державі. Наприклад, у ФРН проголошений принцип «свободи колективних договорів» дозволяє профспілкам укладати з підприємцями угоди про ставки заробітної плати й інші умови праці [93, с. 513]. Будучи посередниками між державою і громадянським суспільством, профспілки в цих країнах сприяють збалансуванню інтересів держави, суспільства та особистості, гармонізації прав і свобод людини і громадянина з інтересами держави і суспільства. У континентальних країнах взаємодія профспілок з державою забезпечується шляхом участі профспілок у різноманітних консультативних радах, комітетах, комісіях при органах державної влади на різних рівнях (від локального до національного).

У європейських державах одним з важливих напрямів у сфері забезпечення прав та інтересів громадян є участь профспілок у роботі трудових судів, тобто спеціалізованих судів, компетенцією яких є вирішення індивідуальних трудових спорів.

Наприклад, у Франції судді трудових судів висуваються організаціями роботодавців і профспілками та обираються на 5 років. Вибори суддів

здійснюються кожною із сторін за окремими виборними колегіями: для робітників, службовців і підприємців.

Участь профспілок у спеціальних трудових судах характерна також для Швеції, де профспілки не лише спільно з об'єднаннями роботодавців формують списки на призначення кандидатур у судді, а й беруть участь у судових спорах у статусі сторони спору за зверненням спілчан.

У Великобританії судді трудових судів призначаються за списками, що складаються міністром праці після консультацій з профспілками і організаціями роботодавців [94, с.75, 77]. За таким же принципом призначаються засідателі до трудових судів першої інстанції у ФРН. Земельні суди у трудових справах, які в Німеччині є апеляційною інстанцією, складаються з голови суду (професійного судді), якого міністр праці після попередньої консультації з представницькими органами профспілок і підприємців призначає довічно, а також двох засідателів (непрофесійних суддів), одного з яких міністр праці призначає зі списків, наданих профспілками. Сьогодні трудові суди, побудовані на засадах трипартизму, з залученням профспілкової сторони стали звичним явищем для країн Європи та є важливою складовою соціальної держави [88, с.122-123].

Таким чином, залежно від особливостей колективно-договірного процесу, залучення державою профспілок до прийняття суспільно-важливих рішень, основними моделями взаємодії профспілок та соціально-правової держави є: а) тісна співпраця на засадах трипартизму, спрямована на досягнення спільної мети – побудови та підтримки соціально-правової держави, яка характеризується високим рівнем відповідальності держави та профспілок (характерна для соціальних держав скандинавської моделі); б) підтримка державою та максимальне сприяння участі профспілок у процесах регулювання соціально-трудової сфери з застосуванням принципів субсидіарності (характерна для соціальних держав континентальної моделі); в) невтручання держави у діяльність профспілок при налагодженій системі саморегуляції громадянського суспільства (характерна для ліберальної соціальної держави).

У сучасних умовах держави загального добробуту зіштовхнулися з багатьма новими викликами: економічними, демографічними, ідеологічними. Це і посилення економічної кризи, глобалізація фінансів, демографічні зміни в державах (старіння націй), радикальні рухи [95, с.20]. На подолання економічних проблем та соціальних протиріч, регуляцію суспільних процесів, пов'язаних з масовою міграцією населення з країн Африки та Південного Сходу, розвинені держави повинні спрямовувати значні зусилля.

Відбувається трансформація традиційної соціал-демократичної моделі розвитку соціальної держави, поширеної у скандинавських країнах, та континентальної моделі (корпоративістської), яка розвинулася в Німеччині, в напрямку до ліберальної моделі, характерної для Великобританії та США, якій притаманні обмежене втручання держави у економічні відносини. Поступово відбувається зміщення акцентів до скорочення витрат на соціальну сферу та до зростання підприємницької активності населення, посилюється роль бізнес-структур, недержавних громадських організацій, різноманітних інститутів громадянського суспільства.

При цьому пріоритетами розвитку соціальних держав залишаються «збалансованість економічного та соціального розвитку, активна політика зайнятості, ефективність державної соціальної політики, соціальний діалог і соціальна активність, реалізація таких цінностей, як рівність, солідарність і субсидіарність», – зазначають А. Колот та О. Герасименко [96].

Останніми роками все більше учених піднімають питання про кризу ідеї соціальної, правової держави чи її переосмислення. Реформування ідеї соціальної правової держави вбачають і у переході від держави загального добробуту (welfarestate) до держави добробуту працівників (workfarestate), і у ліквідації традиційних інститутів соціального захисту та заміни їх новими (в основному благодійними фондами та волонтерськими організаціями), і у переході від політики «соціальних витрат» до політики «соціальних інвестицій» [97, с.182-185].

Саме у політиці соціальних інвестицій, за якої пріоритетами держави загального добробуту мають бути не надання пільг, а інвестиції у людський та соціальний капітал, надання нових можливостей (навчання, професійна підготовка, перепідготовка і орієнтація населення на участь у продуктивній праці), заохочення ініціативи особистості більшість зарубіжних та вітчизняних учених вбачають розвиток ідеї соціальної, правової держави [98].

Нові суспільно-політичні реалії, загострення суперечностей у багатьох розвинених державах світу зумовлюють також необхідність переосмислення ролі робітничого руху та професійних спілок у розвитку соціальної, правової держави.

Все частіше мирні протестні акції працівників у Європі переростають у масові протистояння та сутички, професійні спілки в багатьох державах світу втрачають свої позиції. Ці та інші процеси віддзеркалюють необхідність оновлення і удосконалення функцій профспілок, адаптації їх до потреб та запитів людей праці відповідно до соціальних, політичних змін.

У сучасних умовах перед професійними спілками постає багато викликів: зменшення членства у зв'язку зі збереженням кризових тенденцій в економіці та структурними змінами у суспільстві, несприятливі політичні умови, зростання нетипових форм зайнятості. Наприклад, незважаючи на те, що соціальна держава у Великобританії зародилася саме за активної участі профспілок, останні втрачають свої позиції у процесах регулювання соціально-трудої сфери. В країнах англо-саксонської системи роль професійних спілок наразі є невисокою, їх чисельність знижується, слабшає вплив на укладення колективних договорів [99].

Проте в інших сучасних державах загального добробуту профспілки залишаються основною рушійною силою та до цього часу беруть участь у формуванні соціальної політики та вирішенні соціально-трудоих питань. Основними сферами впливу профспілок на підвищення добробуту є: 1) участь профспілок у політиці; 2) участь профспілок у саморегуляції громадянського суспільства; 3) участь профспілок у системі соціального страхування; 4) політичні вето [100, с.9].

Однією з найбільш вдалих концепцій розвитку соціальної держави учені називають нідерландську «польдермодель» (poldermodel), у якій головну роль відіграють консультації уряду з профспілками та роботодавцями [98, с.9].

Хоча й ця модель, яка завжди асоціювалася з активним і конструктивним діалогом між бізнесом, державою та профспілками, завдяки якій впродовж багатьох років в Нідерландах досягалася соціальна стабільність, економічний розвиток та прогрес, зазнає наразі трансформацій в бік зниження участі профспілок у соціально-економічній сфері. Водночас, варто зазначити, що рівень соціальних конфліктів, порівняно з іншими країнами Європи, у Нідерландах внаслідок надбань консенсусо-орієнтованої співпраці між державою та профспілками і далі залишається на низькому рівні [101]. Переосмислення ролі профспілок та робітничого руху у суспільно-політичних процесах наразі є також одним з ключових питань соціального вчення католицької церкви. Так, виробленню нової стратегії участі організацій трудящих та робітничого руху у сталому розвитку була присвячена конференція «Від енцикліки «*Populorum progressio*» до «*Laudatosi*»: Праця та організації трудящих – у центрі цілісного, стійкого та братерського людського розвитку», яка відбулася у Ватикані у 2017 році за участю Святого Престолу та представників профспілок з усього світу. Учасники конференції вбачають розвиток соціальної доктрини Церкви у спільних солідарних діях інтелігенції, бізнесу, роботодавців, профспілок та інших представників громадянського суспільства.

Погоджуючись з провідними вітчизняними та зарубіжними ученими щодо того, що оновлена концепція соціальної держави має полягати саме у політиці соціальних інвестицій, зауважимо, що пріоритетним завданням має бути сприяння забезпеченню сталого розвитку на основі ефективного соціального діалогу між державою, роботодавцями (приватним сектором) та інститутами громадянського суспільства [102, с.488].

В Україні у сучасних умовах особливої актуальності набувають традиційні завдання профспілок, такі, як боротьба за підвищення доходів населення, подолання бідності та безробіття, нелегальної зайнятості, прийняття і реалізація

соціально-економічних програм, які мають бути першочерговими у діяльності профспілок, адже саме ці параметри є ключовими у побудові соціальної держави.

Водночас у сьогоднішніх умовах профспілки повинні вести активний пошук нових форм і методів взаємодії з іншими громадськими інститутами, органами влади, роботодавцями, не обмежуватися лише функціями із захисту трудових прав працівників.

Одним із засобів захисту громадськими організаціями прав і свобод громадян, впливу на державне управління, наближення влади до потреб суспільства та задоволення суспільних інтересів, а також однією із форм їх політичної діяльності є участь у виборах до органів влади та органів місцевого самоврядування. Це питання широко обговорюється в останні роки. Н. Жук один з можливих шляхів досягнення соціальної рівноваги вбачає у формуванні справжнього громадського лобі (представництва різних соціальних груп в органах державної влади). Цілком справедливо Н. Жук зазначає, що профспілкові організації і трудові колективи можуть стати противагою впливу панівного капіталу, що, в свою чергу, дозволить хоча б частково зняти суспільну напругу, до якої призводить соціальна нерівноправність [103, с.89].

Серед науковців немає одностайності щодо необхідності участі профспілок у виборах. Одні вчені вважають, що професійні спілки не повинні залишатися осторонь будь-яких суспільно-політичних процесів і мають брати активну участь у виборах на всіх рівнях. Інші дотримуються думки, що профспілки не повинні бути активними учасниками виборчого процесу.

З одного боку, добробут членів профспілок не може покращуватися без політичної діяльності, у тому числі участі у виборах до органів влади та місцевого самоврядування в тій чи іншій формі, без впливу на прийняття законодавчих рішень. З іншого боку, не можна не звернути увагу і на ризики інтеграції профспілок у політичний процес загалом та у виборчий зокрема. Адже посилення політичної активності професійних спілок може призвести до розколу в рядах профспілки, оскільки вони є організаціями, які об'єднують громадян з різними політичними поглядами [104, с. 20].

Протиставити такій позиції можна приклад англійських профспілок. У 1893 році профспілки Великої Британії створили незалежну лейбористську партію (у 1906 році в парламент ввійшло 26 представників партії), проте з 1970 по 1997 р. профспілки тричі підтримували не лейбористську партію, з діяльністю якої не погоджувалися, а консервативну, яка завдяки цій підтримці змогла перемогти на парламентських виборах [89, с. 230-231]. Це свідчить про гнучку позицію профспілок, яка полягає в готовності підтримати саме ту політичну силу, що, на їх думку, найбільшою мірою є спроможною виражати інтереси трудящих.

О. Тупиця зазначає, що не всі форми участі профспілок у політичній діяльності є ефективними й відповідають сутності профспілок. Зокрема, безпосередньо виходячи на вибори як політична сила, одержуючи владу, профспілки перестають бути профспілками («Солідарність» у Польщі). «Обрання лобістів від профспілок через взаємодію з політичними партіями, які найбільш активно виражають їхні інтереси, не завжди ефективне. Тому очевидно є необхідність існування форми поєднання «профільної» діяльності профспілок із постійною активністю у сфері політики», – зазначає О. Тупиця [30, с.37]. У цьому контексті варто погодитися із думкою вченого щодо того, що участь профспілок у виборчому процесі не повинна змінювати їхню соціальну роль та призначення.

В. Журавський, досліджуючи структуру політичної системи суспільства, звертає увагу на таку рису українських профспілок як надмірну політизованість [26, 92].

Натомість В. Цвих дотримується тієї думки, що професійні спілки використовують вибори до органів влади з метою створення в них ефективного профспілкового представництва і посилення на цій основі свого впливу на формування соціальної політики держави і зміцнення правової захищеності найманих працівників та їхніх організацій [29, с. 215].

На нашу думку, у виборчих кампаніях профспілки мають брати участь насамперед для того, щоб отримати доступ до законотворчого процесу і скерувати його у бік захисту інтересів спілчан. Участь профспілок у виборах до органів влади та органів місцевого самоврядування обумовлена можливістю публічно

заявити про свої цілі та засоби, звернутися до широких кіл населення. Цілком погоджуємося з Н. Жук, яка вважає, що частково проблему «узурпації» державної влади бізнесом, можна подолати шляхом надання профспілковим організаціям і трудовим колективам права висування кандидатів для участі у виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування усіх рівнів [103, с. 89].

Сьогодні основними формами участі профспілок у виборах є: а) взаємодія з політичними партіями; б) участь у агітаційних кампаніях; в) створення власних партій; г) інформаційно-аналітична діяльність; д) просвітницька діяльність – забезпечення інформування членів профспілки про програмні документи суб'єктів виборчого процесу; е) моніторинг громадської думки.

Проаналізувавши положення установчих документів професійних спілок України, можна відзначити, що більшістю статутів профспілок серед цілей, завдань, прав та обов'язків виборних органів профспілок наряду не згадується участь у виборчому процесі.

Проте є й винятки, зокрема Статутом Профспілки працівників освіти і науки України передбачено її право брати участь у виборчому процесі відповідно до чинного законодавства, взаємодіяти з депутатськими комісіями і групами, співпрацювати з політичними партіями, виборчими блоками під час виборчої кампанії, пропонувати для включення в їх виборчі списки авторитетних членів профспілкових організацій відповідного рівня.

Аналогічна норма міститься і в Статуті Профспілки працівників автомобільного та сільськогосподарського машинобудування України, якою передбачено право профспілки на участь відповідно до законодавства у виборах Президента України, народних депутатів всіх рівнів.

Натомість Статути Профспілки державних установ України та Профспілки авіабудівників обмежують право профспілкових лідерів на політичну діяльність. Статутом Профспілки державних установ України заборонено головам та заступникам територіальних та регіональних організацій входити до складу виборних органів політичних партій і рухів. Відповідно до Статуту Профспілки авіабудівників керівники виборних органів Профспілки авіабудівників всіх рівнів

на термін обрання в профспілці мають припинити членство у виборних органах політичних партій та рухів.

Центральні виборчі органи профспілок України як захисники прав та інтересів трудового народу не можуть стояти осторонь виборів Президента України, народних депутатів Верховної Ради України, адже від результатів виборчих кампаній залежить подальший соціально-економічний курс держави.

Одним з можливих шляхів впливу професійних спілок на вироблення політичних рішень є створення власної політичної партії. 12 квітня 1997 р. було створено Всеукраїнську партію трудящих. Партія не знайшла підтримки серед виборців та набрала лише 0,79 відсотка голосів виборців, проте перша невдача на виборах не означає, що такий вид політичної діяльності професійних спілок є безпідставним.

Для забезпечення демократичних виборів може бути задіяний механізм залучення профспілкових активістів у якості спостерігачів на виборах з метою здійснення громадського контролю за дотриманням законодавства про вибори. Наприклад, у виборчій кампанії до ВРУ у 2006 р. за клопотанням ФПУ Центральна виборча комісія дала дозвіл мати офіційних спостерігачів під час виборів народних депутатів України [28, с. 24].

На нашу думку, маючи представництво в законодавчому органі та місцевих радах, професійні спілки зможуть впливати на хід подій у державі та соціально-економічні перетворення, ефективно здійснювати захист прав та інтересів спілчан, підвищувати свій суспільно-політичний статус, стати потужними професійними гравцями на політичній арені держави. Отже, від активності професійних спілок у виборчому процесі залежить їх вплив на подальший соціально-економічний курс держави, формування соціально-правової держави.

Вітчизняним професійним спілкам необхідно консолідуватися та, повною мірою використовуючи сучасні виборчі технології для обрання представників профспілок до ВРУ, органів місцевого самоврядування, посилювати вплив на соціальну політику держави. При цьому вкрай важливо, щоб політична участь у суспільному житті слугувала досягненню мети діяльності профспілок – захисту

економічних і соціально-трудових інтересів громадян. Отже, політична діяльність профспілок повинна бути не самоціллю, а засобом реалізації їхньої правозахисної функції.

Незважаючи на те, що законодавством України напряду не передбачено участі професійних спілок у політичному процесі, а в статутних документах більшості профспілок не вказуються політичні цілі, профспілки, впливаючи на економічну, соціальну політику держави, мають реальні підстави виступати самостійними учасниками політичних процесів.

Об'єднуючи зусилля, держава, профспілки, роботодавці, інші суб'єкти суспільних відносин беруть участь у формуванні надбань соціально-правової держави. У цьому контексті цілком слушною видається позиція І. Яковюка, який вважає, що соціальна держава не має на меті досягнення загального добробуту виключно засобами держави. Вона лише створює приватним особам і громадянському суспільству сприятливі умови і у необхідних випадках несе субсидіарну відповідальність за забезпечення соціальних стандартів [88, с.118].

У сучасних умовах профспілковий рух як один з факторів залучення громадян до громадської активності сприяє підвищенню ролі людського капіталу у поліпшенні матеріального добробуту, консолідації громадянського суспільства.

В Україні варто перейняти найкращі практики соціальних, правових держав, це і традиції трипартизму скандинавських країн, модель розвитку соціальної держави, побудована на тісній співпраці профспілок і держави у Нідерландах (poldermodel), сильні тристоронні органи соціального захисту у континентальних державах.

Варто також запозичити досвід європейських держав щодо залучення профспілок до вирішення індивідуальних трудових спорів у судах, про що неодноразово наголошували вітчизняні учені. З проведенням судової реформи в наукових колах дискусія щодо запровадження трудових судів Україні не стихає. На думку, С. Запари ефективна судова реформа в Україні повинна включати в себе утворення трудових судів, що обумовлюється вимогою часу для українського суспільства. Учений пропонує розглядати трудові спори колегіально за участю

професійного судді та народних засідателів. До останніх мають входити на паритетній основі представників найманих працівників та роботодавців [105, с.49].

Запровадження в Україні трудових судів, створених на паритетній основі з суддів, яких висунули об'єднання роботодавців та профспілки як допоміжної поряд із судами загальної юрисдикції, органів із розгляду трудових спорів, могло б частково розвантажити суди загальної юрисдикції. Окрім того, зважаючи на те, що комісії із трудових спорів на більшості підприємств у сучасних умовах не створюються, трудові суди з представників роботодавців та працівників могли б виконувати ті функції, які законодавець першочергово поклав на комісії з трудових спорів.

Таким чином, створення трудових судів та надання працівникам права вибору: звернутися до комісії з трудових спорів із заявою про вирішення індивідуального трудового спору, трудового суду, утвореного на паритетній основі з представників профспілок і роботодавців чи безпосередньо до суду загальної юрисдикції, сприятиме розширенню способів захисту прав працівників та підвищенню ефективності механізму захисту прав громадян.

Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що розбудова соціальної, правової держави – це складний, багатогранний, довготривалий процес, який потребує об'єднання зусиль значної частини суспільства та суспільних інститутів.

У правовій, соціальній державі профспілки виступають важливим інструментом гармонізації взаємовідносин між державною владою та громадянським суспільством. Участь профспілок як посередника та суспільного медіатора на шляху розбудови соціально-правової держави полягає у пошуку шляхів досягнення соціального миру та справедливості, напрацювання рішень, які максимально задовольнятимуть інтереси всіх учасників соціального діалогу. За сучасних умов пріоритетними завданнями профспілок має бути координація і узгодження інтересів різних соціальних груп, правозахисна діяльність, участь у соціальному діалозі, сприяння забезпеченню сталого розвитку суспільства.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У розділі 1 дисертаційного дослідження здійснено аналіз стану наукової розробки проблеми участі професійних спілок у розбудові соціально-правової держави дав змогу виділити чотири основні групи наукових праць:

1) дослідників з країн Західної Європи та США, які дали перші концептуальні оцінки соціальному значенню профспілок у процесі становлення і розвитку громадянського суспільства та держави;

2) роботи вітчизняних та російських авторів дореволюційного періоду, які у своїх працях удосконалили положення західних авторів про значення права на об'єднання у профспілки, сформулювали висновки щодо публічно-правового характеру профспілкового представництва та діяльності профспілок загалом;

3) розробки радянських авторів, результати яких відображають значний вплив інструктивних матеріалів з'їздів КПРС, Пленумів ЦК КПРС, робіт класиків марксизму-ленінізму;

4) дослідження вітчизняних учених після проголошення незалежності України, для яких характерним є підхід до розгляду проблем участі інститутів громадянського суспільства у соціально-політичних перетвореннях з урахуванням переходу від командно-адміністративної до демократичної системи.

Аналіз ролі профспілок у процесі взаємодії громадянського суспільства і соціально-правової держави дав змогу дійти висновку, що особлива роль професійних спілок у взаємовідносинах з державою обумовлюється тим, що вони є специфічною громадською організацією, діяльність якої здійснює вплив на різноманітні сторони суспільного життя – економічну, соціальну, культурну сфери.

Сутність профспілок як соціально-правового явища полягає у реалізації конституційного права громадян об'єднуватися задля захисту своїх прав, тиску на органи влади, обмеження свавілля та недемократичних дій з боку державних інституцій.

Масштабність, багатофункціональність, участь у механізмі забезпечення прав людини і громадянина, соціальному партнерстві, орієнтація на задоволення публічних інтересів є тими рисами профспілок, які обумовлюють їхнє особливе місце у процесі взаємодії держави і громадянського суспільства, що створює передумови для становлення профспілок як важливого політичного інституту.

Таким чином, особливість профспілок полягає в тому, що вони є не просто частиною громадянського суспільства, а й елементом інституційної складової політичної системи.

Для проведення успішної соціальної політики, спрямованої на дотримання принципу соціальної справедливості, забезпечення громадянам гідного рівня життя, гарантування соціальної стабільності, безпеки, громадянського миру і злагоди, необхідна співпраця профспілок та держави. Результатом ефективної взаємодії профспілок та держави можуть стати суттєві демократичні перетворення в суспільстві та соціальній сфері, зокрема.

Вкрай важливо, щоб здійснення профспілками своїх функцій не відбувалося б відмежовано від основної маси громадян, не було б формальним. Для цього профспілки повинні працювати над зростанням довіри з боку населення, підвищенням авторитету, зростанням мотиваційної складової участі у профспілках, проведенням широкої інформаційної кампанії щодо висвітлення результатів діяльності профспілок. Адже профспілковий рух у розвинених державах – це насамперед, не дії профспілкових функціонерів, а суспільно-політична активність об'єднаних за професійною ознакою свідомих громадян.

Результати дослідження, які викладені у Розділі I, відображено у наступних публікаціях автора: [58, с. 482]; [67, с.18]; [102, с.488]; [104, с. 20].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН УЧАСТЮ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК

2.1 Межі втручання держави у діяльність профспілок

Ще від початку становлення професійних спілок наприкінці XIX ст. виникла необхідність нормативного закріплення відносин між учасниками соціального партнерства.

Оскільки сучасній державній владі іманентні правові форми і методи діяльності, здійснення державної влади у визначений законом спосіб, то, використовуючи термін «державне втручання у діяльність профспілок», ми розглядаємо його у контексті меж нормативно-правового регулювання профспілок (насамперед встановлення заборон та обмежень при створенні профспілок, контролю за їхньою діяльністю). Цілком логічно, що будь-який державний чи громадський інститут має діяти в певних правових межах та не може мати необмеженої свободи дій.

Варто погодитися з С. Тимченком, який зазначає, що хоча громадянське суспільство здатне самостійно гармонізувати різноманітні інтереси і розвиватися без стороннього впливу, все ж таке саморегулювання в чистому вигляді без налагодження відносин з державою існувати не може [17, с.149].

Соціальній державі притаманне втручання в механізми саморегуляції громадянського суспільства, соціально-трудова сферу та економічні відносини, оскільки соціальна держава не може стояти осторонь соціально-економічних процесів, які відбуваються у ній. Разом з тим на формування концепції соціальної держави неабиякий вплив мала концепція ліберальної держави, для якої характерним є сповідування принципів свободи асоціацій та невтручання держави у діяльність громадянського суспільства. Сучасна соціальна правова держава генетично походить з ліберальної правової держави, її розвиток відбувається шляхом переходу від ліберальної до соціальної моделі суспільного розвитку, шляхом трансформації ліберальної держави в соціальну правову [88, с.32, 86].

Тому, зважаючи на нерозривний зв'язок між демократичною і соціальною державами, визначаючи необхідні межі втручання держави в правовідносини, що виникають за участю профспілок, варто погодитися з І. Яковюком, який вважає неприйнятним явищем, коли держава панує, підкорює собі суспільство, але і переконаний, що згубною є протилежна позиція, згідно з якою держава обмежується роллю "нічного сторожа" [88, с.71-72].

Аналогічного висновку доходить також В. Кравчук, яка застерігає від порушення розумного балансу між свободою громадських організацій та вимогами захисту демократії, вбачаючи у цьому створення перешкод для існування розвиненого громадянського суспільства [21, с.122].

Потрібно зазначити, що діяльність профспілок потребує більш детальної регламентації порівняно з іншими громадськими організаціями, оскільки державою профспілки наділені повноваженнями на участь у соціальному діалозі, у здійсненні громадського контролю за діяльністю роботодавців та органів державної влади, у представництві інтересів працівників при вирішенні колективних трудових спорів, проведенні масових заходів.

З метою забезпечення реалізації концепції соціальної держави держава делегує певні повноваження у соціальній сфері. Наприклад, участь професійних спілок в управлінні фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування шляхом обрання (делегування) об'єднаннями профспілок представників до таких фондів є елементом державно-приватного партнерства. У державах загального добробуту профспілки і надалі є учасниками соціального страхування на засадах асоціативної взаємодопомоги. В окремих державах профспілки беруть участь у соціальному страхуванні, одержуючи при цьому державні субсидії. Така система соціального страхування з безробіття і донині діє в скандинавських країнах [100, с.9].

При цьому варто погодитися з Р. Мельником і В. Бевзенком, які зазначають, що суб'єкти делегованих повноважень є своєрідними представниками публічної адміністрації, які виконують значну частину суспільно-державних завдань, здійснюють публічне управління, використовуючи дискреційні публічні

(делеговані державою) повноваження. За таких умов детальна регламентація процесу обрання представників профспілок може бути цілком виправданою. Варто зауважити, що в Україні це питання врегульоване досить демократично, адже порядок обрання (делегування) представників визначається сторонами соціального діалогу самостійно [106, с.168].

Слід зазначити, що межі правового регулювання залежать від особливостей розвитку держави, національних традицій, правової системи, пріоритетів державної політики у соціально-трудоцій сфері. Так, у США та Данії на законодавчому рівні заборонено включати до складу профспілки не лише керівників найвищої ланки, а й будь-яких працівників навіть найнижчої ланки, які виконують організаційно-розпорядчі функції. Водночас у більшості країн це питання врегульоване установчими документами самих профспілок [107, с.111].

З одного боку, надмірна правова регламентація створення, діяльності, припинення діяльності профспілок може слугувати забезпеченню реалізації громадянами конституційного права на об'єднання, а з іншого – може стати перешкодою на шляху до самостійного розвитку та саморегуляції профспілок.

Так, у Новій Зеландії поширеною була практика прийому на роботу лише членів профспілок. У 1961 році урядом Нової Зеландії було ухвалено поправку до Акту про промислове примирення й арбітраж, якою встановлено «некваліфіковану перевагу», яка мала застосовуватися роботодавцями при прийомі на роботу працівників. Суть некваліфікованої переваги полягала у тому, що кожен прийнятий на роботу не член профспілки зобов'язаний був протягом двох тижнів з дня прийому на роботу вступити до профспілки. Прибічники такої позиції вбачали у ній реалізацію принципів соціальної безпеки та миру, зміцнення економіки. Водночас такий підхід несумісний з принципом соціальної, правової держави, утвердженням ідеї свободи, рівності, дотримання прав і свобод людини. Закономірно, що під впливом загальної тенденції до лібералізації правового регулювання відносин у соціально-трудоцій сфері принцип «некваліфікованої переваги» у 1991 році було скасовано. Разом з тим зі скасуванням «профспілкової монополії» робітничі організації позбулися й більшості наданих їм прав, у тому

числі і права представляти працівників під час розгляду колективних трудових спорів. Прибічники обмеження прав профспілок обґрунтовують свою позицію поглядом на професійні спілки як на рудимент минулого століття. Варто зазначити, що таке бачення ролі профспілок у громадянському суспільстві не набуло поширення в інших розвинених країнах [107, 51-52].

З огляду на вищезазначене у питанні визначення меж правового регулювання професійних спілок потрібно дотримуватися принципу «золотої середини» між «зарегульованістю» (надмірною кількістю приписів) та дефіцитом норм, які регулюють права профспілок. Саме цей принцип має бути покладений в основу при встановленні меж правового регулювання профспілок.

Ми погоджуємося з С. Соляром, який, розглядаючи основні засади правового регулювання створення і функціонування інститутів громадянського суспільства, дійшов висновку, що правове регулювання, завдяки якому держава здійснює вплив на інститути громадянського суспільства, має забезпечити поєднання та узгодження інтересів як суспільства в цілому, представником якого виступає держава, так і інститутів громадянського суспільства. Автор виділяє основні елементи правового регулювання інститутів громадянського суспільства: 1) порядок утворення та ліквідації громадських об'єднань; 2) мета створення; 3) обсяг прав і обов'язків; 4) ступінь контролю з боку державних органів за їх діяльністю; 5) заходи впливу, що застосовуються до них [108].

У концепції соціально-правової держави головною цінністю є вільна особистість. Для такої держави характерним є принцип автономії суспільних відносин та саморегуляції суспільних процесів.

На нашу думку, визначаючи необхідні межі правового регулювання профспілок, необхідно прагнути до досягнення балансу інтересів держави й профспілок, до забезпечення максимально сприятливих умов для реалізації громадянами права на об'єднання у профспілки та до одночасного захисту членів суспільства від можливих зловживань цим правом.

При визначенні критеріїв втручання держави у діяльність профспілок необхідно враховувати такі принципи, як незалежність, самоврядність,

добровільність, прозорість, відкритість, публічність, недоторканність права власності, вільний вибір території діяльності.

Насамперед принцип незалежності діяльності профспілок витікає з п.п. 2-4 ст. 22 Закону України «Про громадські об'єднання», згідно з якими втручання органів державної влади, їх посадових та службових осіб у діяльність недержавних громадських організацій не допускається, крім випадків, передбачених законом [109]. Цей принцип полягає як у забороні втручання державних органів та органів місцевого самоврядування у діяльність профспілок, так і у недопустимості втручання роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій у статутну діяльність профспілок, їх організацій та об'єднань.

У Конвенції про свободу асоціації та захист прав на організацію № 87 1948 р. (ратифікована УРСР 11.08.1956 р.) йдеться про те, що органи державної влади не можуть втручатися в діяльність профспілок з метою обмеження права працівників на свободу об'єднання чи перешкоджання його законному здійсненню (стаття 3). Набуття прав юридичної особи організаціями профспілок не може бути підпорядковане умовам, які унеможливають свободу об'єднання (стаття 7). Кожний член МОП, для якого ця Конвенція набула чинності, зобов'язується вжити всіх потрібних і відповідних заходів, щоб гарантувати працівникам і роботодавцям вільне здійснення права на організацію (стаття 11) [110].

У справі *E. D. Cheall v. the United Kingdom* (10550/83) 13/05/1985 Європейський суд з прав людини підтвердив, що держава не повинна втручатись у діяльність профспілок. У цій справі було надане роз'яснення, що завданням ст. 11 є захист приватної діяльності від втручання держави: «Право створювати профспілки та вступати до них є окремим аспектом свободи об'єднань, призначенням якого є передусім захист від дій держави. Держава не повинна втручатись у процес створення профспілки та вступу до неї» [111].

«Право громадян на об'єднання у профспілки стосується насамперед захисту трудових та соціально-економічних прав, без чого неможливий стабільний розвиток суспільства. У зв'язку з цим, розвинене громадянське суспільство якнайкраще сприяє реалізації прав громадян на об'єднання у професійні спілки та

ефективному захисту їхніх прав», – зазначається у колективній монографії «Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні» [42, с. 140].

Простежується чіткий взаємозв'язок між станом розвитку соціально-правової держави та ефективністю правозахисної роботи профспілок: де існують сильні, дієздатні профспілки, які результативно здійснюють захист прав та інтересів спільчан, там високий рівень реалізації громадянами своїх прав, зокрема трудових та соціально-економічних. Профспілки ж, у свою чергу, зацікавлені та безпосередньо беруть участь у розбудові соціально-правової держави, оскільки завдяки цьому досягаються дві важливі цілі: по-перше, це сприяє задоволенню інтересів членів профспілки, адже соціально-правова держава покликана забезпечувати права людини, по-друге, цей процес сприяє самій діяльності профспілок, адже соціально-правова держава не лише сама забезпечує, охороняє та захищає права людини, а й створює необхідні умови для захисту прав людини громадськими організаціями. Отже, рівень сприяння державою у здійсненні профспілками правозахисної діяльності є певним індикатором демократичності держави.

Завдання, що покладаються суспільством на професійні спілки, вимагають їх повної незалежності, свободи дій та відсутності будь-якого впливу з боку державних органів та недержавних структур при виконанні ними їхньої конституційної місії – захисту трудових, соціально-економічних прав громадян.

Самоврядність – це принцип, характерний не лише для діяльності профспілок, а й всіх громадських об'єднань. Він доповнює принцип незалежності діяльності профспілок і означає право членів (учасників) профспілки самостійно здійснювати управління її діяльністю, право профспілок самостійно організовувати та визначати напрями своєї діяльності.

В абз. 10 п. 2.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 18 жовтня 2000 р. № 11-рп/2000 наголошується на тому, що суспільні відносини за участю профспілок регулюються законодавством тією мірою, в якій це необхідно для успішного їх функціонування [112]. Про межі правового регулювання права на свободу об'єднання йдеться також у пункті 2

мотивувальної частини Рішення від 13 грудня 2001 р. № 18-рп/2001 р., зокрема вказується, що виключно законами визначаються засади утворення і діяльності об'єднань громадян. Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання в громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів [113].

Такий принцип є надзвичайно важливим для зменшення рівня юридичної регламентації суспільних відносин, адже межею правового регулювання правовідносин між державою і різними структурами (як державними, так і недержавними) мають бути організаційні засади їх створення, основні показники функціонування і перелік дій, які забороняється вчиняти [114, с. 99].

Профспілки повинні мати право на самостійну розробку статутів, визначення в них організаційної структури, розподілу повноважень між різноманітними профспілковими органами, порядку утворення цих органів, порядку припинення діяльності профорганів.

Принцип свободи та добровільності створення профспілок гарантується Конституцією та передбачає право громадян на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів, а також право громадян на вільну участь або неучасть у професійній спілці (утворення, вступ, вихід з профспілки). Тому жодного дозволу від держави, підприємства, установи, організації на створення профспілки отримувати не потрібно.

Оскільки права одних суб'єктів правовідносин повинні закінчуватися там, де починаються права інших суб'єктів, то втручання держави у діяльність профспілок може бути виправданою лише у разі, якщо їхня діяльність посягає на загальнолюдські цінності, зокрема, якщо дії профспілок спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.

Важливе значення має закріплений статтею 12 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» принцип непідконтрольності та непідзвітності профспілок державним органам та органам місцевого самоврядування. Профспілки самостійно організовують свою діяльність, проводять збори, конференції, з'їзди, засідання утворених ними органів, інші заходи, які не суперечать законодавству. Встановлення порядку роботи та порядку прийняття рішень профспілкових органів означало б невиправдане втручання в діяльність профспілок.

Сьогодні простежується тенденція до намагання обмежити гарантії діяльності профспілок. Наприклад, до перевищення допустимих меж втручання у діяльність профспілок з боку держави, на нашу думку, може призвести прийняття законопроекту про внесення змін до Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" (щодо діяльності студентських профспілок) №3474, зареєстрованого у ВРУ 13.11.2015 р. Законопроектом, зокрема, встановлюється зобов'язання профспілкам, їх об'єднанням щорічно публікувати на своєму офіційному веб-сайті всю фінансову звітність [115].

Така норма, на нашу думку, ставитиме професійні спілки в неоднакові умови з іншими громадськими об'єднаннями, призведе до порушення принципу самоврядності профспілок, адже ст. 23 Закону України «Про громадські об'єднання» встановлено обов'язок оприлюднювати звіти про цільове використання коштів лише для громадських об'єднань, які отримують фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та виключно щодо цих коштів.

Вважаємо, що цілком виправданим є положення ст. 11 Закону України «Про громадські об'єднання», згідно з якою порядок звітування керівних органів громадського об'єднання перед його членами (учасниками) встановлюються Статутом цього об'єднання. Рішення про порядок звітування повинні приймати самі члени профспілки як особи, які безпосередньо сплачують членські внески, тобто «фінансують» цю організацію [109].

Проектом Трудового кодексу України значно звужуються права виборних органів первинних профспілкових організацій [116].

Так, проектом ТК України скасовується необхідність отримання згоди виборного органу первинної профспілкової організації на звільнення працівників за ініціативою роботодавця на підставі невиконання чи неналежного виконання працівником своїх трудових обов'язків (систематичне невиконання трудових обов'язків, прогул, поява на робочому місці у нетверезому стані), а також у разі невиходу працівника на роботу внаслідок тимчасової непрацездатності. Чинним Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП України), передбачено, що за попередньою згодою виборного органу (профспілкового представника) первинної профспілкової організації, членом якої є працівник, може бути проведене звільнення внаслідок систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення; прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин; невиходу на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності [117, с.44]. Натомість проект Трудового кодексу України не передбачає погодження з виборним органом первинної профспілкової організації звільнення члена профспілки з вищезазначених підстав. Така ж ситуація у проекті Трудового кодексу і щодо погодження звільнення внаслідок винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довіри до нього з боку власника або уповноваженого ним органу; вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи. Скасовується необхідність погодження з виборним органом первинної профспілкової організації щорічної основної відпустки працівника за ініціативою роботодавця, застосування роботодавцем заохочень до працівника, встановлення строку випробування при прийнятті на роботу до 6 місяців.

У багатьох випадках процедура погодження замінюється на проведення консультацій чи повідомлення виборного органу профспілкової організації. Це стосується залучення працівників до проведення надурочних робіт, до роботи у вихідні дні, перенесення на інший період. Скасовуються гарантії діяльності профспілкових працівників, зокрема не передбачено погодження зміни умов трудового договору, оплати праці, працівників, які є членами виборних профспілкових органів (відповідні норми передбачені КЗпП України і у статті 41 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»).

Найбільш показовим є відсутність у проекті ТК України окремого розділу з питань прав та гарантій профспілкових організацій. Незважаючи на те, що більшість прав та гарантій профспілкових організацій, передбачених чинним КЗпП України дублюється у спеціальному законі про профспілки, все ж передбачення в проекті Трудового кодексу України окремого розділу з питань прав та гарантій профспілкових організацій матиме особливе значення для діяльності профспілкових організацій, і означатиме виокремлення профспілок як особливого правозахисного інституту з-поміж інших учасників трудових відносин [118, с.134].

Варто зауважити, що демократія – це не лише гарантії забезпечення правами та створення умов для їх реалізації, а й відповідальність усіх членів суспільства та їх об'єднань. Тому в контексті розгляду питання про межі втручання держави в діяльність профспілок важливо розглянути також питання визначення в законодавстві обсягу обов'язків профспілок перед спілчанами та державою. Це питання неодноразово піднімалося дослідниками профспілок, проте так і не знайшло свого практичного втілення шляхом внесення змін до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Серед учених, які обґрунтовують думку про необхідність визначення на законодавчому рівні не лише прав, а й обов'язків профспілок, які нарівні з правами є невід'ємним елементом їхнього правового статусу, можна виділити таких як С. Запару, Ю. Гришину, Н. Болотіну, Д. Зенькова.

Варто зауважити, що більшість пропозицій учених стосується встановлення на законодавчому рівні таких обов'язків професійних спілок, як надання юридичних консультацій, здійснення виплати грошової допомоги з профспілкового бюджету, надання пільгових кредитів, послуг у профорієнтації, здійснення контролю за виконанням законодавства про працю, норм колективних договорів та угод, здійснення громадського контролю. Разом з тим, як правило, ці обов'язки пропонується покласти законом на профспілки без конкретизації статусу професійних спілок. І якщо такі обов'язки, як контроль за виконанням колективних договорів і угод, направлення роботодавцям подань про усунення порушень прав спілчан, можуть здійснювати всі профспілки та їхні організації незалежно від їхнього статусу, то покладення таких обов'язків, як надання безоплатної юридичної допомоги, на всіх без винятку профспілкових організацій не є доцільним. Для прикладу, профспілковий бюджет первинної профспілкової організації закладу дошкільної освіти або маленького підприємства не дозволить мати у штаті профспілкового юриста. У зв'язку з цим, ми пропонуємо обов'язок з надання безоплатної правової допомоги законом покласти на профспілкові організації територіального, галузевого, місцевого рівня. Для первинних профспілкових організацій та профспілок з таким статусом цей обов'язок може визначатися установчими документами.

Оскільки профспілки покликані сприяти встановленню та реалізації соціально-економічних, трудових прав, підвищенні добробуту населення, зменшувати рівень соціальної напруги у суспільстві, то, безумовно, і вони несуть левову частку відповідальності за розвиток соціально-правової держави. Говорячи про відповідальність, ми радше ведемо мову про моральну відповідальність перед суспільством, ніж про кримінальну, адміністративну, матеріальну. Водночас в окремих випадках, коли діями професійних спілок було нанесено шкоду працівникам, варто передбачити матеріальну відповідальність профспілок. Так, наприклад, згідно зі ст. 34 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) збитки, заподіяні в результаті страйку іншим підприємствам, установам, організаціям чи громадянам, відшкодовуються за

рішенням суду згідно із законодавством. Водночас не завжди працівники звертатимуться до судового захисту задля відшкодування збитків, завданих незаконним страйком. Тому статтю 34 варто доповнити – передбачити обов’язок організатора незаконного страйку виплатити працівникові, якого звільнили за участь у незаконному страйку, компенсацію у розмірі середньомісячної заробітної плати такого працівника.

У Концепції соціальної держави, запропонованій Центром перспективних соціальних досліджень, у розділі «Соціальна відповідальність суб’єктів соціальної держави» пропонується визначити, що відповідальність профспілок полягає в «удосконаленні нормативно-правової бази у сфері трудових відносин та соціального партнерства, підвищенні ролі профспілкових та громадських організацій як посередників соціального партнерства між громадянином і державою, збалансуванні інтересів різних соціальних верств, категорій, груп населення шляхом удосконалення механізмів проведення колективних переговорів, ... сприянні розвитку солідарності громадян у їх повазі до закону та права» [119, с. 296].

Здійснивши аналіз меж втручання держави у діяльність профспілок, ми дійшли висновку, що воно (втручання) має бути зведеним до мінімуму та слугувати виключно забезпеченню прав і інтересів суспільства. Лише в таких вузьких межах держава може впливати на профспілки і контролювати їх. Якщо ж держава встановлюватиме обмеження у створенні та діяльності профспілок, виходячи за мінімально необхідні межі, то такі дії призводитимуть до порушення фундаментального конституційного права громадян на свободу об’єднання.

2.2 Формування та розвиток правового регулювання діяльності профспілок

Очевидно, що рівень взаємодії держави та профспілок, виконання останніми їхніх функцій напряду залежить від правового поля, в межах якого вони можуть діяти. Досконалість правового регулювання є тим рушієм, який дає розвиток

профспілкового руху в державі, можливістю для легітимного виконання завдань, які ставить перед профспілками суспільство.

Вивчення та узагальнення особливостей розвитку законодавства про робітничі організації дає можливість прослідкувати їхню роль у суспільстві з урахуванням існуючого політико-правового устрою. Саме тому в ході даного дослідження важливо проаналізувати складний та багатогранний процес становлення і розвитку законодавства про професійні спілки, ставлення держави до профспілок крізь призму санкціонованих нею повноважень на різних етапах розвитку української держави.

З моменту появи профспілок їх сутність та функції постійно змінювалися. Поява профспілок співпала з виданням нормативно-правових актів, які стосувалися обмеження права громадян на об'єднання (англійський закон про організації 1799 року, французький Закон Ле Шапель 1791 року), якими заборонялося створювати профспілки, організовувати страйки та брати участь у них. У Франції у 1810 р. було введено кримінальну відповідальність за керівництво коаліціями та підбурювання до їх створення у вигляді позбавлення волі до 5 років. В Англії у 1799-1800 р. також були прийняті законодавчі акти, які оголошували робочі збори незаконними і накладали заборону на проведення демонстрацій.

Прийняття цих законів лише стимулювало до боротьби за право на об'єднання. Тому вже в 1824 р. дискримінаційне законодавство, яке обмежувало право громадян на об'єднання, в Англії скасували, відбулася фактична легалізація тред-юніонів, хоча закон про профспілки було прийнято лише 29 липня 1871 р.

У Франції Законом 1849 р. ще було заборонено створювати коаліції працівників. І лише 21 березня 1884 р. було прийнято закон про профспілки [120, с.16].

У США перші профспілки також були визнані незаконними, щоправда, не на законодавчому рівні, а шляхом винесення відповідних судових рішень. Проте у 1842 році судом штату Массачусетс було винесено прецедентне рішення, за яким профспілки не визнавалися протизаконними лише на основі самого факту їх

створення. Після видання у 1932 р. Закону Норріса-Лагардія, яким було накладено заборону на видання судових рішень про заборону профспілок, та Закону Вагнера (1935 р.), яким гарантувалися права робітників на створення профспілок, визнання судами об'єднань у профспілки незаконними було припинено [121, с.288, 291].

Початок розвитку профспілкового законодавства на теренах України більшість учених пов'язують із введенням у дію на території Російської імперії Тимчасових правил про професійні товариства 1906 р. Проте така точка зору не є виправданою з огляду на те, що історія профспілкового руху в Україні бере початок на західноукраїнських землях, зокрема відтоді, коли у 1817 р. робітники поліграфічної фірми об'єдналися у «Стоваришування Взаємної Допомоги Членів Друкарської Справи». Оскільки у другій половині XVIII ст. західні етнічні українські землі Галичини, Північної Буковини та Закарпаття були приєднані до складу Австрійської імперії, на території Західної України діяли норми австрійського законодавства, у тому числі й щодо права громадян об'єднуватися у товариства та спілки.

20 грудня 1859 р. в Австрійській державі набрав чинності цісарський патент, який регламентував основні умови створення профспілок. Згідно з цісарським патентом кожна професійна організація визнавалася легітимною за умови затвердження її статуту габсбурзьким державним намісництвом [122, 90]. На основі цісарського патенту розроблялися статuti профспілок, у які об'єднувалися працівники Західної України.

21 грудня 1867 р. було прийнято Конституцію («Основний закон») Габсбурзької держави, статтею 12 якої проголошувалося право громадян на збори й асоціації, а також передбачалося здійснення цього права на основі спеціальних законів.

Законами про об'єднання і про збори від 15 листопада 1867 р. було значно спрощено створення об'єднань. З метою відкриття товариства потрібно було подати до крайового правління статут товариства у п'яти примірниках. У ньому обов'язково вказували мету товариства, засоби існування, структуру та органи

управління, місцезнаходження, способи вирішення спірних питань, умови розпуску. Якщо крайовий уряд відмовлявся дати дозвіл на відкриття товариства, то його засновники мали право звернутися до Міністерства внутрішніх справ [123].

На підставі «Основного закону» у 1868 р. у Львові були засновані «Промислове товариство чоловічих та жіночих кравців», молодіжне профспілкове товариство «Гвізда» («Зоря»), профспілкове об'єднання поштарів, у 1869 р. – «Товариство поступове». Україна стала центром зародження професійних спілок у Східній Європі.

Проте не завжди австрійське законодавство сприяло утвердженню демократичних свобод громадян. 7 квітня 1870 р. з метою запобігання розвитку страйкового руху до Конституції Австро-Угорщини було внесено зміни, якими передбачалося ув'язнення до трьох місяців для осіб, які своїми діями призводили до зупинки роботи підприємств. Страйки дозволялися лише в тому разі, якщо їх було належним чином вмотивовано та підготовлено [124, с. 106 –107].

Таким чином, першими законодавчими актами, які регулювали діяльність профспілкових організацій на теренах України та дали поштовх розвитку профспілкового руху, були не Тимчасові правила про професійні товариства 1906 року, як прийнято вважати, а цісарський патент 1859 р. та «Основний закон» 1867 р. [125, с. 118].

У зв'язку з переходом після завершення Першої світової війни частини території Західної України під протекторат Польщі діяльність професійних спілок регулювалася польським законодавством, зокрема декретом Уряду Польщі від 8 лютого 1919 р. «Про уніфікацію та централізацію профспілкового руху», який ставив завдання спрямувати всі діючі на території Польщі профспілкові об'єднання у русло лояльного загальнопольського профспілкового руху [126, с.308]. Нормативні акти, які регулювали діяльність професійних спілок на території Польської держави, як і в більшості країн на той момент, стосувалися більше заборон та обмеження державою їхньої діяльності, ніж прав та гарантій. Урядовий декрет «Про організацію тимчасової влади другої інстанції» та

інструктивний лист Міністерства внутрішніх справ Польщі «Про профспілки» передбачали проведення з'їзду старост та вирішення питання реорганізації, підпорядкування та діяльності профспілок, їхньої реєстрації і контролю за їхньою діяльністю. Від профспілок вимагалось внести до своїх статутів зміну щодо підпорядкованості, запровадження діловодства польською мовою, визначення свого ставлення до держави. Профспілки, засновані за часів Австро-Угорської та Російської імперій, польська влада ліквідовувала [126, с.308].

Функції з контролю за діяльністю професійних спілок було передано поліції. Відповідно до таємного рескрипту «Про нагляд за профспілками» всі професійні організації, які підпадали під підозру в антидержавній діяльності, повинні були ліквідуватися. В червні 1924 р. було видане особливе розпорядження Міністерства внутрішніх справ Польщі «Про посилення нагляду за професійними спілками у зв'язку із зростаючим впливом комуністів».

На території Російської імперії, до складу якої входили й українські землі, поштовхом до нормативного врегулювання діяльності професійних спілок стали революційні події 1905 р.

Стихійні протести робітників, які виникали у зв'язку зі стрімким ростом промисловості, нехтуванням правами робітників, зростанням напруги між працівниками та власниками підприємств, відсутністю робітничого законодавства, викликали необхідність легалізувати професійні організації та направити їх діяльність у законодавче русло.

Відомий учений-економіст М. Бернацький у своїй статті 1905 р. "Рабочий вопрос и его постановка в России и на Западе" писав про те, що уряди всіх прогресивних країн відмовилися від спроб заважати законним прагненням робітничого класу до страйків та спілок. Натомість у Росії страйки розглядалися як загроза громадському спокою [127].

4 березня 1906 р. були введені в дію «Тимчасові правила про товариства і союзи», які склалися з двох частин: перший розділ встановлював загальні правила про спілки і союзи, а другий містив «Тимчасові правила про професійні товариства, які засновуються для осіб у торговельних і промислових

підприємствах чи для власників цих підприємств». Метою діяльності профспілок у Тимчасових правилах визначено з'ясування та погодження економічних інтересів, вдосконалення умов праці своїх членів чи підняття виробництва. Профспілки могли виконувати такі функції: пошук способів для усунення непорозумінь між роботодавцями та працівниками; з'ясування розмірів заробітної плати та інших умов праці в сфері промисловості та торгівлі; надання допомоги своїм членам, у тому числі заснування кас взаємодопомоги; заснування бібліотек, професійних шкіл і курсів; надання допомоги своїм членам у придбанні предметів першої необхідності і знарядь виробництва; сприяння в пошуку роботи або працівників; надання юридичної допомоги.

Незважаючи на те, що першим розділом Тимчасових правил було встановлено право створювати спілки і союзи без дозволу будь-яких владних структур, другий розділ Правил регламентував складну бюрократичну процедуру отримання дозволу на створення професійних спілок.

Закон не дозволяв створювати коаліції професійних товариств, вводив заборону на створення профспілок у державних установах і банках, залізниці, пошті, телеграфі, закладах вищої освіти. Не дозволялося накопичувати страйковий фонд. За порушення правил передбачалася кримінальна відповідальність. До ст. 124 Кримінального кодексу 1903 р. були внесені доповнення, якими передбачалося покарання (до 3 місяців арешту) за недотримання Тимчасових правил. Статтею також обумовлювалися каральні заходи для тих товариств і спілок, які у своїй діяльності керувалися політичними гаслами. З метою контролю держави над діяльністю професійних спілок останнім заборонялося ставити політичні завдання [128].

Дослідники профспілкового законодавства сходяться на думці щодо значення Правил як відправної точки у правовому регулюванні профспілок, проте вони по-різному характеризують їх вплив на розвиток профспілкового руху.

Наприклад, В. Тацій, А. Рогожин, В. Гончаренко негативно оцінювали антипрофспілковий характер Правил, вказуючи, що держава прагнула завадити

перетворенню профспілок у організації, здатні відстоювати політичні права та інтереси [129, с.557].

Р. Мамедова, навпаки, визнає позитивною рисою царського законодавства про профспілки те, що Правила націлювали діяльність профспілок на соціальне партнерство, а також на вирішення не лише питань, що впливають із трудових правовідносин, а й розв'язання проблем соціально-побутового характеру [130].

Якщо порівнювати Правила з законодавством про професійні спілки Європейських держав, то необхідно зазначити, що ставлення до профспілок на Заході було більш ліберальним. Імовірно, вводячи в дію Правила, царська влада намагалася не так встановити демократичні права і свободи, як обмежити створені стихійно робітничі організації.

Варто зауважити, що первісний варіант Правил був напрацьований за зразком англійських та бельгійських законів. У першому варіанті законопроекту визнавалася законність страйків, незалежність профспілок від надмірного адміністративного впливу, дозвіл на створення федерації спілок на загальнодержавному чи обласному рівнях. Однак уже в третій остаточній редакції Тимчасові правила зазнали значних обмежень [131]. Це свідчить про відсталість законодавства Російської імперії порівняно з законодавством більш розвинених європейських держав. Разом з тим ці правила стали першим і єдиним в історії дореволюційної Росії законодавчим актом, у якому були зібрані воєдино з урахуванням тогочасної юридичної практики різноманітні правові норми, які визначали порядок створення і діяльності суспільних організацій [129, с. 556].

На нашу думку, цінність Правил полягала в тому, що вони засвідчили закріплення за профспілками особливого правового статусу, що помітно вирізняло їх з-поміж інших суспільних організацій.

Незважаючи на численні обмеження прав професійних товариств, намагання царської влади створити перешкоди для утворення профспілок бюрократичними процедурами, які містилися в Тимчасових правилах, сам факт легалізації професійних спілок став поштовхом для подальшого розвитку нормативно-правового регулювання професійного руху.

Лютнева революція 1917 р. ознаменувала зміни в усіх галузях суспільного життя, у тому числі стала початком нового етапу розвитку профспілкового законодавства. З падінням самодержавства в Україні за підтримки рад робітничих депутатів розпочалося масове створення профспілок та фабрично-заводських комітетів. Відкрилися широкі можливості для діяльності професійних спілок.

Б. Андрусишин слушно зауважує, що професійні спілки, які зародилися й зміцніли на основі боротьби трудящих, і насамперед робітників за свої права, відігравали одну з основних ролей у масових страйках, інших соціальних конфліктах, впливали на внутрішню стабільність держави [132, с. 111].

О. Олійник також вказує на те, що «дотримання сторонами колективних договорів між профспілками як представниками працюючих, та працедавцями давало можливість уникати жорсткого протистояння у сфері праці. Частково цей процес регулювався державними органами, частково страйковою боротьбою та компромісами між робітниками та підприємцями» [133]. Саме на підставі колективних договорів, укладених між професійними організаціями та підприємцями, визначалися найважливіші питання організації праці. Колективні договори були одними з основних документів, які регулювали соціально-трудові відносини за часів УНР. В багатьох випадках їх дотримання дозволяло уникнути жорстких соціальних протиріч [18, с. 53, 54].

Варто зауважити, що політика Тимчасового уряду Росії щодо професійних спілок та фабрично-заводських комітетів містила чимало протиріч. 23 квітня 1917 р. Уряд прийняв декрет «Про робітничі комітети на промислових підприємствах», яким встановлювалося, що на всіх промислових підприємствах мали обиратися фабрично-заводські комітети. Їм надавалося право представляти права працівників у переговорах з адміністрацією, розглядати трудові спори, бути представниками працівників перед органами влади та громадськими організаціями, здійснювати культурно-освітню діяльність. Разом з тим постанова про робітничі комітети вводила певні обмеження в діяльність робітничих організацій, зокрема, їм заборонялося впливати на вирішення виробничих питань та здійснювати контроль над виробництвом.

Політику обмеження прав профспілок було продовжено шляхом видання циркуляру 22 серпня 1917 р., яким встановлювалася заборона фабзавкомам втручатися в прийняття та звільнення працівників. Не набула законодавчого закріплення також обіцяна Тимчасовим урядом свобода страйків. Однак уряду не вдалося здійснити свій намір щодо обмеження робітничого руху і ліквідації фабзавкомів [134, с. 35].

Національні політичні сили ставили на перше місце такі питання, як визнання національної території, децентралізацію системи управління з переданням місцевої влади до рук національних сил, питання судоустрою, залишаючи на першому етапі революції поза увагою робітництво [135, с. 29].

Після перемоги більшовицького жовтневого збройного повстання в Україні 7 листопада 1917 року було прийнято III Універсал, яким було проголошено утворення Української Народної Республіки, яка очолювалася Центральною Радою. Окрім цього, III Універсал проголошував громадянські права, у тому числі велика увага приділялася саме соціально-економічним питанням: праву працівників на 8-годинний робочий день, свободі зібрань і професійних спілок, праву на страйки. Загалом діяльність Центральної Ради була спрямована на врегулювання соціальних питань. Центральна Рада надавала перевагу не ідеям класової боротьби і конфронтації, а політиці соціального партнерства [18, с.53]. Результатом соціальної політики Центральної Ради стало видання низки нормативних актів з робітничих питань та діяльності робітничих організацій, зокрема «Про робітничі комітети», «Про фабрично-заводські комітети», «Про примирюючі камери», «Про біржі праці». Велася розробка законопроектів «Про профспілки» та «Про страйки» [18, с.50]. Законодавче оформлення діяльності робітничих організацій мало еволюційний характер, завдяки цьому фактично було легалізовано стихійний робітничий рух, що, в свою чергу, не задовольняло промисловців.

Починаючи з лютого 1917 р., в Україні почали формуватися фабрично-заводські та рудникові комітети безпосередньо на підприємствах. Окрім цього, створювалися флотські та солдатські комітети [133, с.15].

Конституція УНР (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р., прийнята в останній день існування Центральної Ради, визнавала право на страйк, проте положень про профспілки, на відміну від конституцій західних держав, не містила.

З приходом у квітні 1918 р. до влади П. Скоропадського всі закони, обіжники та розпорядження, що стосувалися трудових відносин, видані Тимчасовим урядом та Центральною Радою, залишилися чинними. Уряд гетьмана одразу ж після свого сформування 10 травня задекларував, що «справедливі домагання робітників, не звернені на те, щоб підірвати рідний промисел, ... стрінуть підтримку й поміч Правительства, а професійні союзи, на скільки вони займаються обороною професійних інтересів, користуються з боку Правительства повним признанням» [135, с. 96].

Така політика була пов'язана насамперед з намаганням гетьмана контролювати соціально-економічну ситуацію. У зв'язку з цим міністр праці Ю. Вагнер 29 червня 1918 р. видав Обіжник №1 «Про межі компетенції професійних робітничих організацій і власників підприємств». Видання Обіжника було також пов'язане з прагненням влади «законодавчо унормувати компетенцію професійних робітничих спілок і притягнути їх до співпраці з урядовими інституціями, щоб могли у більш спокійних обставинах конструктивної і ефективної співдії вирішувати проблеми відновлення промисловості країни, зайнятися приборканням інфляції і фінансовою реформою, турботою про зайнятість безробітних...» [136].

Обіжник мав досить суперечливий характер. З одного боку, п. 4 Обіжника закріплював за робітничими організаціями право на коаліції та страйки (окрім державних стратегічних підприємств, муніципальних і громадських підприємств, які обслуговували щоденні потреби населення). Зазначалося, що компетенція профспілкових організацій та заводських комітетів обмежувалася захистом професійних інтересів робітників і піклуванням про влаштування їхнього побуту. Одночасно заборонялося втручання робітників у діяльність адміністрації щодо найму і звільнення працівників, фінансових, економічних і технічних заходів, а

також самочинне встановлення контролю над виробництвом. З іншого боку, Обіжник містив ряд обмежень, які профспілкові організації та робітники сприйняли з обуренням та критикою. Зокрема, укладені раніше колективні договори визнавалися необов'язковими до виконання.

Щодо факту припинення дії колективних договорів у науковій літературі не склалося єдиної думки.

П. Гай-Нижник вбачає у цьому позитивні економічні наслідки завдяки обмеженню некомпетентних дій (диктату) трудових колективів. Учений вважає, що внаслідок власних прагнень робітників повністю «вичищалися з кас всі грошові накопичення і руйнувався налагоджений процес виробництва, що призводило до чергового занепаду господарчого організму заводу чи фабрики» [137].

Б. Андрусишин, навпаки, наголошує на тому, що скасування дії колективних договорів, які були укладені у 1917-1918 р. та були чи не єдиними документами, які визначали взаємні зобов'язання профспілок та підприємців з найважливіших питань організації праці, були серйозним ударом по надбанях професійних організацій.

На нашу думку, більш виправданою є позиція Б. Андрусишина, адже жорстка робітнича політика, у тому числі й щодо скасування дії укладених колективних договорів, призводила до посилення соціальної напруги у трудових колективах, внутрішньої дестабілізації в країні.

Варто відзначити, що політика обмеження прав професійних спілок супроводжувалася також постійними репресіями – арештами, обшуками з боку органів Міністерства внутрішніх справ. З метою урізання прав професійних організацій було відновлено дію Тимчасових правил про покарання за участь у страйках, виданих 2 грудня 1905 р.

У травні 1918 р. відбулася перша всеукраїнська конференція професійних спілок. Програма, прийнята конференцією, передбачаючи цілковиту незалежність професійних організацій України від державної влади будь-якого типу, «відкинула більшовизм як ідейну течію у профрусі...» [138, с. 58].

Після повалення гетьманського режиму та відновлення Директорією УНР постановою Директорії від 9 грудня 1918 р. було скасовано всі закони і постанови попереднього уряду у сфері трудового права. Відновлювалися право на укладання колективних договорів, проведення страйків, права робітничих фабричних комітетів [139, с. 474]. Статутом Міністерства праці УНР передбачався обов'язок надавати допомогу професійному рухові працівників. У Міністерстві праці створювався підрозділ під назвою «Відділ професійних спілок і робітничих організацій департаменту охорони праці». В Уряді зрозуміли, що здійснення робітничої політики без участі, а тим більше без підтримки робітничих організацій, неможливе. Тому «якогось особливого контролю за діяльністю профспілок в УНР не було» [140, с. 16, 17]. Разом з тим підтримка діяльності профспілок Директорією носила переважно декларативний характер. Попри заяви уряду про свою солідарність з робітниками, часто профспілкові організації зазнавали переслідувань.

Аналіз законодавчої діяльності українських урядів 1917-1918 р. показує, що, незважаючи на прагнення врегулювати робітниче питання, запровадити в національному законодавстві нормативні акти, які б базувалися на ідеях соціального партнерства та були спрямовані на уникнення соціальних конфліктів та протистоянь, більшість задекларованих ідей так і залишилися не втіленими.

Водночас національні політичні сили, хоч і не надавали належної оцінки профспілкам, все ж заклали фундамент для розвитку профспілкового руху. Після 1918 р. набув масового характеру процес створення на підприємствах фабрично-заводських та рудникових комітетів, які поступово виникли на всіх підприємствах та в подальшому стали низовими ланками профспілок.

31 січня 1918 року РНК затвердила Положення "Про біржі праці". Воно передбачало підпорядкування бірж праці профспілкам. Місцеві біржі праці створювалися профспілками. Керівництво ними покладалося на комітети бірж праці, до складу яких входили 2 представники від місцевої ради депутатів та 2 – від органів самоуправління, а також представники профспілок [141].

«У період національно-визвольної революції 1917-1920 рр. робітничий та профспілковий рух стали визначальними чинниками грандіозних соціальних конфліктів, які виникли при розвалі Російської імперії та творенні української державності», – підкреслює Б. Андрусишин [135, с. 4]. Незважаючи на це, в умовах воєнного стану українські владні інституції приділяли нормативному регулюванню діяльності робітничих організацій не першочергову увагу. Водночас, розуміючи необхідність вирішення питань соціальної спрямованості, у нормативно-правових актах українських урядів знайшли своє відображення положення про фундаментальне право громадян на об'єднання та страйки. На нашу думку, відсутність системного підходу до врегулювання питань соціального партнерства, недооцінка ролі профспілок у соціально-трудовій сфері, що і не дивно за обставин постійних воєнних дій та необхідності вирішувати нагальні проблеми суверенітету, території, громадянства, стали одними з причин гальмування розвитку української державності та розбудови власної правової держави.

Із встановленням радянської влади в Україні на її території було поширено дію КЗпП РСФРР, прийнятого ще 10 грудня 1918 р. Характерно, що співрозробниками цього Кодексу були профспілки, зокрема, Всесоюзна рада радянських професійних спілок. Кодекс не містив окремого розділу, який регулював би діяльність професійних спілок, проте надавав їм широкі повноваження, зокрема щодо тарифного регулювання умов праці, в тому числі тарифікації працівників і робіт, розробки Правил внутрішнього трудового розпорядку, надання згоди на проведення надурочних робіт, участі у вирішенні питань найму та звільнення працівників [142].

Фабзавкоми зосередили свою увагу на реалізації здобутих політичних свобод, налагоджували охорону підприємств, створювали робітничу міліцію, залучали трудящих до політичної активності, боролися за підвищення зарплати, поліпшення постачання робітників, їх культурного дозвілля [134, с. 14].

На відміну від КЗпП РСФРР 1918 р., у КЗпП РСФРР 1922 р. та в КЗпП УСРР 1922 р. було систематизовано норми, які закріплювали права професійних спілок,

у окремому розділі – главі XV "Про професійні (виробничі) спілки робітників і службовців і їх органи на підприємствах, в установах і господарствах", яка складалася із 17 статей.

Згідно з Кодексом законів про працю 1922 р. радянські професійні спілки отримали недосяжні для західних професійних спілок права – законодавчої ініціативи, представництва у господарських органах та співучасті в управлінні виробництвом. Профспілки уповноважувались розглядати скарги трудящих у зв'язку з відмовою адміністрації прийняти їх на роботу після попереднього випробування.

У Кримінальному кодексі УРСР 1922 р. передбачалася кримінальна відповідальність роботодавцями за невиконання колективних договорів, укладених з профспілками (ст. 133), а також кримінальна відповідальність за умисне перешкоджання діяльності фабзавкомів (місцевих комітетів) профспілок та їхніх уповноважених чи перешкоджання виконання ними функцій з захисту прав працівників [143].

Діяльність студентських профспілкових організацій окремим рядком на законодавчому рівні врегульована не була. Проте 26 жовтня 1922 р. на засіданні президії Південного бюро Всесоюзної центральної ради професійних спілок було затверджено положення «Про організації пролетарського студентства». Загальноспілкові виконавчі бюро було вирішено створювати лише у тих ВНЗ, де діяли виконавчі бюро різних галузевих профспілок [144].

У 1922-1925 рр. формально за профспілками були закріплені функції, притаманні їхній правовій природі (захист прав працівників і представництво їхніх інтересів). Представники ВЦРПС були введені до складу малої Ради народних комісарів, секцій і комісій Держплану і Вищої ради народного господарства, податкових органів та інших [145, с. 87].

На практиці ж професійні спілки перебували під впливом і в повній залежності від радянської держави. Про незалежність та свободу діяльності у той час не могло бути й мови.

У 20-ті р. 20 ст. профспілки були перетворені на «приводні ремені» правлячої партії та вписані в політичну систему суспільства як «школа комунізму» [146, с. 43].

Особливість відносин професійних спілок і держави полягала у тому, що вони фактично виконували функції державного органу, хоча формально до системи органів влади не входили.

Замість захисту прав і свобод людини – основної функції профспілок у демократичному суспільстві, держава орієнтувала профспілки на захист її самої. В такій політиці чітко простежувалася тенденція домінування державних інтересів над загальнолюдськими. В. Чібісов вказував на те, що, здійснюючи охорону інтересів працівників, радянські профспілки повинні виходити з оптимального врахування наявних економічних факторів для забезпечення цих інтересів і одночасно сприяти підвищенню виробництва, охороняючи інтереси соціалістичної держави [147, с. 18].

І. Лагутіна, досліджуючи розвиток трудового законодавства, звертала увагу на втрату профспілками рис громадської організації, що було характерно для недемократичного режиму, на відміну від правових держав, де профспілки повинні виконувати повноваження, притаманні громадській організації, а державні органи – здійснювати властиві їм функції [148].

23 червня 1933 р. ЦВК СРСР, РНК СРСР і ВЦРПС прийняли спільну Постанову "Про об'єднання Народного Комісаріату Праці Союзу РСР з ВЦРПС". З прийняттям цієї постанови остаточно було завершено процес одержавлення професійних спілок. На недержавне громадське об'єднання були покладені публічні державні функції. По суті, радянська держава передала профспілкам функції НКП та всіх його місцевих органів, включаючи й органи соціального страхування. Фактично всі видатки з соціального страхування проводилися за рахунок державних коштів, водночас управління цими коштами та майном для реалізації послуг із соціального страхування здійснювали профспілки [145, с.92-93].

ВЦРПС було надано право видавати акти, які роз'яснювали порядок застосування законодавства про працю (згідно з постановою РНК «Про порядок видання інструкцій, правил та роз'яснень з застосування змін законодавства про працю» №1954 від 21 серпня 1934 р. Ці акти видавалися ВЦРПС тільки за попереднім затвердженням або попередньою санкцією РНК СРСР) [145, с. 92]. Згідно з зазначеною постановою ВЦРПС мала право видавати інструкції, роз'яснення, правила, проте не встановлювати нові нормативні приписи. Наприклад, 14 серпня 1937 р. була затверджена спільна Інструкція ВЦРПС та Народного комісаріату охорони здоров'я СРСР «Про порядок видачі застрахованим лікарняних листів», 31 липня 1937 року була затверджена РНК постанова ВЦРПС №1232 «Про поліпшення державного соціального страхування для службовців» [149].

За умов перетворення господарства країни в єдиний народногосподарський комплекс під керівництвом єдиного органу управління – уряду, боротьба профспілок з останнім з приводу умов виробництва втратила свою актуальність та ставала зайвою, профспілки ставали органом соціального управління [150, с. 74].

Зі створенням 20 травня 1955 року Державного комітету Ради Міністрів СРСР з питань праці і заробітної плати, окремі функції ВЦРПС були передані цьому органу, зокрема такі, як координація діяльності міністерств і відомств у галузі праці і зарплати. Профспілки втратили також повноваження щодо тлумачення законодавства про працю, оскільки зі створенням нового відомства у сфері праці постанову РНК «Про порядок видання інструкцій, правил та роз'яснень з застосування змін законодавства про працю» від 21 серпня 1934 р. №1954 було скасовано. Разом з тим, всі важливі рішення з питань праці і заробітної плати мали прийматися спільно з ВЦРПС [151, с. 123-124].

Незважаючи на створення Державного комітету Ради з праці, 50-70-ті роки ознаменувалися прийняттям ряду нормативно-правових актів, які розширювали повноваження професійних спілок.

У січні 1957 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджене Положення про порядок розгляду трудових спорів, відповідно до якого

фабричним, заводським комітетам, місцевим комітетам профспілок надавалося право безпосередньо розглядати трудові спори. Окрім того, згідно з положенням адміністрацією та профспілковими комітетами на підприємствах на паритетних засадах створювалися комісії з трудових спорів [152, с.126].

Окремі нормативно-правові акти, прийняті ВЦРПС спільно з державними органами, діють і нині. Наприклад, у зв'язку з відсутністю в Україні національних нормативів щодо забезпечення молоком тих, хто працює у шкідливих умовах, це питання вирішується на підставі постанови Держкомпраці СРСР та Президії ВЦРПС від 16 грудня 1987 р. № 731/П-13 і Переліку хімічних речовин, затвердженого Міністерством охорони здоров'я СРСР 04 листопада 1987 р. № 4430-87. Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. "Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР" на території України діє Перелік посад і робіт з працівниками (що досягли 18-річного віку), які займають посади або виконують роботи, безпосередньо пов'язані зі зберіганням, обробкою, продажем (відпуском), перевезенням або застосуванням у процесі виробництва переданих їм цінностей, затверджений постановою Держкомпраці СРСР і Секретаріатом ВЦРПС від 28 грудня 77 р. № 447/24 [153].

Особливість врегулювання трудових спорів полягала у тому, що трудовий конфлікт міг розглядатися в судовому порядку лише після попереднього розгляду в комісії з трудових спорів та після розгляду у фабричних, заводських, місцевих комітетах профспілок (ФЗМК). Ставши елементом системи органів з розгляду трудових спорів, професійні спілки фактично були наділені державними функціями зі здійснення правосуддя.

Велике значення для визначення ролі й місця професійних спілок у політичній системі радянського післясталінського суспільства мала постанова грудневого Пленуму ЦК КПРС (1957 р.) "Про роботу професійних спілок СРСР". У постанові вказувалося, що найважливіші рішення приймаються комітетом спільно з ВЦРПС. Постанова доповнила повноваження фабричних, заводських, місцевих комітетів профспілок, надавши їм право в прийнятті рішень щодо

нормування праці та організації заробітної плати, в здійсненні контролю за дотриманням трудового законодавства та виконанням колективних договорів [151, с. 124].

З метою підвищення ролі профспілок у регулюванні трудових правовідносин, охороні прав працівників 15 липня 1958 р. Президією Верховної Ради СРСР було затверджено Положення про права фабричного, заводського, місцевого комітету профспілки [138, с. 696]. Водночас, попри те, що Положення про права фабричного, заводського, місцевого комітету профспілки, зокрема з контролю за виконанням адміністраціями підприємств законодавства про працю та охорону праці, контролю за роботою підприємств торгівлі, обов'язку узгодження з профспілками більшості питань у сфері праці, розширювало права ФЗМК, все ж до становлення справжньої виробничої демократії не призвело, оскільки на практиці профспілки виконували волю адміністрації підприємств, установ, організацій [130, с. 196].

Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС 9 липня 1958 р. прийняли Положення "Про постійно діючу виробничу нараду на промисловому підприємстві, будівництві, в радгоспі". Діяльність постійно діючих виробничих нарад здійснювалася під керівництвом низових організаційних ланок профспілок – ФЗМК [145, с.198]. Народи створювалися та діяли з метою залучення робітників і службовців до управління виробництвом, хоча рішення, які приймалися на нарадах, не були обов'язковими до виконання та носили рекомендаційний характер.

Протягом 1965-1970 рр. окремими нормативними актами було дещо розширено права профспілок, проте суттєвих змін у їх правовому регулюванні не спостерігалось. Незважаючи на це, завдяки вдосконаленню правової регламентації участі профспілок у регулюванні соціально-трудових відносин, роль професійних спілок у суспільстві поступово посилювалася. Розширювали права професійних спілок такі правові акти, як: постанова Ради Міністрів СРСР від 4 жовтня 1965 р. №731 «Про затвердження положення про соціалістичне державне виробниче підприємство» (встановлювала обов'язок сприяння роботі профспілкових комітетів, у тому числі надання приміщень, обладнання, охорони,

забезпечення опаленням, освітленням, оргтехнікою тощо, всі питання у сфері праці і заробітної плати повинні були погоджуватися з ФЗМК); постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про передачу додатково на рішення Ради Міністрів союзних республік питань господарського і культурного будівництва" від 4 жовтня 1965 р. (передбачала обов'язок радам міністрів союзних республік погоджувати з республіканськими радами профспілок встановлення посадових окладів і умов преміювання робітників за новими введеними посадами, визначення систем преміювання робітників за виконання окремих термінових завдань); постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 4 жовтня 1965 року «Про удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва»[145, с. 93, 558].

15 липня 1970 р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи законодавства про працю Союзу РСР і союзних республік про працю, які було введено в дію з 1 січня 1971 р. У зв'язку з цим Президія Верховної Ради СРСР 27 вересня 1971 р. оновила Положення про ФЗМК. Нове положення передбачало, що воно розповсюджується також і на цехові комітети підприємства в межах компетенції цехового комітету, а ті ФЗМК, яким надані права районного комітету профспілки, можуть передавати цеховим комітетам профспілки деякі права, які належать до компетенції ФЗМК [154].

10 грудня 1971 р. на базі Основ законодавства про працю був прийнятий КЗпП УРСР (введений в дію з 1 червня 1972 р.). Розділ XVI Кодексу було присвячено регулюванню діяльності професійних спілок. Він містив 10 статей. Фактично ці статті були своєрідною конституцією профспілок та в подальшому лягли в основу закону про профспілки. Ст. 244 Кодексу закріплювала права профспілок на представництво прав та інтересів робітників і службовців у сфері виробництва, праці, побуту і культури, право профспілок в управлінні виробництвом [155].

Ст. 96 Основ законодавства про працю 1971 р. та ст. 113 Конституції СРСР передбачали право законодавчої ініціативи профспілок. Конституцією УРСР 1978 р. також передбачалося право законодавчої ініціативи громадських організацій в

особі їх республіканських органів. Безпосередньо суб'єктом законодавчої ініціативи був вищий профспілковий орган – ВЦРПС, а на рівні УРСР – республіканський орган профспілок. Галузеві ж профспілки права законодавчої ініціативи не мали. ВЦРПС мав право брати участь у підготовці та обговоренні законопроектів, вносити до Верховної Ради СРСР законопроекти, вносити пропозиції щодо прийняття законів, а республіканські профспілкові органи, в свою чергу, мали відповідні повноваження на рівні республіки [156].

Конституція УРСР 1978 р., як і Конституція УРСР 1937 р., наділяла профспілки правом висувати кандидатів у депутати депутатів до всіх Рад народних депутатів. Профспілкові організації в особі їхніх центральних, республіканських, крайових, обласних та районних органів мали право висувати кандидатів у депутати Верховної Ради та місцевих рад депутатів. При цьому варто зазначити, що таке право було лише формальним. На практиці, профспілки, як і всі інші громадські організації висували виключно «потрібних» комуністичній партії кандидатур [157].

Разом з тим, розширення прав професійних спілок не означало їх вихід, хоча б частково, з-під впливу керівної партії. І надалі правляча Комуністична партія використовувала професійні спілки в якості «привідного ремня», попри те, що вищевказана постанова Пленуму ЦК КПРС декларувала незалежність та самостійність професійних спілок, зокрема, проголошувала, що професійні спілки є безпартійними організаціями робітників і службовців, а вся їхня робота ґрунтується на базі широкої демократії.

У середині 80-х років за профспілками закріпився статус невід'ємного елемента політичної системи радянського суспільства. Їм були делеговані державні функції з управління соціальним страхуванням, розподілу житла, розгляду трудових спорів, організації соціалістичного змагання, контролю та нагляду за дотриманням трудового законодавства.

У Конституції УРСР 1978 р. передбачалося право профспілок на участь в управлінні державними та громадськими справами, у вирішенні політичних, господарських та соціально-культурних питань. Конституцією УРСР серед всіх

громадських організацій на перший план виводилися саме професійні спілки (ст.7).

На перший погляд, наділення профспілок владно-правовими повноваженнями, а також «всебічна підтримка» правлячої партії може здатися певним проявом довіри держави до профспілок, послабленням контролю за всіма сферами їхньої діяльності, забезпеченням свободи дій. Водночас, за своєю роллю у політичній системі профспілки були не провідниками від суспільства до держави, а, навпаки, – від Комуністичної партії до суспільства.

В. Докашенко зазначає, що за умов повного контролю над кадрами профспілкових організацій про прийняття будь-якою профспілковою організацією альтернативного до партійної точки зору рішення не могло навіть йти мови. «Остаточно «оволодівши» кадрами цієї організації, держава могла проводити через неї будь-яке рішення, змінювати характер її функціональної діяльності, поставивши на чільне місце не захист інтересів трудящих, а виробничо-масову роботу, котра, по суті, була компетенцією державних органів влади» [158, с.156].

На нашу думку, перекладання на профспілки державно-владних функцій, насамперед, дозволяло Комуністичній партії підпорядкувати собі профспілкові організації. Окрім того, варто погодитися з В. Докашенком щодо того, що, надавши громадській організації функції державних органів, «держава перекладала на професійні спілки відповідальність за надзвичайно важливу ланку роботи, знімаючи тим самим відповідальність із себе» [158, с.242].

Така ситуація є ілюстрацією подвійної правової природи профспілок радянського періоду: з одного боку, формально вони мали статус непартійної громадської організації, виконували окремі функції, притаманні неурядовим правозахисним організаціям, а з іншого – були частиною державного апарату. Захисна діяльність профспілок не могла йти в розріз з інтересами радянської держави. У цьому й відображалася вся сутність тогочасного домінування інтересів держави над особистими інтересами.

З розпадом СРСР та утворенням незалежної України в 90-х роках ХХ ст. професійні спілки позбулися невластивих для них функцій та набули нових. Основними напрямками їх діяльності стали:

- захист трудових та соціально-економічних інтересів громадян;
- участь у визначенні головних критеріїв життєвого рівня, прожиткового мінімуму, а також мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, соціальних виплат, політики ціноутворення;
- участь у розробці соціальних програм, спрямованих на створення умов, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини;
- участь у вдосконаленні системи соціального захисту у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття тощо.
- участь у розробленні державної політики зайнятості населення, державних та територіальних програм зайнятості, проведенні спільних консультацій з цих питань з роботодавцями, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, здійснення контролю за виконанням законодавства про зайнятість;
- участь у вирішенні колективних трудових спорів (участь у діяльності примирних комісій, трудових арбітражів та інших органів, які розглядають колективний трудовий спір (конфлікт), організація страйку);
- організація і здійснення громадського контролю за реалізацією прав членів профспілки у сфері охорони здоров'я, медико-соціальної допомоги.
- участь в охороні довкілля, захисті населення від негативного екологічного впливу, сприяння діяльності громадських природоохоронних організацій,
- участь у розробленні державної житлової політики, здійсненні заходів, спрямованих на розвиток житлового будівництва;
- здійснення громадського контролю за дотриманням законодавства про працю та про охорону праці.

2.3 Законодавство про профспілки: місце у структурі законодавства, основні напрями розвитку і вдосконалення

Для розвитку науки теорії держави і права, підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин важливе значення має пошук шляхів вдосконалення профспілкового законодавства, а також визначення його місця в загальній структурі законодавства, вдосконалення якого в сучасних умовах активізації законодавчої діяльності стає особливо актуальним.

У середині ХХ ст. право осіб найманої праці на об'єднання у профспілки як одне з основних і невід'ємних прав людини було визнане на міжнародному рівні. Загальна декларація прав людини (ст. 20) [159], Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 11) [160], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 22) [161] проголошують право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якого об'єднання. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням за винятком тих, що прямо встановлені законом.

Стаття 23 Декларації закріплює право кожної людини створювати професійні спілки і входити до них для захисту своїх інтересів [160]. Свобода профспілок та вступ до них без попереднього на те дозволу проголошується також Конвенцією Міжнародної організації праці №87 “Про свободу асоціації та захист прав на організацію” [110].

У ст. 20 Декларації соціального прогресу та розвитку 1969 р. закріплено, що соціальний прогрес і розвиток мають бути спрямовані на постійне підвищення матеріального та духовного рівня життя всіх членів суспільства при повазі та здійсненні прав людини й основних свобод, у тому числі шляхом надання повних демократичних свобод професійним спілкам, свободи асоціацій для всіх трудящих, включаючи право на укладення колективних договорів і страйк, визнання права створювати інші організації трудящих; забезпечення можливості для більш широкої участі профспілок в економічному й соціальному розвитку; ефективну участь всіх членів профспілок у вирішенні економічних і соціальних питань, що зачіпають їхні інтереси” [162].

Важливе значення для юридичної практики України має Європейська соціальна хартія (переглянута), яка була ратифікована та стала частиною національного законодавства України. У статті 5 Європейської хартії зазначено: «З метою забезпечення здійснення або сприяння здійсненню свободи працівників і роботодавців створювати місцеві, національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів та вступати у такі організації Сторони зобов'язуються, що національне законодавство жодним чином не обмежуватиме цю свободу та не використовуватиметься для її обмеження» [163].

У Декларації цілей і завдань МОП, ухваленій Міжнародною конференцією праці на 86-й сесії в Женеві 18 червня 1998 р., яка є додатком до Статуту, Міжнародна конференція праці заявила, що всі члени Організації, навіть ті, які не ратифікували вказані Конвенції, мають зобов'язання, що випливають із самого факту їхнього членства в Організації, реалізовувати принципи, що стосуються основних прав, які є предметом цих Конвенцій. Одним із таких основних принципів, на яких ґрунтується діяльність Організації, є свобода профспілкової діяльності.

Конвенція МОП № 98 від 1949 р. «Про право на організацію та ведення колективних переговорів», ратифікована УРСР 1956 р., встановлює, що державою повинні бути вжиті заходи, що відповідають національним умовам, з метою заохочення і сприяння повному розвитку і використанню апарату для переговорів на добровільній основі між підприємцями або організаціями підприємців, з одного боку, та організаціями трудящих – з іншого, з метою врегулювання умов праці шляхом укладення колективних договорів [164, с. 4].

Питання профспілкової діяльності знайшли відображення і в Конвенції МОП № 135 від 1971 р. «Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються», яка була ратифікована Україною у 2003 р. [165]. Конвенцією встановлено гарантії профспілкової діяльності для представників профспілок.

Міжнародно-правові основи розвитку законодавства про соціальний діалог заклали Рекомендація МОП щодо захисту прав представників працівників на

підприємстві та можливостей, які їм надаються №143 (1971 р.); Рекомендація МОП № 94 про співробітництво і консультації на рівні підприємства (1952 р.); Рекомендація МОП № 152 про тристоронні консультації (1976 р.); Рекомендація МОП № 113 щодо консультацій та співробітництва між державною владою та організаціями підприємців і працівників у галузевому та національному масштабі (1960 р.); Конвенція МОП № 144 про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм (1976 р.) [110].

Зазначені міжнародні нормативно-правові акти мали вирішальний вплив на розвиток національного законодавства України про професійні спілки. Сьогодні воно насамперед представлене нормами Основного закону, спеціальним законом та низкою законодавчих актів (їх частин та статей), які належать до різних галузей права.

Частиною 3 ст. 36 Конституції України задекларовано право громадян на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Окрім того, проголошено, що професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів, усі професійні спілки мають рівні права, обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно Конституцією і законами України. Така побудова ст. 36 Конституції засвідчує особливе ставлення законодавця до професійних спілок, виділяючи їх серед всіх інших громадських організацій [166, с.54].

Оскільки професійні спілки є різновидом громадської організації, на них поширюється дія Закону України «Про громадські об'єднання» [109], яким визначаються правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань.

Частиною 4 ст. 1 Закону України «Про об'єднання громадян» [167], який діяв до 1 січня 2013 р. встановлювалося, що особливості правового регулювання професійних спілок визначаються Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». В новому ж Законі «Про громадські об'єднання» ця

норма не знайшла свого відображення. Натомість у ст. 2 Закону України «Про громадські об'єднання» вказано, що особливості регулювання суспільних відносин у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення окремих видів громадських об'єднань можуть визначатися іншими законами.

У зв'язку з цим необхідно встановити, як співвідносяться між собою норми Закону України «Про громадські об'єднання» та Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», зокрема у питаннях утворення та реєстрації, особливостей припинення.

З аналізу Закону України «Про громадські об'єднання» витікає, що ним встановлено загальні правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання. При цьому визначено, що особливості регулювання суспільних відносин у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення окремих видів громадських об'єднань можуть визначатися іншими законами. Окрім того, Закон України «Про громадські об'єднання» не містить положень, які б визначали, що сфера його діяльності поширюється на правовідносини у сфері утворення, реєстрації діяльності та припинення професійних спілок. Натомість законом, що визначає особливості правового регулювання, засади створення, організаційну побудову, права та гарантії діяльності професійних спілок, їх організацій та об'єднань, є Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Професійні спілки, наділені загальними правами, характерними для всіх громадських об'єднань та специфічними правами, які мають лише профспілкові організації.

Враховуючи те, що громадське об'єднання є ширшим поняттям стосовно громадської організації, а професійні спілки за своєю природою є специфічними громадськими організаціями, діяльність яких спрямована на захист трудових, соціальних, економічних прав та гарантій громадян, врегулювання суспільних відносин у сфері формування й реалізації державної соціальної та економічної політики, Закон України «Про громадські об'єднання» має бути загальним відносно спеціального Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Підтвердження цього міститься також у ст. 4 Закону України

«Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», якою встановлено, що Закон України «Про об'єднання громадян» застосовується до профспілок, якщо інше не передбачено Законом «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Таким чином, проведений правовий аналіз норм законів про громадські об'єднання та про професійні спілки, їх співставлення дозволяє нам зробити висновок, що спеціальним Законом, який визначає особливості правового регулювання, засади створення, організаційну будову, права та гарантії їх діяльності, є Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Окрім вказаних законів, діяльність профспілок так чи інакше регулюється КЗпП України (статті 43, 45, 52, 61, 64, 66, 67, 69, 71, 79, 80, 86, 96, 97, 160, 161, 193, 226; глава II «Колективний договір»), законами України «Про колективні договори і угоди», «Про охорону праці», «Про оплату праці», «Про відпустки», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» та ін.

Аналізуючи законодавство про профспілки, науковці невинуватно оминають дослідження особливостей нормативно-правового регулювання профспілкових організацій, які об'єднують осіб, що навчаються. Водночас вдосконалення нормативно-правової бази, яка регулює діяльність молодіжних громадських організацій, зокрема і профспілок, має важливе значення, адже, як зазначає А. Карнаух: «без піднесення рівня політичної активності громадян (зокрема молоді) ні вивести економіку із кризи, ні закласти основи правової держави і громадянського суспільства неможливо» [168, с. 1].

У Законі України «Про вищу освіту» [169], прийнятому 1 липня 2014 року, було розширено повноваження виборних органів студентських профспілкових організацій, зокрема встановлено зобов'язання керівника закладу вищої освіти:

- погоджувати відрахування та поновлення здобувачів вищої освіти з первинною профспілковою організацією осіб, які навчаються (якщо дана особа є членом профспілки);
- сприяти та створювати умови для діяльності організацій профспілки;

- спільно з первинними організаціями профспілок працівників ЗВО і студентів подавати правила внутрішнього розпорядку та колективний договір для затвердження на конференції трудового колективу.

Ст. 36 Закону України «Про вищу освіту» передбачає, що до складу вченої ради ЗВО входять за посадами керівники профспілкових організацій працівників ЗВО та керівники профспілкових організацій студентів і аспірантів. Ця гарантія забезпечує можливість профспілок брати участь в управлінні закладом вищої освіти, впливати на ухвалення важливих рішень.

Водночас встановлені Законом України «Про вищу освіту» повноваження органів студентського самоврядування дублюють повноваження первинних профспілкових організацій осіб, що навчаються у ЗВО, попри те, що згідно з чинним законодавством студентське самоврядування і профспілки є різними організаціями із різними завданнями. А. Христич вважає, що хоча законодавчо профспілки мають у рази більше можливостей захищати студентство, відстоювати свої інтереси та впливати на хід подій, дуалізм сучасних органів студентського самоврядування та студентських профспілок призводить до нездорової конкуренції у закладах вищої освіти [80].

Варто визнати, що дублювання повноважень призводить до напруги в студентському середовищі та неузгодженості в питаннях взаємодії студентських організацій у відносинах з адміністрацією. На нашу думку, конкуренція в середовищі органів студентського самоврядування та первинних профспілкових організацій студентів стає тим чинником, який гальмує співпрацю між ними. У зв'язку з цим, вважаємо, що функції органів студентського самоврядування та організацій профспілки необхідно розмежувати. До повноважень професійних спілок потрібно віднести питання, які стосуються захисту соціально-економічних прав студентів, наприклад: участь у вирішенні питань забезпечення належних побутових умов проживання студентів у гуртожитках, організації харчування студентів, призначенні стипендій, повноважень з представництва та захисту соціально-економічних прав студентів тощо. Органи студентського самоврядування повинні акцентувати свою увагу на виконанні здебільшого

функцій, пов'язаних із удосконаленням освітнього процесу, науково-дослідною роботою, участю у заходах щодо забезпечення якості вищої освіти, проведення організаційних, просвітницьких, спортивних та інших заходів.

У Законі України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» регламентації діяльності студентських організацій профспілки приділено недостатньо уваги, незважаючи на те, що саме цей закон є базовим для професійних спілок. Це пов'язане з тим, що першочергово професійні спілки виникали саме як органи виробничої демократії і завжди ототожнювалися виключно з робітничими організаціями. У даному Законі не виокремлюються повноваження первинних профспілкових організацій, які об'єднують осіб, що навчаються. Тому, як правило, питання їхньої діяльності вирішуються на рівні локальних нормативно-правових актів – статутів закладів вищої освіти, правил внутрішнього розпорядку, положень тощо.

Вирішенню питання правового врегулювання прав та гарантій студентських профспілкових організацій могло б сприяти прийняття, зареєстрованого ще у 2010 році, проте відкликаною у 2012 році, законопроекту про внесення змін до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» щодо посилення правового та соціально-економічного захисту студентів (реєстр. №6660) [170]. У законопроекті пропонувалося доповнити чинний Закон «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» новою ст. 21-1 стосовно повноважень профспілок, їх об'єднань щодо захисту прав осіб, які навчаються, зокрема, щодо права брати участь у формуванні обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, брати участь у розробці проектів нормативно-правових актів, які стосуються соціально-економічних прав та інтересів осіб, які навчаються, погоджувати проекти нормативно-правових актів стосовно осіб, які навчаються, їх соціально-економічного захисту, здійснювати громадський контроль за дотриманням законодавства про освіту, дотриманням якості освіти.

Ще одним питанням, яке потребує нормативного врегулювання, є надання профспілковим організаціям студентів права очолювати студентські протестні акції.

О. Яцунь, аналізуючи нормативно-правове забезпечення реалізації права на страйк, однією із прогалин у законодавстві називає неврегульованість такого поняття як студентський страйк. Конституція України гарантує право на страйк виключно найманим працівникам, тобто фізичним особам, які працюють за трудовим договором.

Ми погоджуємося з О. Яцуном у тому, що у зв'язку з нормативною невизначеністю такого поняття як «студентський страйк», одна з найменш соціально захищених категорій громадян – студенти не мають достатніх механізмів для захисту своїх прав та інтересів [171, с. 1]. Попри те, що студенти не перебувають у трудових відносинах з адміністрацією закладів вищої освіти, їм має забезпечуватися право на проведення страйку як засобу протесту проти урізання соціально-економічних гарантій. При цьому видається слушним на законодавчому рівні визнати професійні спілки учасниками студентських страйків, надати їм право формувати вимоги студентів та представляти їх інтереси у вирішенні спорів. Це допоможе запобігати «хаотичному» студентському рухові, участі студентів у акціях, які порушують громадський порядок, сприятиме збереженню життя та здоров'я студентів. З огляду на ризик використання в сучасних умовах студентських протестних акцій різними політичними силами чи економічними групами для досягнення власних цілей, важливо, щоб студентські протестні дії очолювали організації, метою діяльності яких є захист прав та інтересів студентства.

Здійснюючи аналіз правових засад діяльності профспілкових організацій студентів, не можна оминати увагою законопроект про внесення змін до Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" (щодо діяльності студентських профспілок) №3474, зареєстрований у ВРУ 13 листопада 2015 р. [115].

Законопроектом передбачено, що із припиненням особою навчання у навчальному закладі припиняється і її участь у первинній організації профспілки, а членами виборних органів первинних профспілок, які об'єднують осіб, що

навчаються в одному навчальному закладі, можуть бути виключно особи, які навчаються у цьому навчальному закладі.

З одного боку, введення такої норми призведе до того, що права та інтереси студентів представлятимуть виключно студенти, та унеможливить обрання на посади керівників виборних профспілкових органів осіб, які є працівниками закладу вищої освіти. З іншого боку, така норма суперечить принципу самоврядності діяльності громадської організації, встановленого Законом України «Про громадські об'єднання», який полягає у праві членів громадського об'єднання самостійно здійснювати управління його діяльністю.

Введення норми про автоматичне припинення участі в первинній організації профспілки звужує обсяг прав особи на участь у професійних спілках, на добровільне припинення членства (участі) у громадській організації, що суперечить статті 22 Конституції України, якою забороняється при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів звужувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод. Окрім того, законопроектом пропонується обмежити строк обрання членів виборних органів первинних профспілкових організацій, які об'єднують осіб, що навчаються в одному навчальному закладі, двома роками та можливістю перебувати на своїх посадах не більше, ніж два строки поспіль. Запровадження цієї норми призведе до постійної зміни керівників виборних органів первинних профспілкових організацій студентів. Замість посилення захисту соціально-економічних прав студентів, зусилля виборних органів студентських первинних профспілкових організацій будуть спрямовані на проведення звітів і виборів. Постійна ротація кадрів, у свою чергу, призведе до зниження якості виконання виборними профспілковими органами статутних завдань [172, с. 118].

Таким чином, норми зазначеного законопроекту спрямовані на звуження обсягу існуючих прав осіб, які навчаються, на участь у професійних спілках та на обмеження прав і гарантій діяльності профспілок. Положення законопроекту суперечать статтям 22, 36 Конституції України.

Підсумовуючи вищенаведене, можна дійти висновку, що сьогодні наріла потреба у вдосконаленні законодавчого врегулювання діяльності студентських профспілок. Таким чином, насамперед необхідно:

- деталізувати повноваження профспілкових організацій студентів у Законі України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»;

- законодавчо закріпити за профспілковими організаціям студентів право очолювати студентські протестні акції;

- внести зміни до Закону України «Про вищу освіту» з метою розмежування повноважень органів студентського самоврядування та первинних організацій профспілки, зокрема щодо участі у вирішенні питань забезпечення належних побутових умов проживання студентів у гуртожитках, призначення стипендій, організації дозвілля, оздоровлення, побуту та харчування, оголошення акцій протесту тощо.

Незважаючи на наявність прогалин і суперечностей у законодавстві про профспілки, зокрема в питанні регулювання діяльності студентських профспілкових організацій, зауважимо, що загалом з часів набуття Україною незалежності була напрацьована ґрунтовна законодавча база, яка закріплює права та гарантії діяльності профспілок у сфері захисту членів профспілки. Окремими законами України регулюються права профспілок щодо їхньої діяльності в різноманітних сферах, наприклад у галузі культури, охорони праці, соціального страхування, визначення мінімальних соціальних стандартів. Загалом в Україні налічується більше 30 законів, у яких згадується про права та гарантії профспілкових організацій.

Аналізуючи законодавство, яке регулює правовідносини, які виникають у процесі створення, легалізації, реєстрації, діяльності і припинення діяльності профспілок, ми ведемо мову про законодавство в його широкому розумінні, беручи до уваги не лише законодавчі, але і підзаконні нормативно-правові акти. Наприклад, наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку підготовки та оформлення рішень щодо легалізації об'єднань громадян і інших громадських формувань» від 08 липня 2011 р. № 1828/5, врегульовано порядок

ухвалення рішень про легалізацію професійних спілок і взяття до уваги повідомлень організацій професійних спілок про належність до певної профспілки [173].

Таким чином, законодавство про професійні спілки не обмежується лише Конституцією України та Законом «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Наприклад, норми конституційного права встановлюють фундаментальне право громадян на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав і інтересів та здійснюють безпосередній вплив на всі інші нормативні акти, які регулюють діяльність професійних спілок; до норм адміністративного права належать норми, які регулюють порядок легалізації і реєстрації профспілок; трудового права – участь профспілок у регулюванні трудових правовідносин; кримінального права – відповідальність за перешкоджання законній діяльності професійних спілок.

Виділення профспілок в окремий соціально-політичний інститут підтверджує те, що законодавство про професійні спілки регулює особливий вид суспільних відносин – відносини, які виникають у процесі створення та діяльності професійних спілок. Це відносини, які складаються між профспілками та державними органами, які проводять їхню реєстрацію, відносини між роботодавцями, громадськими організаціями, органами влади, місцевого самоврядування та профспілками в процесі здійснення ними представницьких функцій, а також відносини, які складаються між профспілками та громадянами, яких вони об'єднують [174, с. 89].

У науці теорії держави і права систему нормативно-правових актів (їх частин та статей), які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин, прийнято вважати галуззю законодавства.

Аналіз норм, які регулюють професійні спілки, дав змогу дійти висновку, про те, що ці норми об'єднує між собою особливий предмет правового регулювання – суспільні відносини за участі профспілок. Законодавча база, яка регулює організацію і діяльність профспілок, складається з нормативно-правових актів,

норми яких належать до різних галузей права, у тому числі – конституційного, трудового, адміністративного, цивільного, кримінального та інших [175]. Для галузі законодавства характерною ознакою є наявність стрижневого кодифікаційного акту (закону, основ, кодексу) [176, с. 548-549]. Таким актом у профспілковому законодавстві є Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Таким чином, проведений аналіз сукупності норм законодавства, які регулюють відносини у сфері профспілкової діяльності, дозволив зробити висновки, що ця сукупність є окремою галуззю законодавства.

У горизонтальній (галузевій) структурі законодавства прийнято виділяти фундаментальні (профільні) – державне, цивільне, кримінальне, адміністративне законодавство та відповідні процесуальні, основні (трудове, земельне, гірниче, водне, лісове законодавство тощо) та комплексні галузі (господарське, аграрне, екологічне законодавство тощо) [176, 548-549].

О. Скакун звертає увагу на те, що формування комплексної галузі йде не від юридичного начала – методу, а від соціального начала – предмета; в цьому випадку галузь законодавства складається із норм різних галузей права (наприклад, законодавство про приватизацію, місцеве самоврядування, господарське та інші) [177, с. 255].

На нашу думку, профспілкове законодавство є саме комплексною галуззю законодавства, оскільки воно відповідає таким критеріям:

- не може бути визначене як спеціальна галузь, тобто не належить до самостійної галузі законодавства, яка є похідною від фундаментальних галузей;
- регулює суспільні відносини за участі профспілок, а норми-дефініції (вихідні норми) не встановлюються галузевим законодавством. Наприклад, трудове законодавство не надає визначення поняття профспілки, поняття функції профспілок, не встановлює принципи їхньої діяльності, порядок створення тощо;
- на відміну від більшості галузей законодавства, які відповідають галузям права (наприклад цивільне, кримінальне, адміністративне законодавство), профспілкове законодавство не відповідає жодній конкретній галузі права.

Отже, поняття профспілкового законодавства можна сформулювати так: «профспілкове законодавство» – це комплексна галузь законодавства, яка являє собою органічну систему правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері створення, діяльності і припинення діяльності професійних спілок.

Оскільки галуззю законодавства є не будь-яка сукупність нормативно-правових актів, а система, де всі акти перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності, необхідно виділити структуру профспілкового законодавства.

На нашу думку, ієрархічну структуру законодавства про професійні спілки складають: Основний Закон, Закон «Про громадські об'єднання», спеціальний закон, інші нормативно-правові акти.

Будь-яка галузь законодавства повинна забезпечувати та створювати умови для якомога ефективнішої реалізації норм, яке воно охоплює. «Однією з найважливіших наукових засад розвитку законодавства є його системність. Це означає, що всі акти законодавства мають бути узгоджені між собою і відповідати Конституції України. Системність характерна як для законодавства в цілому, так і для окремих його галузей», - зазначає Ю. Шемшученко [178, с. 28].

У правовій літературі зустрічаються пропозиції щодо систематизації законодавства про профспілки. Як правило, вони стосуються окремих сфер діяльності профспілок.

Зокрема, дослідниця адміністративно-правового регулювання порядку створення і діяльності профспілок в Україні А.М. Білоус переконана у необхідності уніфікації та систематизації в єдиному нормативно-правовому акті засад процедур створення і припинення діяльності профспілок за прикладом досвіду США [179, с.9].

В. Варениця вважає за доцільне прийняття «Соціального кодексу», в якому мають бути представлені норми, які регулюють механізми взаємодії суб'єктів соціального діалогу [180, с. 28].

На нашу думку, пропозиції щодо систематизації законодавства про профспілки є слушними, адже, як зазначає В. Опришко, «необхідність систематизації законодавства зумовлена потребою його вдосконалення,

звільнення від застарілих актів і суперечливих норм та усунення правових прогалин» [181, с.14].

Прикладом консолідації законодавства про профспілки як однієї з форм систематизації законодавства став Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», який увібрав у себе більше ніж 10 нормативно-правових актів, які до його прийняття регулювали діяльність профспілок [182, с. 25].

Автори монографії «Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення» під систематизацією розуміють цілеспрямовану діяльність із приведення діючих нормативно-правових актів у єдину систему на основі знань про цю систему та потреби зробити ці приписи більш доступними для користування [183, с.16].

Зважаючи на це, на наше переконання, оптимальними формами систематизації законодавства, яке регулює відносини за участі профспілок, є:

- інкорпорації – об'єднання в одному збірнику (довіднику) нормативно-правових актів, які регулюють відносини за участю профспілок з метою забезпечення зручності їх використання;

- оновлення Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», яке полягатиме в усуненні його недоліків, ліквідації прогалин, узгодження його норм з іншими нормативно-правовими актами, гармонізації з міжнародним законодавством;

Разом з тим, говорячи про необхідність усунення недоліків та прогалин в правовому регулюванні відносин між профспілками та державою, іншими інститутами громадянського суспільства, громадянами, ми не повинні звести систематизацію законодавства про профспілки до надмірної зарегульованості цих суспільних відносин.

У науковій літературі нерідко використовується такий термін, як «профспілкове право».

Радянські та зарубіжні вчені неодноразово намагалися обґрунтувати існування такої галузі права, як «профспілкове право». Зокрема, видатні німецькі

правознавці Г. Зінцгеймер та В. Каскель під поняттям «профспілкове право» розуміли право, яке регулює відносини між профспілками та іншими суб'єктами політичної системи. Радянський учений В. Догадов теж використовував термін «профспілкове право» та вказував, що воно охоплює собою норми права, які стосувалися внутрішньоспілкових відносин [145, с.90, 106].

Н. Сенніков, А. Стрємоухов, Н. Костіна під терміном «профспілкове право» мають на увазі окрему комплексну галузь права.

Оскільки законодавство є формою права, його зовнішнім проявом, то профспілкове законодавство співвідноситься із профспілковим правом як форма і зміст. Це дає нам можливість говорити про «профспілкове право» як про певну правову категорію, вивчення якої при дослідженні участі профспілок у розбудові соціально-правової держави є невідворотним, тому що стан розвитку права, яке регулює правовідносини за участю профспілок є одним з найважливіших чинників, які визначають рівень їхнього впливу на соціально-економічні перетворення в державі та загалом на державотворчі процеси.

Імовірна приналежність «профспілкового права» до системи права як його структурного елемента відображає специфіку правовідносин за участю профспілок та відповідно обумовлює необхідність дослідження цього правового явища, тенденцій його розвитку.

На сьогодні, незважаючи на широке використання в науковій літературі терміну «профспілкове право», питання визначення його місця в сучасній системі права залишається відкритим, що змушує нас звернутися до теоретико-правових підходів до розуміння системи права в сучасній українській правовій доктрині, зокрема до поглядів на систему права як на сукупність взаємоузгоджених, внутрішньо підпорядкованих норм.

На думку Ю. Шемшученка, системі права властиві як єдність та узгодженість, так і поділ (диференціація) на відносно самостійні структурні елементи – норми права, правові інститути, галузі права тощо [184, с. 41]. Н. Оніщенко також звертає увагу на такі характерні риси системи права, як внутрішня узгодженість і єдність юридичних норм та одночасно їх поділ на

відповідні галузі та інститути [185, с. 31]. Основними структурними елементами системи права прийнято вважати галузі права, підгалузі права, інститути та норми права. Чітке розмежування цих елементів у їхньому співвідношенні до системи законодавства може дати реальний правовий механізм, який необхідний для системної організації всіх сфер українського суспільства [183, с. 53].

Визначаючи місце профспілкового права в системі права, деякі вчені вважають його підгалуззю трудового права. Частково такий підхід є виправданим. Дійсно, норми права, які регулюють діяльність профспілок, утворюють окрему главу XVI КЗпП України «Професійні спілки. Участь працівників в управлінні підприємствами, установами, організаціями». Ці норми є органічною частиною трудового законодавства. Тому ми не заперечуємо проти визнання профспілкового права підгалуззю трудового права як сукупності предметно та функціонально пов'язаних юридичних інститутів, виділених у межах галузі трудового права, таких як інституту надання згоди на звільнення працівників, інституту погодження встановлення та зміни умов праці, інституту контролю за дотриманням трудових прав працівників та інших інститутів, у яких профспілки є суб'єктами трудових відносин.

Разом з тим, як вже зазначалося, окрім КЗпП України, відносини, пов'язані зі здійсненням профспілками своїх прав та обов'язків, регулюються також іншими нормативно-правовими актами: Житловим кодексом Української РСР, Кримінальним кодексом України, законами України «Про колективні договори і угоди», «Про охорону праці», «Про соціальний діалог в Україні», «Про зайнятість населення», «Про вищу освіту» тощо. Сфера дії цих законів не завжди пов'язана зі здійсненням трудових відносин. Ці нормативно-правові акти регулюють, у тому числі, відносини профспілок з органами державної влади та місцевого самоврядування, іншими громадськими організаціями, членами профспілки (цивільні, житлові, адміністративні, кримінальні правовідносини). У зв'язку з цим можна відзначити міжгалузевий характер правового регулювання діяльності профспілок. Тому, говорячи про профспілкове право виключно як про підгалузь трудового права, ми, безумовно, звужуємо розуміння змісту суспільних відносин,

які воно регулює. Віднесення ж профспілкового права до комплексних підгалузей права не є виправданим, оскільки саме поняття комплексна підгалузь є доволі дискусійним у науці теорії держави і права. Ми ж дотримуємося традиційної точки зору, згідно з якою комплексними можуть бути лише інститути та галузі права, оскільки підгалузь права не може регулювати суспільні відносини в межах різних галузей права.

Визнання профспілкового права окремою комплексною галуззю права характерне здебільшого для радянських і російських учених.

Зокрема, Н. Сенніков та А. Стремоухов виділяють профспілкове право в окрему комплексну галузь. Основними аргументами, які висувуються на захист такої позиції, є:

- наявність кодифікованого акту – спеціального закону, який регулює діяльність професійних спілок;
- інтелектуально-вольова єдність норм про профспілки, яка базується на конституційному праві на об'єднання, обумовленому соціальною роллю професійних спілок у різних сферах життєдіяльності суспільства [121, с. 12].

Такої ж думки дотримувався і В. Смолярчук, який стверджував, що норми, які регулюють суспільні відносини, в яких здійснюються функції профспілок, у своїй сукупності утворюють профспілкове право, яке є окремою галуззю радянського права. Саме ці відносини, на думку вченого, складають предмет профспілкового права [121, с.13].

Разом з тим, всупереч поширеній на той час теорії, окремі радянські дослідники профспілок все ж не підтримували поширену позицію щодо того, що профспілкове право може бути виділене в окрему галузь права.

Так, О. Смирнов визнавав професійні спілки в якості багатогалузевих суб'єктів права, проте категорично заперечував можливість існування «профспілкового права» як окремої галузі права. Такої ж думки дотримувався В. Чибісов, який вважав суперечливою ту точку зору, згідно з якою правові норми, спеціально адресовані професійним спілкам, утворюють самостійну галузь права, посилаючись на те, що ці норми входять у різні галузі права [147, с. 13].

Н. Костіна виділяє «профспілкове право» у самостійну комплексну галузь права, визначаючи його як сукупність правових норм та інститутів, які регулюють суспільні відносини у сфері об'єднань громадян у профспілки з метою захисту своїх інтересів у сфері трудових відносин, соціально-партнерських відносин між державою і профспілками, а також внутрішньоспілкових відносин у самих профспілках [186, с. 10].

На нашу думку, перераховані вище характеристики як критерії виділення профспілкового права в окрему галузь права є недостатньо переконливими, незважаючи на те, що профспілкове право характеризується наявністю чітко визначеного, відносно відокремленого предмета регламентації відносин, які воно регулює.

Для одержання відповіді на питання, чи є профспілкове право самостійною галуззю права, необхідно проаналізувати, чи відповідає воно всім характеристикам галузі права.

За визначенням юридичної енциклопедії за редакцією Ю. Шемшученка, галуззю права є порівняно автономна в системі права сукупність правових норм та інститутів, якими регулюються однорідні суспільні відносини.

М. Цвік та О. Петришин також вказують, що «галузь права – це уособлена сукупність норм, спрямована на регулювання певної сфери якісно однорідних суспільних відносин» [187, с. 250].

В. Котюк акцентує увагу на тому, що сукупність якісно однорідних норм права, які складають галузь права, є автономною підсистемою права і законодавства [188, с. 56].

Як правило, учені, виокремлюючи ту чи іншу сукупність правових норм у галузь права, за критерії для такого виділення беруть предмет та метод правового регулювання. Предметом профспілкового права є суспільні відносини у сфері створення, діяльності й припинення діяльності професійних спілок. Виділені групи відносин об'єднуються спільною метою – можливістю реалізації права на об'єднання у профспілки, саме ця ознака надає відносинам у сфері створення та діяльності профспілок системний характер.

Способи правового регулювання відносин, які складають предмет профспілкового права, ґрунтуються на диспозитивних та імперативних засадах. Отже, на нашу думку, можна говорити про диспозитивно-імперативний метод правового регулювання. В даному випадку можна провести аналогію з комплексними галузями права (наприклад, екологічним, спортивним, аграрним) та комплексними правовими інститутами (наприклад, інститутом права власності, інститутом захисту прав споживачів), для яких характерним є поєднання імперативного і диспозитивного методів.

Говорячи про метод правового регулювання, науковці до основних його ознак відносять наявність чи відсутність у суб'єкта правовідносин формальної рівності, а до неосновних – особливості юридичних фактів, а саме: наявності чи відсутності формально вільного волевиявлення щодо виникнення, зміни чи припинення прав та обов'язків [189, с. 238]. Здійснивши аналіз особливостей методу профспілкового права, можна все ж відзначити превалювання диспозитивних елементів. Основні способи правового регулювання зводяться до: дозволу здійснювати певні дії (право на об'єднання у профспілки, права профспілок), юридичної рівності сторін, встановлення заохочень (гарантії діяльності профспілок).

До імперативних способів належать заборони (заборона дискримінації за ознаками належності до профспілок, втручання у статутну діяльність профспілок, їх організацій та об'єднань, заборона примусового розпуску, припинення профспілок), обов'язки (обов'язок роботодавця надавати інформацію на запити профспілок, їх об'єднань), покарання (кримінальна відповідальність для осіб, які чинять перешкоди законній діяльності профспілок, їх об'єднань та організацій).

На перший погляд наявність предмету та методу правового регулювання дозволяє говорити про профспілкове право як про галузь права. Разом з тим, виникає закономірне питання: чи є достатніми підставами для виділення профспілкового права в окрему галузь наявність власного предмету та методу правового регулювання? Адже предмет та метод правового регулювання

визначаються правовою доктриною також критеріями для поділу права на правові інститути.

Ми погоджуємося з думкою Р. Прилуцького, який зазначає, що виділення самостійної галузі права не повинне бути самоціллю чи слугувати амбіціям науковців. Виділення самостійної галузі права повинне мати безпосередній зв'язок з потребами практики [190, с. 109].

На нашу думку, при виокремленні тієї чи іншої сукупності норм права у галузь права чи правовий інститут необхідно враховувати також такий критерій галузі права як широта предмета правового регулювання.

Н. Мураховська переконливо доводить, що широта предмета правового регулювання є однією з ознак галузі права, яка полягає в широті кожної з його складових (змісту, суб'єктів, об'єктів та соціальних фактів) [191, с. 11, 15].

Незважаючи на значимість норм, які регулюють суспільні відносини у сфері реалізації права громадян на об'єднання у профспілки, а також те, що ці відносини знаходяться «на перетині інтересів держави, особи, суспільства», все ж ми вважаємо, що ця сукупність норм на сьогодні не відзначається такою широтою, яка б дозволила виділити їх у окрему галузь права. Тому, на наше переконання, об'єктивних підстав для виділення профспілкового права в окрему галузь права на сьогодні немає.

Наступним елементом, до якого може бути віднесено профспілкове право, є правовий інститут.

У теорії права автори по-різному підходять до визначення інституту права. М. Козюбра надає наступне визначення: інститут права – це виокремлена група норм права, які регулюють певний вид однорідних суспільних відносин. Учені вважають, що основне призначення інститутів права полягає в забезпеченні цілісного, відносно завершеного регулювання в межах своєї групи однорідних суспільних відносин [192, с.149].

А. Колодій, В. Копейчиков і С. Лисенков характеризують інститут права як угруповання норм права, котре регулює конкретний вид чи сторону однорідних

суспільних відносин [193, с.200]. Однією з характеристик інститутів права є забезпечення цілісного, відносно завершеного регулювання [192, с.149].

Зважаючи на те, що суспільні відносини у сфері діяльності професійних спілок утворюють єдиний комплекс, є органічними – вони орієнтовані на забезпечення реалізації конституційного права громадян на об'єднання у професійні спілки, можна з впевнено стверджувати те, що норми, які регулюють ці правовідносини, у своїй сукупності складають інститут права. За змістом відносини, що складають предмет профспілкового права та регулюються його нормами, можна об'єднати у три групи:

1.Відносини, що виникають під час легалізації, реєстрації професійних спілок та їх організацій, припинення їх діяльності;

2.Відносини, що виникають при здійсненні профспілками повноважень (в основному у сфері трудових правовідносин);

3.Відносини, що виникають з участі профспілок, їхніх організацій у соціальному діалозі та соціальному партнерстві.

Виділені групи відносин складають окремі субінститути, зокрема профспілкового представництва, профспілкового контролю, легалізації профспілок, гарантій діяльності профспілок, гарантій осіб, обраних до виборних профорганів, тощо.

Оскільки інститут права характеризується також єдністю основних принципів, які визначають спрямованість правового регулювання певного виду правовідносин, для з'ясування правової природи інституту профспілкового права важливе значення мають його принципи, тобто основоположні ідеї, засади. Щодо цього варто зазначити, що принципи інституту профспілкового права тісно пов'язані та переплітаються з принципами діяльності професійних спілок (принцип свободи та добровільності створення профспілок, незалежності, самоврядності, недопущення дискримінації за ознакою належності (неналежності) до профспілки, рівності перед законом).

Для науки теорії держави і права важливим є не лише виділення окремих інститутів права, а й визначення місця цих інститутів у системі права.

Враховуючи різногалузовий характер відносин, які виникають у зв'язку зі створенням та діяльністю профспілок, ми можемо констатувати комплексний характер інституту, який розглядається.

Варто відзначити, що питання існування комплексних інститутів права є суперечливим. Окремі автори заперечують їх існування, як і існування комплексних галузей права. Наприклад, білоруський теоретик права С. Дробязко вважає, що комплексною може бути лише галузь законодавства [194, с. 13]. Деякі учені, наприклад М. Кравчук, поділяють інститути права лише на галузеві (утворюються нормами однієї галузі права) та міжгалузеві (утворюються нормами, які належать до різних галузей права) [195, с. 156].

Натомість ідею комплексних інститутів права підтримують такі вчені, як Ю. Шемшученко, А. Колодій, В. Копейчиков, С. Лисенков, О. Скакун, які вважають комплексні інститути права вторинними угрупованнями системи права, вказуючи, що їх утворюють норми різних галузей права, які регулюють конкретний вид чи сторону однорідних суспільних відносин [193, с.200].

Здійснивши аналіз правової природи профспілкового права, можна визначити його як комплексний правовий інститут, який є сукупністю правових норм, що забезпечують регулювання групи однорідних правовідносин, які складаються у процесі створення, діяльності, припинення профспілок та їхніх організацій, а також у сфері державного контролю за діяльністю профспілок.

Багато авторів поділяють думку про те, що комплексні інститути права в подальшому можуть ставати окремими галузями права. Тому, ведучи мову про будь-яку категорію права, на нашу думку, видається доцільним спрогнозувати тенденції його подальшого розвитку.

На думку авторів монографії «Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення», одним з найважливіших показників існування нової галузі права є формування специфічної окремої загальної частини, яка несе в собі нові принципи, поняття, конструкції, підходи, що поширюється на всі правовідносини, які регламентує дана галузь) [183, с. 48]

Норми, що складають інститут профспілкового права, поділяються на загальні та спеціальні, матеріальні та процесуальні. На це звертали увагу ще радянські автори. Наприклад, В. Чібісов норми, які закріплюють права профспілок, поділяв на загальні (не створені спеціально для регулювання профспілкових відносин) та спеціальні (видані для застосування до профспілкових правовідносин [147, с.13]

І. Снігірьова розділяла норми права, які регулюють права профспілок, на матеріальні норми (норми, які містять права профспілок) та матеріально-процедурні (норми, які передбачають права профспілок у вигляді порядку вирішення тих чи інших питань). Ці норми мають значення основних норм (у частині встановлення прав профспілок) та допоміжних (у частині встановлення порядку дії профспілкових органів) [175, с. 25-26].

Сьогодні тенденція до виділення загальної та особливої частин профспілкового права зберігається. Загальна частина містить норми, які закладають основи діяльності профспілок (мету, принципи, завдання, функції), особлива частина – норми, які регулюють порядок створення, легалізації, припинення діяльності профспілок, порядок реалізації наданих їм повноважень.

Н. Мураховська, досліджуючи особливості процесу формування нових галузей права, вказує на провідну роль комплексних правових інститутів. А каталізатором формування нової галузі права можуть виступати суспільні або політичні перетворення у державі [191, с. 16].

Суспільні відносини постійно змінюються, їх ускладнення вимагає вдосконалення правового регулювання, появи нових сфер правового впливу. У свою чергу, вдосконалення правового регулювання, зростання його ролі у здійсненні суспільних відносин може стати поштовхом для утворення нової галузі права.

Можна сказати, що інститут профспілкового права наразі перебуває на стадії формування галузі права, точніше кажучи, на попередній стадії (стадії зародження) галузі права. Чи відбудеться розвиток профспілкового права як галузі права, залежить від подальшого розвитку правовідносин, удосконалення

законодавства, видання нових норм права в цій сфері, суспільно-політичних перетворень у державі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У розділі 2 дисертаційного дослідження здійснено аналіз генези правового регулювання правовідносин за участю профспілок на теренах України дав змогу виділити такі етапи:

1. Зародження на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ ст. законодавства про професійні спілки, яке хоча й мало антидемократичний характер (суттєво обмежувало страйкові дії робітництва, передбачало жорсткий контроль за створенням та діяльністю профспілок), все ж легітимізувало профспілковий рух.

2. Правове регулювання професійних спілок на території царської Росії на початку ХХ ст., пов'язане насамперед з введенням у дію «Тимчасових правил про товариства і союзи» від 4 березня 1906 р., які, незважаючи на їх суперечливий характер, виокремили профспілки з-поміж інших суспільних організацій і засвідчили надання профспілкам особливого політико-правового статусу.

3. Правове регулювання профспілок у революційний період 1917-1921 рр. характеризувалося: а) на першому етапі революційних подій намаганням постановами, декретами, циркулярами Тимчасового уряду Росії стримати процес розвитку робітничого руху; б) увагою та зусиллями Центральної Ради, спрямованими на вирішення соціально-економічних питань, зокрема таких як: право на свободу зібрань і професійних спілок, право на страйк; налагодження політики соціального партнерства шляхом видання низки нормативних актів з робітничих питань та діяльності робітничих організацій, якими було закладено фундамент для розвитку профспілкового руху; в) скасуванням у період гетьманату дії колективних договорів, укладених у 1917-1918 р., відновленням дії Тимчасових правил про покарання за участь у страйках від 2 грудня 1905 р.

4. Законодавство про профспілки радянського періоду (1922-1991 рр.), розвиток якого умовно можна поділити на такі періоди:

а) 1922-1933 рр., коли формально за профспілками були закріплені властиві їхній правовій природі (захист прав працівників і представництво їхніх інтересів), проте на практиці професійні спілки поступово були перетворені на «приводні ремені» правлячої партії.

б) 1933-початок 50-х рр. – період, який характеризувався подальшим закріпленням за профспілками функцій державних органів.

в) початок 50-х -1991 рр. – період, пов'язаний зі значним розширенням прав профспілок, щодо виконання державно-владних функцій з управління соціальним страхуванням, розподілу житла, розгляду трудових спорів, організації соціалістичного змагання, контролю та нагляду за дотриманням трудового законодавства тощо.

5. Становлення та розвиток законодавства про профспілки у період незалежної України (1991 р. – до сьогодні), характеризується відмовою від виконання невластивих для профспілок функцій та закріпленням за ними притаманних їхній правовій природі функцій.

Сучасне національне законодавство про професійні спілки сформувалося під впливом міжнародних нормативно-правових актів, зокрема таких як Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська соціальна хартія, а також конвенції та рекомендації МОП.

Здійснений аналіз сукупності норм законодавства, які регулюють відносини у сфері профспілкової діяльності, дає нам можливість дійти висновку, що система правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері створення, діяльності і припинення діяльності професійних спілок, є комплексною галуззю законодавства.

Профспілкове законодавство займає важливе місце в системі права, оскільки досконалість правового регулювання цих відносин має значення для забезпечення реалізації одного з фундаментальних прав громадян – права на об'єднання.

З огляду на вищенаведене вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності профспілок має бути одним з пріоритетних завдань сучасної держави.

Результати дослідження, які викладені у Розділі II, відображено у наступних публікаціях автора: [117, с. 44]; [118, с. 134]; [120, с. 16]; [125, с. 118]; [152, с. 126]; [166, с. 54], [172, с. 118]; [174, с. 89].

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВІ ФОРМИ УЧАСТІ ПРОФСПІЛОК У РОЗБУДОВІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

3.1 Діяльність профспілок у механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина

Забезпечення здійснення, охорони та захисту основних прав людини є одним з вихідних положень сучасної загальної теорії правової держави [196, с. 30], адже історія засвідчує, що успіх демократичних перетворень знаходиться в прямій залежності від розвиненості інституту захисту прав і свобод людини і громадянина, які, як вже зазначалося, є основоположною цінністю правової, демократичної, соціальної держави.

Конституція України визначає систему органів та посадових осіб різних рівнів, які повинні захищати права і свободи людини і громадянина. Це, зокрема, Президент України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура та інші правоохоронні органи України. У теорії держави і права, як правило, акцентується увага на правозахисній діяльності не лише названих державних інституцій, а й інститутів громадянського суспільства: адвокатури, юридичних клінік спеціалізованих установ, що надають безоплатну первинну правову допомогу, центрів надання безоплатної вторинної правової допомоги, адже держава, як основний елемент політичної системи, реалізує свої функції як самостійно, так і у взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Останнє в особі самодіяльних асоціацій (політичних партій, релігійних, громадських організацій, професійних спілок, кооперативів та ін.), покликаних виражати і захищати як групові, так і індивідуальні права й інтереси, вступає в особливі політичні відносини з державою [42, с. 34].

Роль будь-якого інституту в системі захисту прав людини визначається його завданнями, функціями, методами та формами роботи, результатами діяльності. Для визначення ролі професійних спілок у системі захисту прав людини необхідно здійснити аналіз їхніх функцій, методів та форм роботи.

У загальному значенні слово «функція» означає виконання, здійснення, а також діяльність, обов'язок, призначення, роль – саме так це слово звучить у перекладі з латинської *functio*.

О. Процевський класифікував функції профспілок на виробничо-економічну, захисну, культурно-виховну, нормативну та організаційну [197, с. 58].

В. Догадов виділяв такі функції профспілок: представництво інтересів трудящих, участь в організації та регулюванні народного господарства, участь в адміністративній діяльності негосподарських державних органів [145, с. 89]. Н. Єфремова основними функціями профспілок вважала школу управління, школу господарювання, школу комунізму, функцію з представництва та захисту інтересів працівників [198, с. 32].

Зважаючи на правову природу радянських профспілок, видається логічним надання радянськими вченими переваги таким функціям, як: залучення працівників до управління виробництвом, сприяння підвищенню трудової дисципліни, функції міжнародної солідарності. Захисну ж функцію радянські дослідники профспілок, як правило, або не визнавали пріоритетною, або не виділяли взагалі, називаючи її представництвом інтересів трудящих, турботою про працюючих тощо.

На відміну від радянських учених, англійські дослідники тред-юніонів С. і Б. Вебб, німецький соціолог Д. Опенгаймер ще на початку ХХ ст. доводили особливу, ключову роль захисної функції профспілок.

Сьогодні все більше учених говорять про захист прав та інтересів громадян як про основний напрям діяльності профспілок. Такої думки дотримуються Б. Андрусин, Г. Стоян, Ф. Цесарський, А. Шемяков, В. Цвих, І. Сопелкін, О. Пушкіна та інші. Така позиція є результатом поступового визнання захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина пріоритетом діяльності всіх

суспільних інститутів, переосмисленням правової природи профспілок, відмовою від виконання функцій, притаманних радянським профспілкам як частині державного апарату.

Цікавим є факт, що серед радянських вчених також були ті, які на перший план виводили правозахисну функцію. Так, І. Снігірьова наголошувала на тому, що профспілки покликані слугувати додатковим суспільним гарантом прав та інтересів працівників та суспільства [175, с.5]. На тому, що правозахисна робота є одним з основних напрямів діяльності профспілок, наголошував також В. Чібісов [147, с.5]. Це пояснюється тим, що, незважаючи на жорсткий контроль Комуністичної партії над всіма громадськими організаціями, у тому числі й профспілками, останні формально залишалися правозахисною організацією. Зважаючи на це, у ході дослідження правозахисної діяльності сучасних профспілок важливо не видати імітацію діяльності з захисту прав та інтересів громадян за дійсність.

На жаль, сьогодні в Україні не поодинокими є випадки порушення прав людини і громадянина. Державою не створено можливостей для забезпечення достатнього життєвого рівня та належного соціального захисту громадян. Це свідчить і про те, що профспілки не повною мірою використовують свій правозахисний потенціал.

Поряд з правозахисною в науковій літературі згадується також представницька функція профспілок, адже відповідно до ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

Разом з тим, вчені, які досліджують функції профспілок, не дійшли згоди у поглядах щодо виділення представництва в окрему функцію профспілок.

Ю. Щотова вважає, що представництво є однією з форм реалізації профспілками захисної функції [199, с. 188].

Ф. Цесарський, обстоюючи таку ж позицію, обґрунтовує її тим, що представницька функція профспілок, яка має свій особливий характер, створює належні передумови для реалізації захисної функції [200, с. 6].

М. Чабаненко також дотримується думки, що захисна функція є основною функцією профспілок, а представництво має допоміжний, забезпечувальний характер щодо функції захисту [201, с. 170].

Таким чином, більшість учених окремо представницьку функцію не розглядають, вважаючи її допоміжною стосовно захисної. Натомість Г. Чанишева, всупереч поширеній позиції щодо того, що представницька функція профспілок є засобом забезпечення захисної функції, вважає, що представництво і захист не можна ототожнювати, оскільки вони є різними за своїм юридичним змістом правовими категоріями. Дослідниця переконана, що «представництво, на відміну від захисту, не може розглядатися як запобігання порушенню прав та законних інтересів працівників, поновлення вже порушених прав та притягнення до відповідальності їх порушників» [202].

Поділяючи в цілому позицію Г. Чанишевої щодо того, що представництво та захист не можна ототожнювати, все ж не можемо цілком погодитися з тим, що вони є різними за своїм юридичним змістом правовими категоріями. Представництво та захист нерозривно пов'язані між собою, адже метою представництва може бути лише захист прав та інтересів. Було б цілком нелогічним здійснювати представництво інтересів, не маючи на меті захист прав та інтересів.

У юриспруденції поняття представництво, як правило, розкривається крізь призму цивільного, господарського, трудового, цивільно-процесуального права. Так у цивільному праві представництвом є правовідносини, в яких одна сторона зобов'язана чи має право вчиняти правочини від імені іншої сторони, яку вона представляє.

Представництво прав та інтересів професійними спілками здійснюється у різних правовідносинах: при представництві прав та інтересів працівників перед роботодавцем (представництво у трудовому праві), у судах (цивільно-правове

представництво), з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин (у соціальному діалозі). В усіх цих випадках представництво є засобом захисту прав та інтересів громадян. У зв'язку з цим, на нашу думку, більш вірною є позиція, за якою представництво профспілками прав та інтересів є однією із форм правозахисної діяльності.

Таким чином, визначення поняття профспілкового представництва можна сформулювати як правовідносини, у які вступає профспілка, профспілкове об'єднання, профспілкова організація, що полягають у забезпеченні реалізації прав та інтересів громадян (як правило, членів профспілки) перед фізичними та юридичними особами, спрямоване на виникнення прав та обов'язків для особи, яку представляють.

Варто погодитися з Г. Ніколайченко, який однією з ознак представництва називає те, що дії представника спрямовані на створення юридичних фактів, що зумовлюють виникнення прав та обов'язків для особи, яку представляють [203, с. 7].

Поряд з представницькою функцією важливе місце у діяльності профспілок відводиться також правотворчій та правоосвітній функції профспілок, функції здійснення громадського контролю, надання консультаційної правової допомоги.

Варто зазначити, що названі вище види діяльності профспілок є так чи інакше проявом їх правозахисної діяльності. Таким чином, можна говорити про те, що визначальною функцією профспілок є правозахисна функція. Саме вона обумовлює їхню участь у розбудові соціально-правової держави, адже забезпечення реалізації прав людини – основна мета правової держави, а забезпечення соціально-трудова прав – ключове завдання соціальної держави.

Досліджуючи роль профспілок як суб'єктів системи захисту прав людини, необхідно визначити сам характеру такого захисту. Аналіз сучасної юридичної літератури дає можливість зробити висновок про те, що поняття «захист прав», «охорона прав» та «забезпечення прав», хоч і є близькими за змістом, але не є тотожними правовими категоріями.

У теорії держави і права «захист прав» використовується як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому значенні право на захист розуміється як діяльність, спрямована на поновлення порушених прав.

Є. Білозьоров розглядає право на захист як суб'єктивне право людини на відновлення порушених прав і свобод, яке включає можливість людини вдаватися до примусу держави в разі порушення її прав, може бути реалізоване як за допомогою самозахисту, так і за допомогою звернення до відповідних органів та організацій [204]. Із відновленням порушеного права поняття захист пов'язують і О. Скакун [205, с.138], Є. Гіда [206, с. 759], Л. Кожура [207, с. 759].

Діяльність же, спрямовану на попередження порушення права, більшість учених, як правило, називають правоохоронною. З огляду на таке розуміння понять «захист» та «охорона», такі науковці, як О. Бандурка, С. Лихова, відносять професійні спілки до системи правоохоронних органів [208].

Окрему групу учених складають дослідники, які розглядають «захист» у широкому розумінні, як діяльність, яка розпочинається уже на стадії профілактики (попередження) порушення прав. Зокрема, І. Дір вважає, що захист – це не тільки діяльність з відновлення порушених громадянських прав людини в Україні (правовідновлювальний аспект), але й також діяльність, спрямована на забезпечення належної реалізації (правозабезпечувальний аспект) та запобігання порушенню громадянських прав людини (превентивний аспект)» [209, с. 6].

О. Соколенко, характеризуючи захист прав громадян як ознаку та основну функцію правової держави, виокремлює напрями такого захисту: попередження порушення прав громадян, а також підтвердження чи відновлення оскаржуваних чи порушених прав, контроль і нагляд за дотриманням прав громадян [210, 119].

Т. Пашук за змістом (напрямком) соціальної функції у захисті права людини у правозахисній діяльності вирізняє: попереджувальну, припиняючу, відновлювальну функцію [211, 6].

В. Цвих зауважує, що захист, який зводиться лише до корегування неправильно вжитих заходів, що призвели до утиску прав та інтересів громадян, носить відновлюваний і тому запізнілий характер. Учений вважає, що поняття

«захист» слід тлумачити ширше, включаючи до нього процеси зародження, формування, розвитку, стабілізації та згасання потреб, інтересів і прав. Це передбачає здійснення захисту не після того, як вчинені дії, що утискують права та інтереси людей, а до їх здійснення. З огляду на вищенаведене, доцільно захист визначати як «дії, спрямовані на припинення або недопущення порушення прав та інтересів людей» [29, с. 184-185].

І. Чумаченко [212, 75], Ф. Цесарський [200, с. 16], М. Чабаненко [201, с. 170] у широкому розумінні підходять до визначення поняття правозахисної функції профспілок та вважають, що вона охоплює собою як відновлення вже порушених прав, так і попередження порушень прав працівників.

О. Лисяк до правозахисної діяльності профспілок відносить також діяльність, спрямовану на притягнення до відповідальності посадових осіб, які порушують трудове законодавство [213, с. 15].

Частково погоджуючись з вищевказаними авторами, вважаємо, що таке широке тлумачення поняття правозахисної діяльності профспілок є виправданим та пов'язаним з широкими повноваженнями, які надаються профспілкам для досягнення мети їхньої діяльності – захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки, у тому числі і щодо попередження порушень прав працівників.

На нашу думку, у Законі «Про профспілки, їх права та гарантії діяльності» закладено розуміння діяльності з захисту прав та інтересів саме в широкому значенні, як діяльності, спрямованої на виявлення передумов порушення прав, усунення можливих причин такого порушення, захисту прав, їх відновлення у разі порушення, притягнення до відповідальності посадових осіб, які порушують законодавство у соціально-трудовій сфері. Разом з тим, з точки зору концептуальних положень теорії держави і права така діяльність охоплюється поняттям «забезпечення прав».

К. Волинка зазначає, що діяльність із забезпечення прав та свобод особи включає дії, спрямовані на перетворення закріплених у законі прав і свобод у

дійсність (забезпечення реалізації прав і свобод), забезпечення правової охорони, а також захисту прав і свобод особи [214, с. 2].

Участь профспілок у забезпеченні прав людини охоплює такі важливі сфери, як охорона прав (діяльність, спрямована на недопущення порушень прав людини, у тому числі встановлення причин можливих порушень) та захист прав (діяльність, спрямована на усунення вже існуючих порушень прав людини та їх відновлення). Зважаючи на це, на нашу думку, у ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», слова «з метою здійснення представництва та захисту» варто змінити на «з метою участі у забезпеченні».

Сьогодні участь у забезпеченні прав людини і громадянина профспілки здійснюють у таких формах (під формою ми розуміємо сукупність засобів та процедур, спрямованих на виявлення, усунення порушень прав чи їх відновлення):

- а) надання консультацій і роз'яснень з правових питань;
- б) складання заяв, скарг, клопотань, запитів, інших документів процесуального характеру;
- б) представництво інтересів громадян у державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- в) представництво інтересів громадян у колегіальних органах (НТСЕР, громадських радах при центральному та місцевих органах виконавчої влади, комісіях із соціального страхування тощо);
- г) представництво інтересів у судах;
- г) участь у соціальному діалозі (укладання Генеральної угоди, регіональних галузевих угод і колективних договорів, здійснення контролю за їх виконанням);
- д) участь у вирішенні колективних трудових спорів, у тому числі організація страйків;
- е) організація різноманітних протестних акцій (пікетувань, мітингів, зборів з метою захисту прав та інтересів працівників, пенсіонерів, студентів);
- є) участь у правотворчому процесі з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових,

соціальних, економічних відносин щодо недопущення прийняття нормативно-правових актів, які стосуються звуження прав та інтересів громадян;

ж) направлення звернень до органів виконавчої та законодавчої влади, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

з) здійснення громадського контролю;

д) притягнення до відповідальності керівника підприємства, установи, організації, якщо він порушує законодавство про працю, про колективні договори і угоди, Закон України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" відповідно до ст. 45 КЗпП України.

Окрім вищевказаних форм забезпечення прав людини і громадянина, які здійснюються профспілками, окремо варто виділити профілактику правопорушень. Вона полягає у превентивних заходах профспілок, зокрема у наданні пропозицій до проектів законів з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин, погодженні наказів, розпоряджень роботодавців чи адміністрації закладів вищої освіти (щодо прав та інтересів студентів), здійсненні громадського контролю, проведенні правороз'яснювальної роботи [215, с. 66].

Беручи участь у забезпеченні прав людини і громадянина профспілки, зокрема надаючи безоплатну правову допомогу, профспілки тим самим частково розвантажують центри з надання правової допомоги, органи, що надають правову допомогу, як вид державної гарантії з надання правових послуг населенню, державні органи та органи місцевого самоврядування, юридичні клініки тощо.

Однією із форм участі у забезпеченні прав людини і громадянина громадян могли б бути конституційні звернення до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» [216] суб'єктами права на конституційне звернення з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (стаття 43), які вважають, що неоднозначне

застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади може призвести або призвело до порушення їх конституційних прав і свобод (стаття 94). Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод. Так, в Ухвалі КСУ «Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Донецької обласної організації профспілки працівників охорони здоров'я України щодо офіційного тлумачення положень другого речення частини третьої статті 49, частини другої статті 144 Конституції України у взаємозв'язку з положеннями частини другої статті 184 Кримінального кодексу України» від 27 березня 2014 року №243-у/2014 КСУ вказав, що конституційне звернення може бути внесене особою, яка є суб'єктом відповідних правовідносин та має підстави стверджувати про порушення або можливість порушення її конституційних прав і свобод внаслідок неоднозначного застосування норм Конституції або законів України судами України, іншими органами державної влади, а тому прагне отримати офіційну інтерпретацію норм, які регулюють такі відносини, з метою забезпечення реалізації чи захисту своїх прав та свобод [217]. Таким чином КСУ відмовив у відкритті конституційного провадження на тій підставі, що профспілкова організація звернулася з клопотанням дати офіційне тлумачення законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту прав та свобод членів Профспілки, а не з метою захисту прав безпосередньо профспілкової організації.

У зв'язку з цим з метою надання якнайширших можливостей профспілкам у забезпеченні прав та інтересів спілчан, варто внести зміни до ст. 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», виклавши її у наступній редакції: «Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими

органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод. Конституційне звернення може також бути подане профспілкою, її організацією, якщо наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, може призвести або призвело до порушення конституційних прав і свобод членів профспілки».

Форми діяльності профспілок у сфері забезпечення прав людини можна поділити на юрисдикційні (вчинення дій у межах дій на захист прав та інтересів громадян у межах визначеної законодавством процедури, як правило шляхом зверхня до органу державної влади, місцевого самоврядування чи суду) та неюрисдикційні (дії, спрямовані на захист прав громадян, які здійснюються без звернення за допомогою до державних або інших компетентних органів). До юрисдикційних форм діяльності профспілок у сфері забезпечення прав людини можна віднести представництво інтересів громадян в комісіях з трудових спорів, комісіях з соціального страхування, з житлових питань, державних органах, органах місцевого самоврядування, в судах тощо. До неюрисдикційних форм діяльності профспілок у сфері забезпечення прав людини можна віднести організацію колективних форм протесту, участь у соціальному діалозі, заходи з підвищення правової грамотності населення.

Ведучи мову про форми і методи здійснення правозабезпечувальної функції профспілок, варто розглянути питання правильності вибору цих форм. Адже, для відновлення одного і того ж порушення можуть бути застосовані різні засоби реагування. Наприклад в разі внесення до Верховної Ради України, законопроекту, прийняття якого призведе до порушення права конституційних прав громадян. У цьому випадку формами дій на попередження порушення прав можуть бути: направлення звернень до депутатських груп і фракцій, проведення інформаційної правороз'яснювальної кампанії, організація колективних дій. Тут варто скористатися усіма можливими способами захисту прав. Інший приклад – роботодавець не одержавши без згоди працівників видає наказ про надання

відпустки без збереження заробітної плати. У даному випадку серед можливих форм захисту: подання позовної заяви до суду, звернення у владні інстанції, направлення вимоги роботодавцю про усунення порушення, варто обрати найбільш оптимальні. Зокрема звернення до суду варто використовувати лише у тому разі коли інші засоби, наприклад засоби медіації не діють.

На нашу думку, такі послуги профспілок, як надання правових консультацій і роз'яснень з правових питань, складання документів процесуального характеру, процесуальне представництво, правоосвітня робота у сфері забезпечення прав людини, мають надаватися не будь-якими спеціалістами профспілкових організацій, а безпосередньо профспілковими юристами чи фахівцями, які мають вищу освіту у сфері права. Це можуть бути як штатні працівники, так і залучені на договірних засадах спеціалісти. Такі вимоги обумовлені тим, що діяльність з надання правової допомоги вимагає застосування спеціальних знань та фахової підготовки.

Профспілки, їх об'єднання мають право представляти інтереси своїх членів при реалізації ними конституційного права на звернення за захистом своїх прав до судових органів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також міжнародних судових установ.

Згідно з п.8 ч.1 ст.38 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», п.8 ч.1 ст.247 КЗпП України профспілка може представляти інтереси працівників за їх дорученням під час розгляду індивідуальних трудових спорів та у колективному трудовому спорі, сприяти його вирішенню. Такими чином, чинним законодавством профспілкові організації наділена повноваженнями оскаржувати у суді неправомірні дії чи бездіяльність посадових осіб, що порушують умови колективного договору чи угоди та виступати представником члена профспілки у суді.

Повноваження представника профспілки мають бути підтверджені з одного боку довіреністю громадянина, справа якого розглядається, а з іншого довіреністю профспілкового органу. При цьому для суду, в якості документа, який підтверджує довіреність громадянина достатньо протоколу засідання

колегіального органу (профкому), в якому в присутності статутної більшості буде розглянуте звернення (усне чи письмове) члена організації про призначення представника, і рішення профкому буде прийняте більшістю голосів.

Зміни до Конституції щодо правосуддя (від 2.06.2016 №1401-VIII) передбачають виключне право адвокатів на представництво в суді. Відповідно до «Перехідних положень» Конституції вже з 1 січня 2017 року представляти особу в касаційному суді може виключно адвокат (з 1 січня 2018-го – в апеляційних, з 1 січня 2019-го – судах першої інстанції). З одного боку, правова допомога, яка надається адвокатами, зазвичай є більш якісною та кваліфікованою, оскільки серед вимог для здійснення адвокатської діяльності, окрім здобуття повної вищої юридичної освіти, потрібно, зокрема, мати стаж роботи в галузі права не менше двох років, скласти кваліфікаційний іспит, пройти стажування.

З іншого боку, є й інший, фінансовий аспект цього питання адже стан матеріального забезпечення більшості населення навряд чи дозволить оплатити адвокатські послуги, які за загальним правилом є платними. Ст. 60 Цивільного процесуального кодексу передбачено, що під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність. Разом з тим, юристи професійних спілок здійснюють представництво у судах не лише у трудових та малозначних спорах. Це і спори з житлових питань, спори, що витікають з адміністративних правовідносин та публічно-правових відносин.

Вважаємо, що з метою ефективного судового захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав громадян до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України необхідно внести зміни, якими передбачити право профспілкових представників, які мають вищу юридичну освіту, здійснювати представництво фізичних осіб у судах всіх інстанцій.

Пашук Т.І. зазначає, що діяльність, спрямована на захист прав людини, може бути правозахисною (наприклад, судовий захист, використання оперативних санкцій), а може бути квазіправозахисною (вона не може самостійно забезпечити захист права, наприклад, діяльність громадських організацій) [211, с. 6].

На нашу думку, поняття квазіправозахисна діяльність не може бути застосоване до профспілок. Як відомо, префікс «квазі-», означає «начебто», «уявний», а основний критерій, який би дозволив віднести ту чи іншу діяльність до правозахисної, це досягнення (або ж намагання досягнути) результату – відновлення порушених прав, визнання оспорюваних прав, попередження порушення прав. Наприклад, у випадку ініціативи роботодавця звільнити працівника у зв'язку із скороченням, прогулом, появою на роботі в нетверезому стані, якщо заплановане звільнення не відповідає трудовому законодавству, прийняття профспілковим органом підприємства установи організації обґрунтованого рішення про ненадання згоди на розірвання трудового договору, може вплинути на реалізацію права працівника на працю.

У разі порушення роботодавцями, їх об'єднаннями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування умов колективних договорів чи угод, чим порушуються права спілчан, профспілки, їх об'єднання направляють цим суб'єктам подання про усунення цих порушень, яке розглядається в тижневий термін. Якщо після надходження подання порушення усунуто – результатом дій профспілки є відновлення порушених прав у досудовому порядку. Якщо ж роботодавці, їх об'єднання, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування відмовляються усунути порушення мов колективних договорів чи угод профспілки можуть оскаржити неправомірні дії або бездіяльність посадових осіб у судовому порядку. На реалізацію прав громадян впливають також дії профспілок як учасників колективних трудових спорів, внаслідок вирішення яких в багатьох випадках поновлюються права працівників, а завдяки організації протестних акцій в багатьох випадках вдається не допустити прийняття норм, спрямованих на звуження прав та гарантій громадян.

Ці та інші приклади переконливо доводять здатність профспілок виконувати функцію захисту прав людини. Тому їхню діяльність з захисту прав не можна назвати квазіправозахисною. Однак, справедливості заради, варто відзначити, що профспілки не мають компетенції щодо прийняття обов'язкових рішень з можливістю застосування державного примусу, ця діяльність є громадською формою захисту прав та інтересів.

Об'єктом правозахисної діяльності профспілок є не будь-які права, а трудові, соціально-економічні. Вони відносяться до прав «другого покоління», з якими, у першу чергу, пов'язують існування соціальної держави.

Сьогодні на нормативно-правовому рівні відсутній чіткий розподіл прав людини на види, як і відсутнє визначення соціально-економічних прав. Багато учених взагалі вважають термінологічне словосполучення «соціально-економічні права і свободи людини» не є вдалим, вважаючи, що економічні та соціальні права є самостійними видами прав та свобод у загальній системі прав і свобод людини [20, с. 77].

О. Скакун визначає соціальні права як можливості (свободи) особи та громадянина вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або за трудовим договором, тобто право на вільну працю, право на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, гідний рівень життя та ін. Економічні права – з точки зору О. Скакун – це можливості (свободи) людини і громадянина розпоряджатися предметами споживання і основними чинниками господарської діяльності: власністю і працею, проявляти підприємливість та ініціативу в реалізації своїх здібностей і придбанні засобів для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ [205, с.196].

О. Гончаренко, класифікуючи конституційні права людини і громадянина за їхнім змістом на громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні, вважає, що економічні права – це «можливості людини як незалежного суб'єкта економічних відносин вільно володіти, користуватися, розпоряджатися предметами вжитку та основними факторами господарської діяльності і брати участь у виробництві матеріальних та інших благ», соціальні

права, на думку дослідниці –«можливості людини і громадянина забезпечити гідний рівень життя та соціальної захищеності» [218, с. 26-27].

Професійні спілки беруть участь у забезпеченні таких конституційних прав громадян як права на працю (ст. 43), права на страйк (ст. 44), права на відпочинок (ст. 45), права на соціальний захист (ст. 46), права на житло (ст. 47), права на достатній життєвий рівень (ст. 48), права на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49), права на освіту (ст. 59), право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42), права на користування об'єктами права власності народу України (ст. ст. 13, 14), права на забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України (ст. 16), права вільного доступу до інформації про стан довкілля (ст. 50).

Визначаючи у Законі «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», що професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки, законодавець надав їм повноваження щодо захисту й інших видів прав. Наприклад, статтею 31 Закону передбачено право профспілок, їх об'єднань у сфері захисту духовних інтересів трудящих: профспілки, їх об'єднання можуть брати участь у створенні умов для загальнодоступного користування громадянами надбаннями української національної культури, культур національних меншин, які проживають на території України, світової культури, свободи літературної, художньої, наукової, технічної творчості. Статтею 30 встановлено повноваження профспілок щодо захисту екологічних прав: профспілки, їх об'єднання беруть участь в охороні довкілля, захисті населення від негативного екологічного впливу, сприяють діяльності громадських природоохоронних організацій, можуть проводити громадські екологічні експертизи, здійснювати іншу не заборонену законом діяльність у цій сфері.

У зв'язку з відсутністю в законодавстві повного переліку соціально-економічних прав, на практиці часто виникають непорозуміння щодо того, які саме права захищає профспілка. Зокрема, статтею 28 Закону передбачено право профспілок, їх об'єднань одержувати впродовж п'ятиденного терміну безоплатно

інформацію від роботодавців або їх об'єднань, державних органів та органів місцевого самоврядування з питань, що стосуються трудових і соціально-економічних прав та законних інтересів своїх членів. У закладах вищої освіти та наукових установах, наприклад, при намаганні одержати інформацію про результати господарської, наукової діяльності, виникають спори щодо того, чи стосується така інформація трудових і соціально-економічних прав.

Таким чином, більш коректним, на нашу думку, є визначення об'єктом профспілкового захисту не лише трудових, соціально-економічних прав, а й інших видів прав. Ч. 1 ст. 2 Закону «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» варто викласти наступним чином: «професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціальних, економічних, екологічних, культурних та інших прав та інтересів членів профспілки».

Основними критеріями ефективності здійснення профспілками правозахисної діяльності є досягнення бажаного результату – відновлення прав працівників, доступність, своєчасність, оперативність.

Таким чином, профспілки беруть активну участь у забезпеченні прав людини. Зміст правозахисної діяльності профспілок полягає у забезпеченні безперешкодного здійснення громадянами належних їм прав, припиненні порушень цих прав, відновленні прав, у тому числі реалізації права на відшкодування збитків, завданих порушенням прав.

Здійснення діяльності, спрямованої на виявлення передумов порушення прав, усунення можливих причин такого порушення, захисту прав, їх відновлення у разі порушення, притягнення до відповідальності посадових осіб, які порушують законодавство у соціально-трудої сфері, визначає роль і місце профспілок у розбудові соціально-правової держави. У зв'язку з цим, сучасним професійним спілкам необхідно вдосконалювати форми та способи здійснення правозахисної діяльності, розширювати види правової допомоги.

3.2 Участь профспілок у правотворчому процесі

Дослідження ролі профспілок у правотворчому процесі має як загальнотеоретичне, так і практичне значення, оскільки участь громадськості у прийнятті рішень органів державної влади та місцевого самоврядування відповідає вимогам, які ставляться до сучасних демократичних держав.

Ж.-Ж. Руссо в своєму трактаті «Про суспільний договір» вказував, що закони як виразники «загальної свободи» повинні створюватися народом: «Усякий закон, якщо народ не затвердив його безпосередньо сам, недійсний; це взагалі не закон». Виходячи з цього, Руссо формує і основну умову створення законів: «Лише ті, хто вступають в асоціацію можуть визначати умови співжиття» [5, с. 31, 81].

Забезпечення кваліфікованого складання проекту закону передбачає участь тих органів і організацій, профілю діяльності яких вони відповідають, а також залучення партій, профспілок та інших громадських об'єднань [177, с. 317].

Із прийняттям Закону України «Про професійні спілки, права та гарантії їх діяльності» професійні спілки втратили право на законодавчу ініціативу.

Відповідно до ст. 93 Конституції України право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить виключно Президентові, народним депутатам та Кабінету Міністрів України. Таким чином, можна говорити про певну «монополію» держави на законотворчу діяльність. Громадянське суспільство не має достатніх важелів впливу на законотворчий процес для розвитку правової держави.

Якщо проаналізувати норми Конституцій інших держав щодо наділення правом законодавчої ініціативи, то серед суб'єктів законодавчої ініціативи ми не знайдемо профспілки. Разом з тим, наприклад, у Італії право законодавчої ініціативи належить групі осіб, у яку входить не менше 50000 виборців, а право законодавчої ініціативи з питань економіки і праці належить Національній раді економіки і праці, яка формується у тому числі із профспілок.

С. Тимченко в монографії «Громадянське суспільство і правова держава в Україні» звертає увагу на те, що сьогоdnішній стан справ, за якого творення

правових норм здійснюється безпосередньо державою або за її попередньою згодою, обмежує правотворчі можливості громадянського суспільства [17, с. 77].

Разом з тим, незважаючи на втрату права законодавчої ініціативи, яким профспілки користувалися в радянський період, не можна стверджувати про повне усунення профспілок від законотворчого процесу. Адже законотворчість не обмежується лише законодавчою ініціативою та парламентською діяльністю з розгляду, ухвалення та оприлюднення законів.

О. Копиленко, О. Богачова виділяють такі етапи законотворчого процесу: перший – підготовчий, що включає в себе підготовку проекту закону та узгодження з усіма зацікавленими особами, доопрацювання проекту; другий – внесення проекту до законодавчого органу, його обговорення, проходження кількох читань, прийняття і підписання закону; третій – набрання законом чинності [219, с.119, 120].

А. Олійник вважає, що законотворчий процес складається з таких стадій, як: планування законопроектних робіт; підготовка законопроекту; розгляд його та прийняття закону; введення закону в дію та набрання ним чинності [220, с. 81-83].

І. Словська також доходить висновку, що законотворчий процес починається й завершується за межами парламенту в середовищі громадянського суспільства [221, с. 5-9].

Законодавство України надає можливість професійним спілкам брати участь у законотворчому процесі, насамперед на законопроектній стадії. Найбільш повно це право реалізується в рамках соціально-партнерських відносин через НТСЕР, яка погоджує проекти нормативно-правових актів, що приймаються органами виконавчої влади та стосуються регулювання економічних і соціально-трудова відносин суб'єктів соціального діалогу.

Згідно зі ст. 21 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» профспілки, їх об'єднання мають право вносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи і відповідним державним органам про прийняття або внесення змін до законів та інших нормативно-правових актів з питань

формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин.

Так, наприклад, з ініціативи ФПУ Верховною Радою було прийнято Закон «Про соціальний діалог в Україні». Результатом співпраці Уряду, профспілок і роботодавців став Закон України «Про затвердження Загальнодержавної соціальної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014-2018 роки». Цільовою програмою з реалізації Програмної резолюції VI З'їзду Федерації профспілок України "Професійні спілки - за розвиток соціальної держави в Україні", затвердженою постановою Ради ФПУ від 25 травня 2011 р. № Р-2-4, серед основних завдань профспілок визначено необхідність розроблення та прийняття Соціального кодексу України [222].

Упродовж останніх років ФПУ підготувала та надіслала суб'єктам законодавчої ініціативи такі законопроекти, як: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення своєчасної виплати заробітної плати», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо індексації розміру мінімальної заробітної плати», «Про внесення змін до податкового кодексу України», «Про внесення змін до ст. 16 Закону України «Про ціни і ціноутворення» (щодо здійснення інститутами громадянського суспільства, зокрема профспілками, контролю за додержанням державної дисципліни цін у взаємодії з центральними органами влади», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо оплати праці та здійснення контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення виконавчими органами міських рад міст обласного значення та об'єднаних територіальних громад)», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту працівника у випадку затримки виплати заробітної плати».

Прикладом законопроектної роботи профспілок є участь у розробці проекту Трудового кодексу України (реєстр. №1658). Зважаючи на різку критику первісного варіанту проекту з боку громадськості, автори проекту ТК України внесли доопрацьований проект з урахуванням низки пропозицій СПО об'єднань профспілок.

Після прийняття 5 листопада 2015 року в першому читанні проекту ТК України СПО об'єднань профспілок підготував зауваження та пропозиції для врахування народними депутатами при підготовці проекту до другого читання. Окрім СПО об'єднань профспілок, критичні зауваження до проекту ТК України подали окремі організації профспілок та їх об'єднання, наприклад: Об'єднання профспілок, організацій Профспілок у м. Києві «Київська міська рада профспілок», Профспілки працівників освіти і науки України, Конфедерації вільних профспілок України, Київської міської організації Профспілки працівників освіти і науки України та інші.

15 березня 2017 р. профільний Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення розглянув пропозиції робочої групи з представників профспілок, роботодавців і уряду щодо врахування поправок народних депутатів до проекту Трудового кодексу №1658 під час підготовки його до другого читання.

Як правило, законопроектна робота профспілок стосується соціально-трудової сфери, проте лише нею не обмежується. Профспілки беруть активну участь у конституційному процесі. Наприклад, у 2012-2013 рр. представники профспілок долучалися до розробки концепції змін до Основного Закону. У 2015 р. представники профспілок у якості експертів працювали у робочій групі з питань прав, свобод та обов'язків людини і громадянина Конституційної комісії [223, с. 60].

Одним із способів впливу на законотворчий процес є налагодження співпраці з депутатськими групами та фракціями, комітетами Верховної Ради України. Прикладом такої співпраці є взаємодія ФПУ на підставі укладених меморандумів, наприклад, Меморандуму про співпрацю ФПУ з депутатськими фракціями партії «Блок Петра Порошенка», політичною партією Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». Окрім того, проводяться постійні робочі зустрічі з депутатською фракцією політичної партії «Об'єднання «Самопоміч» [222, с. 60]. З метою поглиблення співпраці і консолідації зусиль, розроблення спільних пропозицій і рекомендацій щодо проектів законів та інших нормативно-правових актів,

державних програм і планів дій, ратифікації міжнародних договорів, спрямованих на захист соціально-економічних і трудових прав та свобод громадян, 30 вересня 2016 року було підписано Меморандум між ФПУ та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

Наприклад, у рамках співпраці на підставі Меморандуму про співробітництво між Федерацією профспілок України та фракцією політичної партії «Блок Петра Порошенка» у ВРУ було зареєстровано напрацьований профспілками проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про прожитковий мінімум» (щодо удосконалення порядку формування розміру прожиткового мінімуму) реєстр. №2238.

За роки незалежності пропозиції профспілок у формуванні соціально-трудового законодавства сприяли досягненню зрушень у поліпшенні соціального захисту працюючих [28, с. 8, 12].

Конституція України не містить прямої вказівки щодо необхідності узгодження з профспілками будь-яких нормативно-правових актів з соціально-економічних питань. Проте ст. 21 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» передбачено, що проекти законів з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин подаються відповідними органами виконавчої влади з урахуванням пропозицій всеукраїнських профспілок, їх об'єднань.

Органом, який виробляє єдину узгоджену позицію сторони профспілок стосовно поданих на погодження проектів актів законодавства у сфері соціально-трудових та економічних відносин, є Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні (далі – СПО об'єднань профспілок).

Склад СПО об'єднань профспілок формується відповідно до квоти представництва репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок, яка розподіляється пропорційно до чисельності членів об'єднань профспілок – суб'єктів Угоди.

Експертиза проектів нормативно-правових актів проводиться не лише СПО об'єднань профспілок, а й іншими профспілковими об'єднаннями, профспілками, їхніми організаціями. Наприклад, Федерацією професійних спілок України протягом 2011-2016 років проведено експертизу 1020 законопроектів і урядових рішень.

Разом з тим, останнім часом спостерігається тенденція до порушенням органами влади принципів соціального діалогу невиконання органами виконавчої влади зазначеної статті закону про профспілки. Так, наприклад не забезпечено повною мірою процедура погодження проектів нормативно-правових актів, зокрема й подання на розгляд Верховної Ради України проекту закону про Державний бюджет України на 2016 рік

Здійснивши аналіз участі профспілок у законопроектному процесі, доходимо висновку, що основними формами такої роботи є:

- вивчення громадської думки (проведення соціологічних досліджень та спостережень);
- опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян зауважень і пропозицій;
- розробка проектів законів;
- звернення до суб'єктів законодавчої ініціативи з пропозиціями, зауваженнями до законопроектів;
- співпраця з суб'єктами законодавчої ініціативи з підготовки законопроектів;
- проведення експертизи законопроектів, які стосуються соціально-трудових відносин;
- участь у діяльності спеціальних консультативно-дорадчих органів (робочих груп, громадських рад тощо);
- участь у публічних громадських обговореннях, парламентських, комітетських та інші громадських слуханнях, конференціях, семінарах, форумах тощо.

З метою впливу на законодавчий процес профспілки можуть організовувати громадські акції (мітинги, маніфестації, демонстрації, пікетування органів влади та інших масових заходів).

Попри те, що реалізація вищевказаних форм законотворчої діяльності є важливою при здійсненні профспілками їхньої основної задачі – захисту прав та інтересів спільчан, все ж вона не дає можливості повною мірою реалізувати правотворчий потенціал профспілок. Повертаючись до питання наділення профспілок правом законодавчої ініціативи, варто сказати, що сьогодні профспілки сприяють прийняттю чи неприйняттю того чи іншого закону, проте не мають права вносити самостійно законопроекти до ВРУ. Від внесення пропозицій до законопроектів право законодавчої ініціативи суттєво відрізняється тим, що воно є гарантією розгляду законопроекту, включає в себе можливість «просувати» певний законопроект у парламенті. Наприклад, ст. 42 Регламенту Верховної Ради УРСР від 25 березня 1980 р. було передбачено право організацій, яким відповідно до Конституції УРСР було надане право законодавчої ініціативи, призначати доповідача [224].

Сутність соціальної держави полягає в розвиненому нормативно-правовому регулюванні правовідносин у соціальній сфері. Таким чином, сама держава, яка прагне стати соціальною, повинна забезпечити право законодавчої ініціативи тим суб'єктам, які найповнішою мірою можуть донести суспільну думку, громадський інтерес у прийнятті того чи іншого акту. Надання профспілкам права законодавчої ініціативи сприятиме прийняттю законодавчих актів, у яких є нагальна суспільна потреба. Представницька функція парламенту полягає не лише в участі депутатів у законотворчому процесі, а й у залученні до нього експертів, представників груп населення, які виражають на загальнонаціональному рівні різні суспільні інтереси [225, с.13].

В умовах сучасної правової дійсності повернення права законодавчої ініціативи профспілкам може стати важливим інструментом активізації участі громадянського суспільства у правотворчості в ході формування соціально-правової держави. Вважаємо, що включення професійних спілок до переліку

суб'єктів права законодавчої ініціативи сприятиме вдосконаленню законодавчого процесу. При цьому, очевидно, що надання надто широкому колу осіб права законодавчої ініціативи може ускладнити роботу парламенту. Тому право законодавчої ініціативи варто надавати не всім профспілкам та їх організаціям, а, наприклад, спільному представницькому органу репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні.

Що ж до підзаконної правотворчості, то серед науковців поширеною є думка про те, що у діяльності, пов'язаній з підготовкою і прийняттям підзаконних актів, беруть участь лише Президент, Кабінет Міністрів, міністерства, відомства, державні адміністрації тощо.

Варто погодитися з думкою вчених про те, що все ж таки основну роль у підзаконній правотворчості виконують державні органи та інституції. Водночас на сьогодні спостерігається активізація участі інститутів громадянського суспільства, у тому числі й професійних спілок, у підзаконній правотворчості.

Регламентом Кабінету Міністрів України, затвердженим постановою КМУ від 18 липня 2007 р. № 950 [226], передбачено, що Кабінет Міністрів повинен залучати до прийняття рішень з питань, що стосуються формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин, всеукраїнські профспілки та їх об'єднання. Під час підготовки проекту акта КМУ з питань, що стосуються формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин, відповідний проект акта в обов'язковому порядку надсилається уповноваженому представнику всеукраїнських профспілок, їх об'єднань та уповноваженому представнику всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців.

Постановою КМУ від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», передбачено необхідність урахування позиції професійних спілок та їх об'єднань під час прийняття будь-яких рішень з питань, що стосуються формування та реалізації

соціально-економічної політики і регулювання соціально-трудових відносин [227, с.72].

Для ведення соціального діалогу, підготовки та надання узгоджених рекомендацій і пропозицій Президентів України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України з питань формування і реалізації державної економічної та соціальної політики, регулювання трудових, економічних, соціальних відносин було утворено НТСЕР. Вперше вона була утворена як консультативно-дорадчий орган при Президентів України з представників Кабінету Міністрів України, всеукраїнських професійних спілок та їх об'єднань, всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців відповідно до Указу Президента України від 29 грудня 2005 р. № 1871 „Про розвиток соціального діалогу в Україні” [228]. З метою ведення соціального діалогу в Україні Національна тристороння соціально-економічна рада вдруге була утворена Президентом України як постійно діючий орган Указом № 347 від 02 квітня 2011 р. До НТСЕР входять 20 представників від сторони професійних спілок [229].

Законом України «Про соціальний діалог в Україні» визначено, що Національна рада відповідно до покладених на неї завдань виконує дорадчі, консультативні та узгоджувальні функції шляхом вироблення спільної позиції та надання рекомендацій і пропозицій сторін соціального діалогу, у тому числі щодо проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань соціальної та економічної політики і трудових відносин, державних програм економічного та соціального розвитку, інших державних цільових програм; ратифікації Україною конвенцій Міжнародної організації праці, міждержавних угод та нормативних актів ЄС з питань, що стосуються прав працівників і роботодавців.

Участь професійних спілок у розробці та прийнятті підзаконних нормативно-правових актів реалізується і при роботі в спільних консультативно-дорадчих та експертних органах, комісіях, групах.

Уповноважений представник всеукраїнських профспілок, їх об'єднань має право брати участь у засіданні Кабінету Міністрів під час розгляду питань, що

стосуються формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин.

Положенням про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади від 28 грудня 1992 р. № 731 [230], передбачено, що у разі коли на державну реєстрацію міністерства та інші центральні органи виконавчої влади подають нормативно-правовий акт з питань, що стосуються соціально-трудової сфери, вони також повідомляють про позицію уповноваженого представника від всеукраїнських профспілок, їх об'єднань та уповноваженого представника від всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців щодо цього акта та про проведену роботу з врахування їх зауважень і пропозицій.

У Додатку 1 до Порядку подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації, затвердженому наказом Міністерства юстиції України 12.04.2005 р. № 34/5 [231], затверджено форму довідки про погодження нормативно-правового акта із уповноваженим представником від всеукраїнських профспілок, їх об'єднань та уповноваженим представником від всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців. Разом з довідкою на реєстрацію нормативно-правового акту подаються відповідні підтвердні документи (листи, аркуші зовнішнього погодження тощо) про позицію профспілок.

Якщо реєструючий орган не повідомлено про позицію уповноваженого представника від всеукраїнських профспілок, їх об'єднань щодо нормативно-правового акта, прийнятого міністерством та іншим центральним органом виконавчої влади з питань, що стосуються соціально-трудової сфери, та про проведену роботу з врахування їх зауважень і пропозицій, у державній реєстрації нормативно-правового акту відмовляється.

Слід зазначити, що подання при реєстрації нормативно-правових актів, що стосуються соціально-трудової сфери довідки про позицію профспілок не означає обов'язковість врахування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади думки профспілок. Доцільність врахування зазначених

зауважень і пропозицій визначає орган, який приймає цей акт. Разом з тим, подання такої довідки має особливе значення, оскільки таким чином суб'єкт нормотворення підтверджує проведення соціального діалогу щодо нормативно-правового акту, який стосуються соціально-економічних і трудових відносин, соціального захисту громадян.

На нашу думку, було б доцільно повернутися до практики видання профспілками нормативно-правових актів з подальшим їх санкціонуванням державою. Майже до кінця 80-х років минулого століття на теренах України діяли десятки нормативно-правових актів, виданих самостійно профспілками або ж за погодженням із ними. Характерно, що десятки з цих актів діють і донині. Звісно, що цей вид нормотворчості має бути звуженим до таких питань, як охорона праці, зайнятість населення, загальнообов'язкове соціальне страхування, оплата праці.

Ще одним видом правотворчої діяльності професійних спілок є їхня участь у розробці та укладенні колективних договорів та угод. Профспілки як сторона соціального діалогу мають право на ведення колективних переговорів та укладення колективного договору, колективної угоди. Таке право гарантоване Законами України «Про колективні договори і угоди», «Про соціальний діалог в Україні».

У теорії держави і права не склалося єдиної думки щодо правової природи колективних договорів. Частіше їх відносять до локальних нормативно-правових актів, рідше до двосторонніх правочинів.

О. Потопахіна та Г. Чанишева звертають увагу на подвійну правову природу колективних договорів і угод, які поєднують у собі риси нормативно-правових актів та актів соціального діалогу [232, с.107]; [233].

Умови колективних договорів і угод, укладених відповідно до чинного законодавства, є обов'язковими для сторін, які їх уклали, їх положення поширюються на всіх працівників підприємств незалежно від того, чи є вони членами профспілки, а положення генеральної, галузевої (міжгалузевої), територіальної угод діють безпосередньо і є обов'язковими для всіх суб'єктів, що перебувають у сфері дії сторін, які підписали угоду. З огляду на це, ми поділяємо

позицію Н. Пархоменко, яка відносить колективні договори до нормативно-правових договорів, які є другими за значенням після нормативно-правових актів джерелами права України [16, с. 351, 357]. «У розвиненому громадянському суспільстві нормативно-правовий договір є майже головною юридичною формою існування правових норм», - зазначає Н. Пархоменко [16, 352].

Зважаючи на те, що колективні договори встановлюють нові норми права, мають публічно-правовий характер, містять обов'язкові до виконання правила поведінки, є складовою правового регулювання суспільних відносин у цілому, то діяльність із підготовки та укладення колективних договорів є нічим іншим, як одним з видів правотворчості. Причому у цій сфері професійні спілки виступають «монополістами». Вони у більшості випадків є ініціаторами колективних переговорів, здійснюють збір пропозицій трудових колективів, готують проекти колективних договорів та угод.

Аналіз практики правотворчої діяльності професійних спілок свідчить про те, що вона в основному стосується таких питань, як: умови праці та оплата праці, соціального забезпечення, охорони праці, зайнятості населення, освіти, соціального страхування та забезпечується шляхом:

- участі у розробці та прийнятті законів (робота представників профспілок у групах з розробки законопроектів, комісіях ВРУ, участь представників профспілок у обговоренні проектів законів тощо);
- прогнозуванні соціально-економічних наслідків прийняття проектів законів та підзаконних нормативно-правових актів;
- погодженні СПО профспілок, галузевими профспілками, об'єднаннями профспілок проектів законів та підзаконних нормативно-правових актів у сфері соціально-трудова та економічних відносин;
- участі уповноважених представників від СПО профспілок на засіданнях Кабінету Міністрів України та урядових комітетів під час розгляду проектів нормативно-правових актів у сфері соціальних, економічних і трудових відносин;

- проведенні консультацій зі Спільним представницьким органом всеукраїнських профспілок та профспілкових об'єднань стосовно основних прогностичних показників економічного та соціального розвитку України;

- розробки колективних договорів та угод, ведення колективних переговорів та укладення колективних договорів і угод відповідного рівня.

Завдяки врахуванню пропозиції профспілок та їхніх об'єднань, останні беруть участь у формуванні та реалізації державної політики з регулювання соціально-трудових відносин. Сьогодні правотворча діяльність профспілок є інструментом вираження суспільних інтересів, ініціативою, що спрямовується “знизу – вгору”, однією із форм опосередкованого залучення громадськості до ухвалення владних суспільно-важливих рішень.

3.3 Профспілковий громадський контроль як невід’ємний елемент демократичної, правової держави

Особливість взаємодії правової держави та громадянського суспільства полягає в тому, що громадянське суспільство, цілеспрямовано здійснюючи за суб'єктами владних повноважень громадський контроль, запобігає виникненню протиріч між громадянином та державою.

Ю. Тодика, аналізуючи значення соціального контролю у становленні демократичної державності, приходить до висновку, що неспроможність громадянського суспільства стримувати державу призводить до тоталітаризму. «Держава повинна бути обмеженою в своїх повноваженнях і перебувати під ефективним соціальним контролем суспільства, діяти в межах конституційних приписів», – вважає учений [234, с.7].

Юридична захищеність особи напряму залежить від наявності засобів, механізмів та можливостей здійснення контролю за діяльністю державних органів, а також від дієвості суб'єктів такого контролю. Отже, наявність ефективного, всебічного контролю інституцій громадянського суспільства за

здійсненню державної влади, за дотриманням прав та інтересів окремих індивідів є передумовою правової держави, індикатором її становлення та функціонування.

Організація ефективної системи громадського контролю є також одним з елементів механізму захисту прав і свобод людини і громадянина.

З огляду на певні об'єктивні та суб'єктивні обставинами багатьом державам властиві "закритість" влади та процесу прийняття політичних рішень, зловживання власними повноваженнями, пріоритет інтересів пануючих верств населення над суспільними. Це обумовлюється тим, що всі виборні структури схильні до бюрократизації, а відсутність постійного громадського контролю за їх діяльністю призводить до порушення прав громадян [42, с.140].

Ще Г. Ф. Ф Гегель у праці «Філософія права» наголошував на тому, що зловживання владою обмежується з одного боку ієрархією та відповідальністю, а з іншого – правами громади, доповненням контролю «зверху» контролем «знизу» [4, с. 335].

В. Лучін відзначає, що тільки контроль, набуваючи правових форм, здатен підпорядкувати владу праву і лише за умови існування громадського контролю держава стає правовою [235, с. 27].

Громадський контроль дає можливість населенню брати участь у державному управлінні, у вирішенні державних та суспільних справ, активно впливати на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування [236, с. 74].

Можна виділити дві групи суб'єктів громадського контролю. До першої групи належать окремі громадяни, громадські об'єднання, політичні партії, ЗМІ тощо, не наділені спеціальними повноваженнями у цій сфері. Правовою основою громадського контролю для цих суб'єктів є ст. 38 Конституції України, яка гарантує право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Другу групу суб'єктів складають особи, які здійснюють громадський контроль не лише на основі загального права, гарантованого ст. 38 Конституції, а

й наділені нормативно-правовими актами спеціальними повноваженнями щодо здійснення громадського контролю. Це, зокрема, громадські ради при органах виконавчої влади, органи самоорганізації населення, громадські інспектори з охорони довкілля. Нарівні з ними спеціальними повноваженнями у сфері громадського контролю наділено й профспілки.

Розглядаючи роль профспілкового контролю на шляху до демократизації суспільства та формування правової держави, варто з'ясувати зміст самого поняття «профспілковий громадський контроль».

Більшість учених схильні розглядати громадський контроль як інструмент впливу громадян та їхніх об'єднань на діяльність держави. А. Крупник розглядає громадський контроль як інструмент громадської оцінки ступеня виконання органами влади їхніх соціальних завдань, невід'ємну складову державного управління та місцевого самоврядування, найважливіший чинник розвитку суспільства [237].

Г. Телега вважає, що профспілковий контроль за своєю суттю є вужчим від громадського, оскільки більшу частину своїх контрольних повноважень профспілки можуть реалізувати, захищаючи членів профспілкових організацій, однак далеко не всі наймані працівники є членами профспілки [238, с.84].

Ми не погоджуємося із такою аргументацією. Оскільки у колективних інтересах профспілки здійснюють захист працівників незалежно від членства у профспілці, тому профспілковий контроль, здійснюється у багатьох випадках щодо всіх працівників, а не лише членів профспілки. Хоча ми згодні з Г. Телегою, щодо того, що профспілковий контроль є різновидом громадського. Адже інституційно громадський контроль за суб'єктним складом поділяється на: контроль, здійснюваний політичними партіями, недержавними правозахисними організаціями, трудовими колективами, професійними спілками, окремими громадянами, групами осіб тощо. За своєю правовою природою профспілковий контроль є різновидом громадського, оскільки його метою є недопущення незаконних дій суб'єктів владних повноважень, попередження можливих правопорушень, захист інтересів суспільства та окремих громадян.

Визначення профспілкового контролю дає Ф. Цесарський, вказуючи, що він є однією з форм реалізації захисної функції профспілок, спрямованої на охорону, попередження та відновлення трудових і соціально-економічних прав працівників у разі їх порушення [200, с. 9]. Запропоноване визначення, на нашу думку, є суперечливим, оскільки воно зводить контрольну функцію професійних спілок лише до захисту вже порушених прав.

Для якнайповнішого розкриття поняття профспілкового громадського контролю необхідно проаналізувати сфери його здійснення.

Юридичною основою здійснення професійними спілками громадського контролю є положення Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», згідно з якими профспілки, їх об'єднання організовують і здійснюють громадський контроль за реалізацією прав громадян у сфері охорони здоров'я, медико-соціальної допомоги, за виконанням про законодавства про працю та про охорону праці, зайнятість.

Право професійних спілок на здійснення громадського контролю за дотриманням прав та гарантій громадян також закріплено КЗпП України, Житловим кодексом української РСР, Законами України «Про колективні договори і угоди», «Про охорону праці», «Про зайнятість населення», «Про оплату праці» та іншими.

У Законі України «Про вищу освіту» професійні спілки визначені суб'єктами громадського контролю у сфері вищої освіти. Їм надане право отримувати у встановленому законодавством порядку доступ до інформації на всіх етапах прийняття рішень у сфері вищої освіти і науки, вносити пропозиції та зауваження до них, погоджувати прийняття визначених законом рішень.

Таким чином, законодавство надає широкий спектр можливостей для участі професійних спілок у здійсненні контролю за виконанням державою, роботодавцями взятих на себе обов'язків у соціально-трудої сфері, не обмежуючи при цьому професійні спілки повноваженнями лише щодо контролю за дотриманням трудового законодавства.

Окрім законів та підзаконних нормативно-правових актів, повноваження профспілок щодо здійснення громадського контролю можуть також розширюватися положеннями колективних договорів та угод.

Враховуючи те, що професійним спілкам на законодавчому рівні надано широкі повноваження щодо здійснення громадського контролю в багатьох сферах суспільного життя, на нашу думку, профспілковий контроль є одним з різновидів громадського контролю, тобто сукупністю методів, прийомів, засобів впливу громадянського суспільства через професійні спілки на суб'єктів владних повноважень з метою попередження, виявлення та усунення порушень прав громадян.

Здійснення профспілками контрольної функції відбувається у рамках їх основної функції – забезпечення прав та інтересів людини і громадянина. Громадський контроль забезпечується правом виборних профспілкових органів, профспілкових представників:

- вимагати і одержувати від посадових осіб відповідні документи, відомості та пояснення, що стосуються додержання законодавства про працю та соціально-економічних прав працівників;

- направляти органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, роботодавцям, їх об'єднанням подання про усунення порушень умов колективних договорів та угоди, а у разі відмови усунути ці порушення або в разі недосягнення згоди у зазначений термін оскаржувати неправомірні дії або бездіяльність посадових осіб у суді;

- перевіряти розрахунки з оплати праці та державного соціального страхування, використання коштів для соціальних і культурних заходів та житлового будівництва;

- проводити незалежну експертизу умов праці, а також об'єктів виробничого призначення, що проектуються, будуються чи експлуатуються, на відповідність їх нормативно-правовим актам з питань охорони праці, брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і профзахворювань на виробництві та давати свої висновки про них;

- організовувати та проводити страйки, збори, мітинги, походи і демонстрації на захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів громадян [239, с. 23-24].

Здійснивши аналіз профспілкового громадського контролю, пропонуємо наступну його класифікацію:

- за сферою реалізації: контроль у сфері захисту трудових, житлових, екологічних, соціально-економічних, культурних прав тощо);

- за етапами його здійснення: як правило, поділяють на попереджувальний, попередній та поточний. Попереджувальний контроль здійснюється, при встановленні умов праці, наприклад під час укладення колективних договорів; попередній здійснюється з метою запобігання порушень законодавства (в основному під час погодження з профспілками умов праці); поточний контроль полягає у виявленні допущених порушень законодавства;

- за направленістю: за роботодавцями (власниками підприємств установ, організацій чи уповноваженими ними органами), за державними органами та органами місцевого самоврядування;

- за рівнем здійснення: локальному (на підприємствах, в установах, організаціях), регіональному, національному рівнях.

Основними формами профспілкового громадського контролю залежно від стадій та мети його здійснення є: проведення експертизи умов праці на відповідність їх нормативно-правовим актам з питань охорони праці, участь у роботі правлінь та наглядових рад фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, подання запитів на одержання інформації від роботодавців або їх об'єднань, державних органів та органів місцевого самоврядування з питань, що стосуються трудових і соціально-економічних прав та законних інтересів своїх членів, участь у діяльності експертних, консультативних та наглядових рад при органах та закладах охорони здоров'я, моніторинг стану виконання колективних договорів і угод, проведення фото- та відеозйомки з метою фіксації фактів порушення прав громадян, інші дії,

спрямовані на відстеження та виявлення фактів порушення прав і свобод громадян.

Особливістю та перевагою громадського контролю, здійснюваного профспілками, є така його ознака, як систематичність та постійний характер. Якщо порівнювати громадський контроль, що проводиться Державною інспекцією України з питань праці, Держгірпромнаглядом чи іншими органами, то, на відміну від державних інституцій, які здійснюють планові та позапланові за зверненнями громадян перевірки, громадський контроль профспілок здійснюється постійно, можна сказати щоденно. Оскільки первинні профспілкові організації діють, як правило, безпосередньо на підприємствах, то вони мають можливість оперативно реагувати на потенційну чи реальну загрозу порушення прав працівників чи осіб, що навчаються.

Розглянемо чинники, які впливають на рівень громадського контролю, здійснюваного професійними спілками.

Незважаючи на те, що державою гарантовані досить широкі права та гарантії профспілок у здійсненні ними контрольної функції, подекуди потребує удосконалення сам механізм проведення громадського контролю.

Наприклад, згідно зі ст. 15 Закону України «Про колективні договори і угоди» сторони генеральної угоди - об'єднання професійних спілок, організації роботодавців, які мають статус всеукраїнських, та Кабінет Міністрів України проводять контроль за виконанням генеральної угоди та щорічно в строки, передбачені колективним договором, угодою, звітують про їх виконання.

На практиці ж конкретна процедура здійснення контролю за виконанням генеральної угоди визначається самою домовленістю сторін. Так, Додатком №6 до Генеральної угоди на 2010-2012 роки є регламент здійснення контролю за виконанням генеральної угоди. Відповідно до регламенту контроль за виконанням генеральної угоди здійснюється спільною робочою комісією сторін власників і профспілок, яка вела переговори щодо її укладення [240]. Аналогічний додаток міститься й у Генеральній угоді про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні,

укладеній 23 серпня 2016 року. Зважаючи на те, що положення генеральної угоди стосуються прав та інтересів мільйонів громадян, є основою для укладення галузевих та регіональних угод, колективних договорів, пропонуємо внести зміни до закону України «Про колективні договори та угоди», якими передбачити детальний механізм здійснення контролю за виконанням норм генеральної угоди, зокрема встановити, що повноваження з контролю за виконанням вимог генеральної угоди має спеціально створена з представників сторін спільна робоча комісія. Також доцільно в законі вказати періодичність проведення засідань комісії та обов'язок оприлюднювати результати перевірки виконання положень генеральної угоди. Аналогічний порядок варто передбачити і для здійснення контролю за виконанням положень колективних галузевих та територіальних угод.

Необхідно також розробити окремий нормативно-правовий акт, який би деталізував громадський контроль профспілок.

На жаль, сьогодні спостерігається тенденція до звуження прав профспілок у здійсненні громадського контролю.

Так, незважаючи на те, що ст. 23 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» передбачено, що профспілки, їх об'єднання беруть участь у цінній політиці, в чинному Законі України «Про ціни і ціноутворення» відсутня норма попереднього Закону від 3 грудня 1990 року, якою передбачалося право профспілок у взаємодії з відповідними органами влади брати участь у здійсненні контролю за додержанням державної дисципліни цін.

У Законі України «Про індексацію грошових доходів населення» норму, яка передбачала контроль профспілок за додержанням законодавства про індексацію грошових доходів громадян, замінено на норму, яка встановлює право профспілок брати участь у роботі з підготовки проведення індексації грошових доходів населення, зокрема участь у спостереженнях за зміною цін і тарифів на товари та послуги, що реалізуються населенню.

Здійснення профспілками громадського контролю не повинне зводитися до пасивного спостереження, суто споглядальницької функції. Як правило,

відсутність у професійних спілок та інших суспільних інститутів реальних повноважень та можливостей проведення громадського контролю характерна для держав з тоталітарним, авторитарним режимами [241, с.126-127].

Наприклад, у радянські часи за умов дублювання професійними спілками державних органів, цілковитої підтримки правлячої партії, відриву від потреб суспільства не могло бути й мови про проведення професійними спілками ефективного громадського контролю.

Сьогодні важливе значення у здійсненні громадського контролю за дотриманням законодавства має той факт, що Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» задекларовано незалежність професійних спілок від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадянських організацій, політичних партій. Практичні дії профспілок, які визнані державою незалежними та непідконтрольними, спрямовані на захист прав громадян, багато в чому залежать від активності профспілкових лідерів і профактивістів та від усвідомлення ними відповідальності за соціально-економічне становище громадян.

Здійснення контролю за виконанням законодавства є також елементом правоохоронної функції держави. Держава має цілковито підтримувати та бути зацікавленою у взаємодії профспілок із суб'єктами державного контролю, адже профспілки, здійснюючи громадський контроль, частково беруть на себе виконання функцій держави, стають своєрідними помічниками державі у профілактиці, виявленні та усуненні правопорушень. Адже соціально-правова держава повинна не лише проголошувати права і свободи людини, а й безпосередньо впливати на їх здійснення – забезпечувати, охороняти та захищати їх [242, с. 90].

Прикладом поєднання громадського та державного контролю є спільна робота територіальних організацій профспілок та територіальних органів Держгірпромнагляду.

Відповідно до Угоди про співпрацю між Федерацією професійних спілок і Державною службою гірничого нагляду та промислової безпеки України від 28

квітня 2011 року, угод між галузевими і територіальними об'єднаннями профспілок та відповідними територіальними органами Держгірпромнагляду проводиться спільна робота державних і профспілкових інспекторів з охорони праці. Представники профспілок беруть участь у комісіях з уведення в експлуатацію нових або реконструйованих виробничих об'єктів, залучаються до комплексних перевірок підприємств, установ, організацій з питань безпеки й умов праці, входять до складу комісій зі спеціального розслідування нещасних випадків на виробництві.

З метою посилення захисту прав споживачів, підвищення ролі профспілок як представників інтересів своїх членів – споживачів товарів, робіт і послуг 9 жовтня 2012 року було укладено Меморандум про співробітництво між Державною інспекцією України з питань захисту прав споживачів та Федерацією професійних спілок України.

Проведений аналіз особливостей здійснення профспілками громадського контролю дозволяє виділити основні чинники, які впливають на підвищення його ефективності:

1. Наявність чіткого законодавчо визначеного механізму здійснення професійними спілками громадського контролю.

2. Незалежність від влади та політична незаангажованість представників професійних спілок.

3. Високий рівень кваліфікації профспілкових представників.

4. Взаємодія держави та професійних спілок в сфері здійснення громадського контролю.

Таким чином, громадський контроль профспілок за дотриманням трудових, соціально-економічних прав громадян, сприяє зростанню довіри населення до держави та органів державної влади, зменшує рівень соціальної напруги у суспільстві, є критерієм демократизму та соціально-правової активності громадян.

3.4 Правоосвітня діяльність професійних спілок

Високий рівень правової культури населення і посадових осіб є однією з передумов формування правової культури та правосвідомості населення. Всі інші ознаки правової держави, такі, як верховенство закону, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, взаємна відповідальність особи і держави, об'єднань громадян та індивідів не можуть бути реалізовані без розвиненої правосвідомості та правової культури. Правова культура впливає на правопорядок у державі, рівень правоохоронної діяльності, забезпечення верховенства закону в усіх сферах життя держави та суспільства, соціально-економічний розвиток держави. Іншими словами, демократична, правова держава не може відбутися без високого рівня правової освіти, правової культури та правосвідомості громадян.

Актуалізація питання правової освіти обумовлена потребою у підвищенні правосвідомості населення, забезпеченні потреб громадян у одержанні знань про право, кваліфікованого застосування вимог законодавства.

Сучасний стан розвитку українського суспільства, рівень соціальної напруги, корупції, тенденція до недодержання прав громадян свідчать про те, що підвищення правової культури має бути загальнонаціональним завданням.

Тому поширення серед громадян правових знань, які закладають основи правової культури, має забезпечуватися консолідованими зусиллями держави, різних соціальних груп та об'єднань.

Ю. Петрухно зазначає, що велику роль у формуванні правової культури відіграють громадські організації, діяльність яких повинна бути спрямована на правовий захист та активне відстоювання прав громадян, боротьбу з будь-якими виявами беззаконня та свавілля [243, с. 251-252].

Оскільки профспілки є правозахисними інституціями, то логічним є здійснення ними і правоосвітньої діяльності. Проте, на нашу думку, роль профспілок у підвищенні правової культури населення є недооціненою. Про це свідчить також той факт, що вітчизняною науковою спільнотою дослідженню правоосвітньої діяльності профспілок не приділялося достатньо уваги.

Для того, щоб розглянути правову освіту як один з напрямів діяльності профспілок, необхідно з'ясувати зміст даної правової категорії.

Правова освіта є невід'ємною частиною загальної культури громадянина, в рамках якої відбувається процес набуття правових знань, навичок та вмінь, формування правосвідомості та правового світогляду. Правова освіта є чинником становлення демократичної правової держави [244, с. 11-12].

Національною програмою правової освіти населення передбачено, що правова освіта населення полягає у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також для виконання покладених на них обов'язків [245].

Традиційно правова освіта розглядається в контексті складової частини системи освіти, надання якої здійснюється навчальними закладами. Проте вона не повинна зводитися лише до навчально-виховного процесу у закладах освіти та закладах підвищення кваліфікації. Тому актуальним завданням на сьогодні є забезпечення доступності здобуття якісної правової освіти для всіх громадян України протягом життя [246, с.160]. Це означає, що процес правового виховання має бути неперервним та супроводжувати кожного громадянина держави у всіх сферах життя: у сім'ї, в закладах дошкільної, загальноосвітньої, позашкільної, вищої освіти, державних установах, за місцем роботи, у громадській діяльності тощо. Саме тому поширення серед громадян правових знань, які закладають основи правової культури, має забезпечуватися консолідованими зусиллями держави, різних соціальних груп та об'єднань.

Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності професійних спілок» окремо не виділяє правоосвітню роботу як напрям діяльності профспілок, у Законі лише згадується про право профспілок на створення культурно-освітніх закладів та правових навчальних центрів (ст.29), хоч у багатьох країнах законодавством передбачено здійснення профспілками правоосвітньої функції. Наприклад, у Швеції профспілкове навчання на законодавчому рівні прирівнюється до безперервної освіти [121, с.303].

Зазначимо, що професійні спілки зацікавлені у високому рівні правових знань та правової поведінки громадян, адже утвердження принципів демократії, верховенства права та поваги до прав людини як першооснови соціально-правової держави може відбутися лише за умов високого рівня правової культури та правосвідомості громадян.

Правова культура тісно пов'язана з поінформованістю громадян про свої права, засоби їх реалізації та захисту. Від рівня культури членів профспілок, особливо профактиву, в значній мірі залежить посилення впливу професійних спілок на суспільні процеси, – зазначає Т. Чагодаєва [247]. Поділяючи позицію автора, ми дійшли висновку, що підвищення правової культури членів профспілок та активізація здійснення профспілками своєї захисної функції є взаємопов'язаними процесами. Від рівня правової освіти залежить формування громадянського суспільства, правовий розвиток держави. Правова освіта є основою правової культури, впливає на формування громадянської позиції, є необхідною умовою формування правової свідомості. Незнання норм чинного законодавства, неповага до нього є причиною багатьох конфліктів, що виникають у суспільстві. Слабкість, інертність у здійсненні впливу на владні структури окремих профспілкових організацій, як і інших інститутів громадянського суспільства, в багатьох випадках обумовлюється низькою правовою культурою їхніх членів. Натомість високий рівень правових знань громадян є не лише однією з передумов свідомого виконання ними правових приписів та подолання правового нігілізму, а й запорукою активного захисту громадянами та їх об'єднаннями прав та інтересів людини і громадянина. Виконання профспілками їхнього основного завдання – захисту прав та інтересів людини і громадянина може відбутися лише тоді, коли ідея верховенства права, суворе виконання приписів нормативно-правових актів стане моральною потребою та загальнонаціональним пріоритетом.

Зважаючи на значний обсяг правової інформації, наявність розгалуженого галузевого законодавства, громадянам складно зорієнтуватися у використанні необхідних правових приписів. При цьому рівень доходів населення не завжди

дає змогу звернутися до кваліфікованих юристів за захистом своїх прав та інтересів.

Альтернативою одержання правових консультацій від приватних юридичних компаній є надання роз'яснень чинного законодавства профспілковими фахівцями.

Примітно, що значення правової освіти усвідомлювали і перші українські профспілкові функціонери. Так ще у 1848 р. у першій профспілковій газеті «Приватний службовець», яка видавалася у Львові, багато уваги приділялося висвітленню правових питань: права на вчасну виплату заробітної плати, реалізації працівниками права на відпочинок, нормам робочого часу та іншим соціально-трудовим питанням.

Сьогодні правоосвітня діяльність професійних спілок полягає у проведенні комплексу заходів інформаційного, навчального, виховного характеру з метою правового інформування громадян, вироблення у них навичок із застосування норм права. Зокрема, це такі заходи, як:

- ознайомлення громадян з новими нормативно-правовими актами, які стосуються прав та гарантій спілчан, у тому числі шляхом оприлюднення в інформаційних вісниках, газетах, інших засобах масової інформації нормативно-правових актів, поширення правової літератури (В Україні найбільший тираж мають газета ФПУ «Профспілкові вісті», Журнал ФПУ «Бібліотечка голови профспілкового комітету», газета Профспілки залізничників і транспортних будівельників України „Вісник профспілки”, Інформаційний вісник «Єдність» Київської міської організації Профспілки працівників освіти і науки України);

- роз'яснення особі її прав та обов'язків у межах правовідносин, учасником яких вона виступає (надання усних та письмових юридичних консультацій);

- правороз'яснювальна робота у засобах масової інформації (тлумачення суті норм права, які необхідно застосувати в тій чи іншій ситуації, на шпальтах друкованих інформаційних видань, електронних ресурсах, радіо, телебаченні);

- консультації щодо можливих способів і засобів захисту, забезпечення і відновлення прав та законних інтересів особи, надання допомоги у складанні позовних заяв та інших процесуальних документів;

- проведення нарад, тренінгів, семінарів, конференцій, розробка, випуск та розповсюдження методичних посібників з правових питань;

- оформлення стендів (куточків) правової поінформованості спільчан.

Однією із пріоритетних форм правоосвітньої діяльності в умовах розвитку інформаційного суспільства є використання інноваційних технологій. Тому сьогодні поширеною формою роботи профспілок є надання громадянам юридичних консультацій в інтерактивному режимі на профспілкових інтернет-сторінках, що дозволяє оперативно задовольняти потреби громадян у розширенні правових знань.

Хоч в Україні профспілки і використовують при здійсненні правоосвітньої діяльності новітні технології, проте не настільки широко, як у США та країнах Європейського союзу. Наприклад, Данська конфедерація профспілок публікує електронний щотижневий журнал, який є найбільш цитованим у Данії виданням з питань зайнятості, застосування трудового законодавства та питань соціального забезпечення. Федерація британських профспілок TUC запровадила у дію окремий інтернет-сервіс, де відображається інформація про трудові права, пенсійне забезпечення, питання зайнятості [65, с.10]. Українські профспілки могли б перейняти практику успішної правоосвітньої роботи з застосування інформаційних технологій у зарубіжних профспілок та їх об'єднань.

Правова освіта, яка проводиться профспілками, є вузьким поняттям стосовно ширшого – профспілкової освіти, яка, окрім передачі знань про право та правові явища, включає в себе також інші тематичні напрями, зокрема такі, як: історія профспілкового руху, фінансова діяльність та бухгалтерський облік у профспілкових організаціях, організаційна робота тощо. При цьому програми профспілкового навчання з усіх напрямів все ж в основному орієнтовані на ознайомлення з положеннями нормативно-правових актів та проблемами правозастосовної практики.

Правоосвітня робота профспілок полягає у розповсюдженні в суспільстві знань про право та правові явища, роз'яснення норм чинного законодавства та особливостей їх практичного застосування, спонукання до правової поведінки та характеризується такими ознаками, як:

- доступністю (здійснюється на безоплатній основі);
- охопленням широкого кола громадян (не лише члени конкретної профспілки, а й інші особи можуть отримувати правові знання, зокрема за допомогою друкованих профспілкових ЗМІ та інтернет-ресурсів);
- цільовою спрямованістю та актуальністю (орієнтація на об'єктивні потреби та запити громадян) [248, с.147].

Як правило, в більшості держав світу профспілкова освіта, у тому числі й правова, фінансується за рахунок коштів самих профспілок. Водночас проведення правоосвітніх заходів з залученням високоваліфікованих спеціалістів та випуск фахових методичних матеріалів потребує залучення значних витрат, які не завжди можуть бути профінансовані за рахунок одного лише профспілкового бюджету. Саме тому існує практика співпраці держави та профспілок. Державно-приватне у цьому напрямі реалізується шляхом створення спільних учбових центрів, навчальних закладів. Прикладом є Канадський коледж праці. В Японії поширена практика здійснення профспілками правоосвітньої діяльності за рахунок коштів не тільки профспілок, а й політичних, релігійних або громадських організацій, а також уряду або муніципальних органів [249, с. 4].

Такий досвід доцільно було б поширити і в Україні та передбачити на законодавчому рівні обов'язок державної підтримки правоосвітніх заходів профспілок.

Окрім співпраці з державою, профспілки повинні залучати різноманітні недержавні організації. Суттєву підтримку у проведенні правоосвітніх заходів профспілковими організаціями в усьому світі надає МКП через Фонд солідарності, який формується за рахунок добровільних внесків, Центр солідарності у США, Фонд Конрада Аденауера в Німеччині. У розвинених

країнах з кожним роком все тіснішою стає співпраця профспілок та університетів і університетських центрів [250, с. 20, 29].

У діяльності міжнародних профспілкових організацій проведення широких кампаній з правової освіти членів профспілок перебуває займає чільне місце. Міжнародна конфедерація вільних профспілок (ICFTU), Всесвітня конфедерація праці (WCL), Міжнародна конфедерація профспілок (ITUC), Всесвітня федерація профспілок (WFTU), Організація африканської профспілкової єдності (OATUU) розробляють спільні освітні програми, стратегії, плани дій у напрямі профспілкової освіти. Ці програми, стратегії та плани дій базуються на цінностях та цілях, які складають філософську основу міжнародної профспілкової освіти, та полягають у пропаганді демократичних політичних систем, повазі до прав людини та гендерної рівності [250, с. 9].

Міжнародна профспілкова освіта сьогодні полягає у тому, що профспілкові активісти отримують практичні навички з представництва своїх колег на робочих місцях та у суспільстві шляхом обміну знаннями у сфері захисту прав спілчан, ознайомлення з програмними документами Міжнародної організації праці, обміном досвідом із застосування правових засобів впливу на формування соціальної та економічної політики на національному та міжнародному рівнях.

Про те, що правоосвітня робота профспілок має бути одним з пріоритетних напрямів їх діяльності, свідчить також законодавче закріплення в окремих державах за ними такої функції. Наприклад, румунське законодавство передбачає, що профспілки здійснюють випуск власних публікацій з метою підвищення правової грамотності населення.

Просвітницька діяльність профспілок тісно пов'язана з їх захисною функцією та направлена на поширення знань, освіти і культури, як правило, серед своїх членів [251, с. 498]. Проте ми не можемо говорити про спрямованість правоосвітньої роботи профспілок виключно на їх членів, оскільки сьогодні профспілки зацікавлені у ліквідації правової безграмотності та подоланні правового нігілізму у всього населення України. Прикладом цього є проведення профспілкових уроків, запроваджене у 2007 році з ініціативи Київської міської

організації Профспілки працівників освіти і науки України. Практика проведення профспілкових уроків отримала схвалення ФПУ, Центрального комітету Профспілки працівників освіти і науки України та була рекомендована для поширення на весь український освітянський простір. У зв'язку з цим у грудні 2010 року ФПУ розробила Методичні рекомендації з проведення єдиного профспілкового уроку в загальноосвітніх навчальних школах та профтехучилищах [252]. Наразі профспілкові уроки проводяться щорічно в 9-х класах закладів освіти. Мета їх проведення – поглиблення знань про трудові права, залучення молоді до активного суспільного життя, сприяння формуванню активної життєвої позиції, поширення знань серед учнів про місце та роль профспілок у розбудові громадянського суспільства, вироблення у них практичних умінь з захисту своїх прав.

Правоосвітня діяльність профспілок направлена також на підвищення правової культури роботодавців - керівних працівників підприємств, установ, організацій, що в умовах тотального порушення прав працівників (масова затримка виплати заробітної плати, тіньова зайнятість, нехтування правом працівників на відпустки, недотримання норм законодавства з питань охорони праці) має особливе значення. Кінцевою метою проведення такої роботи є не стільки поглиблення у роботодавців правових знань, як свідоме та відповідальне виконання ними норм права, оскільки рівень знань про право напряму впливає на формування правової поведінки. В сучасних умовах правового нігілізму вкрай важливим є формування у громадян усвідомленого ставлення до власних прав та обов'язків, поваги до права, підвищення суспільно-політичної активності. Це означає, що правоосвітня робота профспілок не повинна зводитися лише до передачі знань про право, а й до впливу на емоційно-вольову, ціннісну сторону світогляду, формування внутрішніх стимулів до виконання правових норм, правової поведінки.

Важливим напрямом правоосвітньої діяльності професійних спілок є підвищення інформованості громадян про законопроекти та проекти підзаконних нормативно-правових актів, які перебувають у процесі підготовки чи розгляду.

Таким чином, професійні спілки виконують функцію залучення громадян до нормотворчого процесу.

На нашу думку, пріоритетними напрямками правоосвітньої діяльності професійних спілок має бути:

- формування у громадян розуміння правової природи профспілок, їх ролі у державі;
- формування знань про основні права і свободи людини;
- надання інформації про нормативно-правові гарантії захисту соціальних, економічних прав людини;
- формування знань про права та гарантії діяльності виборних профспілкових органів;
- вироблення у профактивістів умінь з захисту прав та інтересів спілчан, вироблення у працівників, пенсіонерів, студентів умінь з самозахисту законних прав і інтересів;
- формування готовності активно використовувати одержані правові знання у професійній діяльності.

Аналізуючи правоосвітню діяльність профспілок, варто звернути увагу і на її окремі недоліки, серед яких насамперед варто виділити відсутність системності, слабе науково-методичне забезпечення. Окрім того, сьогодні назріла необхідність переглянути зміст правової освіти. Зокрема, ФПУ було схвалено Концепцію профспілкової освіти ще у 1996 році. Разом з тим у ній не було приділено достатньої уваги правовій освіті. Автори Концепції фрагментарно торкаються правової освіти, лише висвітлюючи роботу юридичного факультету Академії праці та соціальних відносин ФПУ та Факультету соціального партнерства Харківського соціально-економічного інституту [253, с.15, 30].

Для досягнення високих результатів у сфері правового інформування та правового виховання профспілки повинні проводити систематичну роботу з підвищення правової грамотності профактиву та кваліфікації профспілкових юристів, залучати до роботи компетентних фахівців-практиків. Оскільки основний тягар з застосування набутих правових знань на практиці (під час

ведення переговорів з укладання колективних договорів та угод, представництва інтересів працівників та студентів перед роботодавцями, адміністрацією закладів вищої освіти, державними органами) лягає на членів виборних профспілкових органів локального рівня, профспілкові організації усіх рівнів повинні приділяти достатню увагу підвищенню правової грамотності профспілкового активу підприємств, установ, організацій.

У зв'язку з цим видається доцільним створити при органах влади (наприклад при Міністерстві юстиції України, територіальних органах Міністерства юстиції, Службі посередництва та примирення, Міністерстві соціальної політики України) спеціалізовані центри з підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації профспілкових представників.

Сьогодні систему правової освіти у профспілках складають, зокрема:

1). Заклади вищої освіти (їх структурні підрозділи), наприклад Центр розвитку профспілкової освіти Академії праці, соціальних відносин і туризму, в якому здійснюється навчання та підвищення кваліфікації профспілкових працівників і активу всеукраїнських профспілок і регіональних профоб'єднань, виборних профспілкових працівників – керівників профорганів вищого рівня – обкомів, міськкомів, райкомів; працівників виконавчих апаратів профспілкових органів (кадрового складу виконавчих апаратів), профспілкових активістів – членів профспілок, обраних до складу виборних органів профспілок.

2). Навчально-методичні центри профспілок, які проводять навчання за такими напрямками як захист соціально-економічних, трудових прав громадян (Підприємство «Навчально-методичний центр» Федерації профспілкових організацій Чернігівської області, Навчально-методичний центр профспілок Волині, Зональний навчально-методичний центр Дніпропетровського обласного об'єднання профспілок та інші).

3). Неурядові громадські організації, одним з напрямів діяльності яких є сприяння підвищенню рівня участі громадян у дискусіях з питань соціального партнерства, діяльності профспілок та громадянського суспільства (Центр

Солідарності АФТ-КВП в Україні та Білорусі, громадська організація «Трудові ініціативи», Представництво Фонду Фрідріха Еберта в Україні).

Доцільним вбачається також залучення до правоосвітньої роботи студентів юридичних спеціальностей закладів вищої освіти для проходження навчально-виробничої практики. Це дозволило б досягнути двох важливих цілей: 1) набуття студентами практичного досвіду, підвищення їх професійного рівня; 2) підвищення рівня правоосвітньої роботи професійних спілок.

Таким чином, аналізуючи діяльність профспілок, спрямовану на широке висвітлення в друкованих засобах масової інформації, інтернет-сайтах, теле- та радіопередачах змісту законів України, нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, міністерств, місцевих органів влади, можна зробити висновок про те, що професійні спілки, поряд із захисною та представницькою, виконують і правоосвітню функцію.

Сьогодні важливо підвищувати якість та результативність правоосвітньої діяльності профспілок.

Здійснений аналіз правоосвітньої діяльності профспілок дозволив дійти висновку, що професійні спілки сприяють державі у наданні безоплатної юридичної допомоги населенню, яка є складовою соціальної функції держави.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У розділі третьому дисертаційного дослідження надано комплексну характеристику участі профспілок у забезпеченні прав людини.

Здійснивши аналіз основних функцій профспілок у сучасних умовах, доходимо висновку, що вони збігаються з функціями соціальної, правової держави. Виконання цих функцій спрямоване на досягнення таких цілей, як забезпечення громадянам гідного життя, соціальної рівності, встановлення необхідного для людини прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, забезпечення продуктивної зайнятості.

Результати дослідження, які викладені у Розділі III, відображено у наступних публікаціях автора: [215, с. 66]; [227, с. 72]; [239, с. 23-24]; [241, с. 126-127]; [248, с. 147].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено ґрунтовне комплексне загальнотеоретичне узагальнення участі профспілок у розбудові соціально-правової держави.

Відповідно до поставленої мети та сформульованих завдань на основі проведеного дослідження було зроблено такі висновки:

1. Ідеї тісної та конструктивної взаємодії профспілок, бізнесу та держави, погляди на свободу об'єднання за професійною ознакою як на фундаментальне право людини і громадянина, розуміння профспілкового руху як одного із механізмів саморегуляції у сфері суспільних відносин здійснили вплив на формування концепції соціальної, правової держави та стали її складовими.

2. Основними моделями взаємодії профспілок та соціально-правової держави є: а) тісна співпраця на засадах трипартизму, спрямована на досягнення спільної мети – побудови та підтримки соціально-правової держави, яка характеризується високим рівнем відповідальності держави та профспілок (характерна для соціальних держав скандинавської моделі); б) підтримка державою та максимальне сприяння участі профспілок у процесах регулювання соціально-трудої сфери з застосуванням принципів субсидіарності (характерна для соціальних держав континентальної моделі); в) невтручання держави у діяльність профспілок при налагодженій системі саморегуляції громадянського суспільства (характерна для ліберальної соціальної держави).

3. Особлива роль професійних спілок у процесі розбудови соціально-правової держави полягає у налагодженні та забезпеченні зв'язку суспільства і держави, зокрема шляхом участі профспілок у правотворчому процесі, наданні ними правової допомоги, представництві інтересів громадян, здійсненні

профспілкового громадського контролю, правоосвітньої роботи, виконанні ролі регулятора суспільних конфліктів.

4. Основоположними рисами профспілок, які обумовлюють їхнє особливе місце у процесі взаємодії держави і громадянського суспільства, є їх участь у механізмі забезпечення прав людини і громадянина, орієнтація на задоволення публічних інтересів, сприяння реалізації права на страйк, участь у соціальному діалозі, численність, поліфункціональність, багатогалузевість.

5. Поряд з традиційними завданнями профспілок, такими, як боротьба за підвищення доходів населення, подолання бідності, нелегальної зайнятості, участь у соціальному страхуванні, прийнятті і реалізації соціально-економічних програм, які нині не втрачають актуальності, у розвитку соціальної, правової держави на сучасному етапі мають зайняти чільне місце такі функції профспілок, як сприяння забезпеченню сталого розвитку на основі ефективного соціального діалогу між державою, роботодавцями (приватним сектором) та профспілками, сприяння у виробленні та реалізації політики соціальних інвестицій, зайнятості, підвищенні соціальної активності та ініціативи особистості.

6. Сучасні профспілки України, маючи потенціал впливу на саморегуляцію громадянського суспільства, захист прав і свобод громадян, координацію і узгодження інтересів різних соціальних груп, попередження соціальних конфліктів, становлення соціальної правової держави, свої можливості використовують не повною мірою. Водночас професійні спілки України мають теоретичні та практичні передумови для становлення їх як впливового громадського інституту, здатного за необхідних умов перетворюватися у рушійну силу суспільно-політичних процесів у державі, впливати на забезпечення громадянам гідного рівня життя, гарантування соціальної стабільності, безпеки, громадянського миру і злагоди.

7. Запропоновано з метою розбудови соціально-правової держави перейняти найкращі практики соціальних, правових держав, зокрема традиції трипартизму скандинавських країн, модель розвитку соціальної держави, побудовану та тісній співпраці профспілок і держави у Нідерландах (poldermodel), функціонування

сильних тристоронніх органів соціального захисту у континентальних державах, запозичити досвід європейських держав щодо залучення профспілок до вирішення індивідуальних трудових спорів у судах.

8. Необхідні межі втручання держави у діяльність профспілок мають бути зведеними до мінімуму та забезпечувати досягнення оптимального балансу інтересів держави і суспільства, створювати максимально сприятливі умови для реалізації громадянами права на об'єднання у профспілки та для одночасного захисту членів суспільства від можливих зловживань цим правом. Встановлення невинуватених обмежень у створенні та діяльності профспілок призводитиме до порушення фундаментального конституційного права громадян на свободу об'єднання.

9. Визначено генезу правового регулювання правовідносин за участю профспілок на теренах України та виділено такі етапи: 1) зародження на західноукраїнських землях наприкінці XIX ст. законодавства про професійні спілки; 2) правове регулювання діяльності професійних спілок на українських землях, що входили до складу царської Росії на початку XX ст.; 3) правове регулювання профспілок у революційний період 1917-1921 рр.; 4) законодавство про профспілки радянського періоду (1922-1991 рр.) умовно поділено на такі періоди: а) 1922-1933 рр. (формальне закріплення властивих правовій природі профспілок функцій); б) 1933 - початок 50-х рр. – закріплення за профспілками функцій державних органів; в) початок 50-х 1991 рр. – розширення прав профспілок щодо виконання державно-владних функцій; 5) становлення та розвиток законодавства про профспілки у період незалежної України (1991 р. – до сьогодні).

10. Доведено, що система правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері створення, діяльності і припинення функціонування професійних спілок, є комплексною галуззю законодавства. Сукупність правових норм, що забезпечують регулювання групи однорідних правовідносин, які складаються у процесі створення, діяльності, припинення діяльності профспілок

та їхніх організацій, а також у сфері державного контролю за діяльністю профспілок, утворюють комплексний правовий інститут.

11. Визначено, що участь профспілок у забезпеченні прав людини охоплює такі важливі сфери, як діяльність, спрямовану на недопущення порушень прав громадян та захист їхніх прав (діяльність, спрямовану на усунення вже існуючих порушень прав людини та їх відновлення). Виділено основні форми участі профспілок у забезпеченні прав людини і громадянина: 1) юрисдикційні: представництво інтересів громадян у державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; представництво інтересів громадян у колегіальних органах (НТСЕР, громадських радах при центральному та місцевих органах виконавчої влади, комісіях із соціального страхування, комісіях із трудових спорів тощо); представництво інтересів громадян у судах; притягнення до відповідальності керівників підприємства, установи, організації, якщо вони порушують законодавство про працю, про колективні договори і угоди, Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»; 2) неюрисдикційні: організація колективних форм протесту (пікетувань, мітингів, зборів з метою захисту прав та інтересів працівників, пенсіонерів, студентів); участь у вирішенні колективних трудових спорів, участь у соціальному діалозі, заходи з підвищення правової грамотності населення; участь у правотворчому процесі; направлення звернень до органів виконавчої та законодавчої влади, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; здійснення громадського контролю.

12. З метою розширення форм правозахисної діяльності профспілок запропоновано внести зміни до ст. 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо надання професійним спілкам права подавати конституційні звернення, якщо наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади може призвести або призвело до порушення конституційних прав і свобод членів профспілки.

13. Доведено, що об'єктом профспілкового захисту є не лише трудові, соціальні, економічні права, а й інші види прав, у зв'язку з чим висловлено пропозицію ч. 1 ст. 2 Закону «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» викласти наступним чином: «Професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціальних, економічних, екологічних, культурних та інших прав та інтересів членів профспілки».

14. Доведено, що, беручи участь у розробці та прийнятті нормативно-правових актів, профспілки стають партнерним суб'єктом правотворчості, реалізуючи тим самим функцію народного представництва.

15. Встановлено, що громадський контроль, здійснюваний профспілками, має безпосередній зв'язок із рівнем демократизації суспільства, оскільки він є частиною громадського контролю суспільства за діяльністю держави, слугує способом перевірки виконання державою її функцій з забезпечення прав людини. Виявлено чинники, які впливають на підвищення ефективності профспілкового громадського контролю: наявність чіткого законодавчо визначеного механізму здійснення професійними спілками громадського контролю, незалежність від влади та політична незаангажованість представників професійних спілок, високий рівень кваліфікації профспілкових представників, забезпечення державою реалізації права професійних спілок на здійснення громадського контролю.

16. Визначено, що діяльність професійних спілок з правової освіти має вплив на соціально-правову активність суспільства у процесі розбудови правової держави. Робота профспілок з підвищення правової культури населення є внеском у розбудову громадянського суспільства. Виявлено, що основними ознаками правоосвітньої діяльності профспілок є доступність, цільова спрямованість та орієнтація на об'єктивні потреби та запити громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістотель. Політика / Арістотель ; пер. О. Кислюк. – Київ : Основи, 2000. – 239 с.
2. Кант И. Сочинения : в 6-ти т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. – М : Мысль, 1963-1966. – Т. 4, ч. 1. – 544 с.
3. Монтескье Ш.-Л. О духе законов / Ш.-Л. Монтескье. – М. : Мысль, 1999. – 672 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
5. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Соцэкгиз, 1938. – 123 с.
6. Токвіль А. Про демократію в Америці : у двох томах / Алексіс де Токвіль / пер. з франц. Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка ; передмова Андре Жардена. – Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 1999. – 590 с.
7. Основы социального государства и гражданского общества : учеб. пособ. / сост.: С. А. Бабуркин, В. П. Басков, А. В. Гаврилов [и др.]. – Ярославль : РИОЯГПУ, 2015. – 99 с.
8. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства / Л. Дюги ; пер. с франц. – М. : Типография т-ва И. Д. Сытина. – 1908. – 957 с.
9. Хайек Ф. А. Право, законодательство и свобода : Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева ; под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЕН, 2006. – 644 с.
10. Маркс К. Инструкция делегатам Временного Центрального Совета по отдельным вопросам / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1960. – Т. 16. – С. 194–203.
11. Энгельс Ф. Тред-юнионы / Ф. Энгельс, К. Маркс // Сочинения. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1961. – Т. 19. – С. 262–268.
12. Драгоманов М. П. Проект оснований устава украинского общества “Вольный Союз” – “Вільна Спілка” / М. П. Драгоманов // у кн. Історія української

конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – Київ : Т-во “Знання України”, 1993. – С. 52–60.

13. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский. – СПб. : РГХИ, 1999. – 800 с.

14. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський // Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів : Вид-во "Світ". – 2007. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 152–164.

15. Солдатенко В. Ф. Проект «Україна» : 1917–1920 рр. : Постаті / В. Ф. Солдатенко. – Харків : Фоліо, 2011. – 511 с.

16. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи : за ред. Ю. С. Шемшученка : монографія. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. – 656 с.

17. Тимченко С. М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні : монографія / С. М. Тимченко. – З. : Юрид. ін-т МВС України, 2002. – 193 с.

18. Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги : Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. / Б. І. Андрусишин. – Київ : Вид-во Федерації профспілок України, 1995. – 192 с.

19. Сиренко В. Ф. Государство: демократическое, правовое, социальное (очерки, дискус. вопросы) / В. Ф. Сиренко. – К. : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2013. – 340 с.

20. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення : монографія / О. В. Пушкіна. – Київ : Логос, 2006. – 416 с.

21. Кравчук В. М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кравчук Валентина Миколаївна ; Київський нац. універ. внутр. справ. – К., 2008. – 230 с.

22. Громадянське суспільство в Україні в умовах демократичних трансформацій: перспективи розвитку : науково-аналітична доповідь / за ред.

Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В., Оніщенко Н. М. [та ін.]. – Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. – 100 с.

23. Концепція удосконалення діалогу громадянського суспільства, особи та держави в контексті забезпечення та захисту прав людини в Україні / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко [та ін.] / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – 116 с.

24. Національна правова система: реформування та оновлення: науково-аналітична доповідь / Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. [та ін.]. – Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2017. – 176 с.

25. Корнієнко В. О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Корнієнко Валерій Олексійович ; Одеська нац. юрид. академ. – О., 2007. – 18 с.

26. Журавський В. С. Політична система України: проблеми становлення і розвитку (правовий аспект) / В. С. Журавський. – К. : Парламентське вид-во, 1999. – 112 с.

27. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства : монографія / за наук. ред. В. П. Беха. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.

28. Соціальна політика держави та роль профспілок: останнє п'ятнадцятиріччя : навч. посібник / Г. В. Осовий, О. О. Бондарчук, М. Л. Головка [та ін.]. – Київ : Академія праці і соціальних відносин; ФПУ, 2008. – 100 с.

29. Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика : монографія / В. Ф. Цвих. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.

30. Тупиця О. Л. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: виміри функціонування : монографія / О. Л. Тупиця ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2008. – 350 с.

31. Інституційні зміни політичної системи України: оцінка стану, тенденції розвитку : наук. доп. / за ред. Г. І. Зеленько. – К. : ІПіЕНД, 2014. – 164 с.

32. Сіленко А. Соціальна держава: тернистий шлях до визнання. Світовий досвід і перспективи України : монографія / Сіленко А., Коляденко В. – Одеса : ТЕС, 2002. – 357 с.
33. Шемчушенко Ю. Теоретичні проблеми формування правової держави / Ю. Шемчушенко // Право України. – 1995. – № 12. – С. 7–10.
34. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / А. П. Заєць. – Київ : Парламентське вид-во, 1999. – 248 с.
35. Матвійчук В. К. Сучасні концепції правової держави / В. К. Матвійчук, В. В. Стецюра // Юридична думка. – 2013. – № 6. – С. 7–11.
36. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики : до 10-річчя незалежності України : монографія / Скрипнюк О. В. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
37. Бабкін В. Д. Роль соціально-правової держави в Україні в консолідації суспільства / В.Д. Бабкін // Шляхи консолідації громадянського суспільства в Україні : Ін-т соціології НАН України. – Київ, 1999. – С. 18–24.
38. Конституційні акти Європейського Союзу (в ред. Лісабонського договору) / пер. Геннадія Друзенка та Світлани Друзенко ; за заг. ред. Геннадія Друзенка. – Київ: «К.І.С.», 2010. – 536 с.
39. Зубенко Г. В. Конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні в аспекті їх взаємозв'язку з громадянським суспільством / Г. В. Зубенко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Право. – 2015. – № 1151. – С. 51–54. – Вип. 19.
40. Ковальчук В. Б. Правові засади функціонування громадських організацій у процесі становлення громадянського суспільства в Україні / В. Б. Ковальчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 1. – С. 13–25. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2014_1_4.
41. Веприцький Р. С. Правове регулювання захисту соціально-економічних прав людини в сфері праці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Веприцький Роман Сергійович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 19 с.

42. О. В. Зайчук. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, Н. І. Карпачова [та ін.] ; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К. : Юрид. думка, 2007. – 424 с.

43. Козлов В. І. Колективні політичні права і свободи громадян України: конституційно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Козлов Володимир Іванович; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 224 с.

44. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.

45. Гаєва Н. П. Право на свободу об'єднання громадян у конституціях зарубіжних держав / Н. П. Гаєва // Правова держава. – 1996. – № 7. – С. 33–38.

46. Трюхан О. А. Реалізація права працівників на об'єднання в професійні спілки / О. А. Трюхан // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Вип. –1. – С. 93–97.

47. Кириченко Ю. В. Право на свободу об'єднання у професійні спілки: відповідність конституційної практики України європейським стандартам / Ю. В. Кириченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 10. – Т. 1. – С. 70–73.

48. Спіцина Г. О. Загальна характеристика джерел правового регулювання трудових відносин у Французькій Республіці / Г. О. Спіцина // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. пр. – Харків, 2014. – № 1137. – С. 135–137.

49. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн : академічний курс : підручник / В. М. Шаповал ; М-во освіти і науки України. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 461 с.

50. Денисюк М. В. Взаємозв'язок і взаємодія громадянського суспільства та держави (теоретико-правові аспекти) / М. В. Денисюк // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 86–89.

51. Назаренко О. А. Теоретико-правові основи політичної системи суспільства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Назаренко Ольга Анатоліївна ; Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2015. – 200 с.

52. Теорія держави і права: навч. посіб. / А. М. Шульга, Л. В. Новікова, В. І. Сідоров [та ін.] ; за ред. А. М. Шульги. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 464 с.

53. Бабкін В. Д. Соціальна держава та захист прав людини / В. Д. Бабкін // Правова держава : щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 1998. – Вип. 9. – С. 3–11.

54. Пришва Н. Ю. Правове регулювання публічних доходів / Н. Ю. Пришва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2005. – № 64–65. – С. 71–73.

55. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / Мельник Р. С., Бевзенко В. М. ; за заг. ред. Р. С. Мельника. – Київ : Ваіте, 2014. – 376 с.

56. Дмитренко Е. С. Особливості співвідношення публічного і приватного інтересу у фінансовому праві / Е. С. Дмитренко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України : електр. фах. вид. – 2016. – № 2. – Ч. 1. – С. 89–95.

57. Булавин А. Субъективные парадигмы консолидации украинского общества / А. Булавин // Шляхи консолідації українського суспільства : матеріали круглого столу 23 червня 1999 року. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 1999. – С. 11–14.

58. Соломінчук В. В. Професійні спілки у процесі взаємодії держави та громадянського суспільства / В. В. Соломінчук // Science and Education in Australia, 18 America and Eurasia: Fundamental and Applied Science : Proceedings of the 1st International Sciences Conference (Australia, Melbourne, 25 June 2014). – Melbourne : International Agency for the Development of Culture, Education and Science, 2014. – Р. 482-483.

59. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні / Н. М. Оніщенко. – Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2002. – 132 с.

60. Федерація професійних спілок України : звіт Ради Федерації професійних спілок України про роботу з квітня 2011 року – березень 2016 року. – К. : Профінформ ФПУ, – 2016. – 135 с.

61. Профсоюзы и социальные гарантии на современном этапе интеграции в ЕС: опыт Скандинавских стран [Электронный ресурс] / Балтийский курс новости и аналитика. – Режим доступа : http://www.baltic-course.com/rus/kruglij_stol/?doc=7335.

62. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.12.2010 № 2862-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

63. Реєстр профспілок, які пройшли оцінку відповідності критеріям репрезентативності на національному та галузевому рівнях (станом на 23.07.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nspp.gov.ua/reprezentativnist-storin-sotsialnogo-dialogu/reestr-storin-sotsialnogo-dialogu>.

64. Конвенція МОП № 150 про адміністрацію праці: роль, функції та організація : прийнята 26 червня 1978 р. [Електронний ресурс] / Міжнародний документ. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

65. Магдалена Берначек. Профсоюзы в Европе. инновационные решения во времена кризиса [Електронний ресурс] / Магдалена Берначек, Ребека Гамбрелл-Маккормик, Ричард Хаймен. – 2014. – Режим доступу : <http://nmc.cn.ua/download/doc/book10.pdf>.

66. Зубенко Г. В. Право на об'єднання у професійні спілки: зміст та суб'єкти реалізації / Г. В. Зубенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. – 2016. – Вип. 22. – С. 61–64. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2016_22_15.

67. Соломінчук В. В. Профспілки у політичній системі України / В. В. Соломінчук // Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід : міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 21-22 листопада 2014 р. – Харків, 2014. – С. 17–19.

68. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності [Електронний ресурс] : Закон України від 15.09.1999 р., № 1045-XIV. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.

69. Сіленко А. О. Соціальна держава: еволюція ідеї, сутність та перспективи становлення в сучасній Україні : автореф. ... дис. д-ра політ. наук. : – 23.00.02 / Сіленко Алла Олексіївна ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 28 с.

70. Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний [та ін.] ; за ред. Є. О. Гіди. – Київ : Ліпкан О. С., 2010. – 260 с.

71. Докашенко В. М. Профспілки України у контексті програмних документів сучасних політичних партій / В. М. Докашенко // Історичні і політологічні дослідження. – 2002. – № 1 (9). – С. 245–252.

72. Держалюк О. Роль громадських організацій у реалізації виборчих прав громадян України [Електронний ресурс] / О. Держалюк, О. Здіорук. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli08/14.htm>.

73. Нововколицева Л. О. Проблема формування громадянського суспільства в незалежній Україні : монографія / Л. О. Новосколицева Л. : Елтон-2, 2012. – 212 с.

74. Женгал К. В. Визначення ролі профспілок у формуванні громадянського суспільства на основі їх статутних документів / К. В. Женгал // Інтелігенція і влада. – 2012. – Вип. 26 : Історія. – С. 85–90.

75. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс] // Сайт Центру Разумкова. – К., 2017. – 5 с. – Режим доступу : <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf>.

76. Андрусишин Б. І. Освітнє право України: деякі дискусійні проблеми / Б. І. Андрусишин // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право. – Київ, 2010. – Вип. 12. – С. 3–18.

77. Мельничук О. Ф. Роль громадських організацій у здійсненні захисту права людини на освіту / О. Ф. Мельничук // Адвокат. – 2011. – № 9. – С. 13–16. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/adv_2011_9_2.pdf.

78. Ільтьо Г. Роль молодіжних організацій в розвитку партійної системи та громадянського суспільства України / Г. Ільтьо // Вісник Національного

технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право. – 2012. – № 1. – С. 24–27. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKPI_soc_2012_1_7.pdf.

79. Скоромна О. П. Державна молодіжна політика щодо підтримки студентської молоді та студентської сім'ї / О. П. Скоромна // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 4–13. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/spttp_2013_2_3.pdf.

80. Христич А. Ю. Проблеми сучасних органів студентського самоврядування / А. Ю. Христич // Роль молодіжних студентських громадських самоврядних організацій в побудові громадянського суспільства в Україні : зб. тез і статей Всеукр. студ. наук.-практ. конф. / М-во освіти і науки України, Запорізька держ. інж. акад. – Запоріжжя, 2014. – С. 109–110.

81. Бахрушин В. Студенти і профспілки [Електронний ресурс] / В. Бахрушин // Освітня політика : портал громадських експертів. – 2016. – Режим доступу : <http://education-ua.org/ua/articles/650-studenti-i-profspilki>.

82. Светликова О. В. Європейський досвід функціонування студентського самоврядування: приклад для України / О. В. Светликова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія : Соціологія. – 2015. – Т. 258. – Вип. 246. – С. 193–198. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2015_258_246_32.

83. Студентські профспілки у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pon.org.ua/novyny/4850-studentsk-profsplki-u-yevrop.html>.

84. Union Nationale des Étudiants de France [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Union_Nationale_des_%C3%89tudiants_de_France.

85. Union of Students in Ireland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Union_of_Students_in_Ireland.

86. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції) : навч. посіб. ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.

87. Сковронський Д. М. Ідея та визначення соціальної держави у історіографічному аспекті / Д. М. Сковронський // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. – 2015. – № 825. – С. 217-223. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_825_37.

88. Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Іван Васильович Яковюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2000. – 199 с.

89. Лисяк О. І. Профспілки і соціально-політичне життя держави // Актуальні проблеми державного управління. – Х., 2001. – № 2 (10). – С. 229–234.

90. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник / Володимир Вікторович Сухонос. – Суми : Університетська книга, 2014. – 544 с.

91. Кларк С. Российские и китайские профсоюзы в постсоциалистическую эпоху [Електронний ресурс] / С. Кларк. – Режим доступу : http://magazines.russ.ru/oz/2003/3/2003_3_32.html.

92. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Маймескулов, Д. А. Тихоненков, В. В. Россіхін, С. І. Власенко. – Харків : Право, 2011. – 520 с.

93. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн. 2 е вид., перероб. й доп. : навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 730 с.

94. Чанишева Г. І. Спеціалізована трудова юстиція в країнах Європи: досвід для України / Галина Іванівна Чанишева // Вісник Вищої Ради юстиції. – 2010. – № 2. – С. 75–82.

95. Mantay, M. A. European Welfare State Models in Flux. A Comparison of Institutional Change in Germany and in the United Kingdom. MS thesis. – 2016. – file:///F:/Download/Master_thesis_Mantay_final.pdf.

96. Колот А. М. Соціальна держава: генезис і перспективи розвитку / А. М. Колот, О. О. Герасименко // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2017. – № 1. – С. 8–36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2017_1_3.

97. Социальное государство в странах ЕС: прошлое и настоящее : монография / отв. ред. Ю. Д. Квашнин. М. : ИМЭМО РАН, 2016. – 189 с.

98. Головащенко О. С. Соціальна держава та виклики глобалізації / О. С. Головащенко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2016. – Вип. 32. – С. 3–11. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dbms_2016_32_3.
99. Супян В. Современная социально-экономическая модель США / В. Супян // Международные процессы. – 2005. – №2 (8). – Т. 3. – URL: www.intertrends.ru/seven/003.htm.
100. Brugiavini A. The Role of Unions in the Twenty-First Century / Agar Brugiavini // A Report to the Fondazione Rodolfo Debenedetti Lars Calmfor. Oxford: Oxford Uni – 2001, Part II: What Do Unions Do to the Welfare States? In: Tito Boeri.
101. Challenges for the Dutchpolder model : European social policy network, June 2017. – ESPN Flash Report, 2017/40.
102. Соломінчук В. В. До питання трансформації функцій профспілок у соціальній державі / В. В. Соломінчук // Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. – Вип. 9. – С. 486–489.
103. Жук Н. Парламент, Президент, уряд: через взаємостимування до рівноваги : монографія / Наталія Жук. – Харків : Харків юридичний, 2007. – 242 с.
104. Соломінчук В. В. Участь професійних спілок у виборчому процесі / В. В. Соломінчук // Збірник наукових доповідей Економика. Государство и право. Осуществление научных исследований и организации проектов. Państwo i Prawo. Realizacja badań i projektów», Краков, 30.07.2015 - 31.07.2015. – С. 124–127.
105. Запара С. І. Перспектива створення трудових судів в Україні / С. І. Запара // Приватне та публічне право. – 2017. – № 2. – С. 47-51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpulaw_2017_2_12.
106. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко ; за заг. ред. Р. С. Мельника. – Київ : Ваіте, 2014. – 376 с.
107. Шакірова А. Ю. Адміністративно-правовий статус профспілок в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Шакірова Анастасія Юріївна ; кер. роботи А. І. Берлач ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2015. – 18 с.

108. Соляр С. П. Правове регулювання статусу і діяльності інститутів громадянського суспільства (теоретико-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Соляр Сергій Петрович ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2014. – 200 с.
109. Про громадські об'єднання : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
110. Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці : у 2-х т. – Т. I, II. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – 1560 с.
111. E. D. Cheall v. the United Kingdom (10550/83) 13/05/1985 [Electronic Resource]. – Way of access : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-73731>.
112. Рішення Конституційного Суду України : від 18 жовтня 2000 р. № 11-рп/2000 : у справі про свободу утворення профспілок // Офіційний вісник України. – 2000. – № 43. – Ст. 1857.
113. Рішення Конституційного Суду України : від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001 (справа про молодіжні організації) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2310.
114. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / В. Ф. Сіренко, В.І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук [та ін.] ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Логос, 1997. – 124 с.
115. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" (щодо діяльності студентських профспілок) [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57084.
116. Трудовий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
117. Соломінчук В. Звільнення працівника за згодою профспілки / В. Соломінчук // Кадровик України. – 2014. – № 10. – С. 44-51.
118. Соломінчук В. В. Права та гарантії професійних спілок у проекті Трудового кодексу України / В. В. Соломінчук // Матеріали Міжнар. наук. конф.

„Дванадцяті юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози”, м. Київ, 01–02 червня 2017 року. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С.133–135.

119. Соціальна держава: український вибір / [В.А.Гошовська, Л.І.Ільчук, Н.П. Баранова та ін. ; за ред. Гошовської В.А., Ільчука Л.І.] ; Центр перспектив. соц. дослідж., М-во праці та соц. політики України, НАН України. – К. : ЦПСД, 2007. – 335 с.

120. Соломінчук В. В. Свобода об'єднання у профспілки як фундаментальне право людини і громадянина / В. В. Соломінчук // Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 28-29 листопада 2014 р. - у 2-х ч. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. – Ч. 1. – С. 15-17.

121. Сенников Н. М. Профсоюзное право : курс лекцій / Сенников Н. М., Стремоухов А. В. – М. : НОРМА, 2005. – 325 с.

122. Берест Р. Я. Професійний рух на західноукраїнських землях в австрійський період / Р. Я. Берест // Нариси історії профспілкового руху в Україні. – К., 2002. – С. 86–100.

123. Берест І. Р. Джерельна база історії професійних спілок Східної Галичини до початку та в роки Першої світової війни / І. Р. Берест // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія. – 2014. – № 784. – С. 64–69. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPDA_2014_784_12.pdf.

124. Лепісевич П. М. Державно-правовий устрій України в імперську добу : навч. посіб. з історії держави і права України / Лепісевич П. М., Терлюк І. Я. – Львів, 2005. – 127 с.

125. Соломінчук В. В. Зародження законодавства про професійні спілки на теренах України / В. В. Соломінчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2015. – Вип. 28. – С. 117–123. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2015_28_18.

126. Берест Р. Я. Професійні спілки на західноукраїнських землях у міжвоєнний період / Берест Р. Я. // Нариси історії профспілкового руху в Україні. – Київ, 2002. – С. 306–347.
127. Бернацкий М. В. Рабочий вопрос и его постановка в России и на Западе // Ежемесячный журнал для всех. – СПб., 1905. – №4. – С. 241.
128. О профессиональных обществах, учреждаемых для лиц, занятых в торговых и промышленных предприятиях, или для владельцев этих предприятий : Временные правила от 04.03.1906 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://abc.vvsu.ru/Books/dokumentoved_hrestomat_ch1 /page0013.asp.
129. Історія держави і права України : підручник : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький [та ін.]. – Київ : Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – 656 с.
130. Мамедова Р. Я. Історично-правовий аналіз ролі профспілок у регулюванні найманої праці [Електронний ресурс] / Р. Я. Мамедова // Митна справа. – 2013. – № 4 (2.2). – С. 191–197. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2013_4\(2.2\)__36.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2013_4(2.2)__36.pdf).
131. Поспеловский Д. На путях к рабочему праву [Электронный ресурс]. / Режим доступа : <http://www.sotsprof.ru/library/posp.html>.
132. Андрусишин Б. І. Професійні спілки України в 1917-1920 рр. / Б. І. Андрусишин // Нариси історії профспілкового руху в Україні. – К., 2002. – С.101–233.
133. Олійник О. М. Розвиток робітничого законодавства та органів регулювання трудових відносин в період діяльності українських урядів (1917-1920 рр.) / О. М. Олійник // Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Серія : Актуальні проблеми історії України. – 2013. – № 61. – С. 84–93. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vcpiak_2013_61_15.pdf.
134. Історія держави і права України : підручник у 2-х т. /А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький, О. Л. Копиленко [та ін.]. – К. : Вид. Дім “Ін Юре”, 2003. – Т. 2. – 580 с.

135. Андрусишин Б. І. Робітнича політика українських урядів (1917-1920 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук. : 07.00.01 / Андрусиши Богдан Іванович ; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 1997. – 44 с.
136. Дорошенко Д. Ілюстрована історія України 1917 – 1923 рр. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1930. – Т. 2. – С. 315.
137. Гай-Нижник П. Робітничі профспілки, роботодавці і гетьманський уряд: історія трибічного конфлікту і досвід незавершеної розв'язки / П. Гай-Нижник // Література та культура Полісся. – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя, 2002. – Вип. 21. – С. 131–142.
138. Андрусишин Б. І. Перша всеукраїнська конференція професійних спілок (травень 1918 року) та її роль у створенні незалежного профспілкового руху : сучасний стан і перспективи розвитку соціально-гуманітарних наук / Б. І. Андрусишин // Сучасний стан та перспективи розвитку соціально-гуманітарних наук та освіти : зб. наук. праць, присвячений 10-річчю соціально-гуманітарного факультету. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – С. 50–59.
139. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник / В. М. Іванов – Київ : КУП НАНУ, 2013. – 892 с.
140. Андрусишин Б. І. Профспілки і українська державність у добу Директорії УНР / Б. І. Андрусишин // Наука і сучасність : зб. наук. пр. К., 2000. – Вип. 1. – Ч. 3. – С. 11–24.
141. Декрет Совета народных комиссаров РСФСР «О биржах труда» от 31 января 1918 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zaki.ru/pagesnew.php?id=2077>.
142. Кодекс Законов о Труде РСФСР 1918 года // Собрание Узаконений РСФСР. – 1918. – № 87–88. – Ст. 905.
143. Чекан Н. М. Історія кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинами, пов'язаними з порушенням законодавства про працю / Н. М. Чекан // Університетські наукові записки. – 2010. – № 3. – С. 175–181. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2010_3_31.

144. Липинський В. Організаційне становлення студентських профспілок УСРР у 1920-ті рр. / В. Липинський, Х. Кравчук // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – С. 25–32. – Режим доступу : http://resource.history.org.ua/publ/kraj_2011_4_25.
145. Лушников А. М. Курс трудового права : учебник : в 2 т. / А. М. Лушников, М. В. Лушникова. – М. : Статут, 2009. – Т. 2. – 1151 с.
146. Шемяков О. Д. Роль профспілок в досягненні соціального миру в умовах ринково-трудоових відносин / О. Д. Шемяков // Бюлетень національної служби посередництва і примирення. – 2005. – № 8. – С. 43–51.
147. Чибисов В. А. Правовые аспекты реализации защитной функции советских профсоюзов : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Чибисов Мос. гос. ун–т. им. М. В. Ломоносова. – М., 1975. – 20 с.
148. Лагутіна І. В. Становлення та розвиток законодавства у сфері захисту трудових прав працівників / І. В. Лагутіна // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 37. – С. 85–89. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdp_2008_37_15.pdf.
149. О расследовании и учете несчастных случаев, связанных с производством : постанов. ВЦРПС 08.09.39 // Бюллетень ВЦСПС. – 1939. – № 12.
150. Сопелкін І. С. Конституційно-правові аспекти становлення та розвитку профспілкових організацій / І. С. Сопелкін // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – № 3 (6). – С. 70–75. – Режим доступу : http://rrmu.dn.ua/wp-content/uploads/2015/11/prof_ua.pdf.
151. Середа О. Г. Повноваження профспілок у механізмі правового захисту прав працівників / О. Г. Середа // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – №. 15 (1). – С. 123–125.
152. Соломінчук В. В. Правовий статус профспілок радянської доби / В. В. Соломінчук // Матеріали Міжнар. наук. конф. «Одинадцяті юридичні читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи», м. Київ, 21-22 травня 2015 р., м. Київ, – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 124-127.

153. Про затвердження переліку посад і робіт, що заміщаються : постанова Держкомпраці СРСР та Секретаріату ВЦСПС № 447/24 від 28 груд. 1977 р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
154. Указ Президиума Верховного Совета СССР “Положение о правах ФЗМК” от 27 сентября 1971 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1971. – № 39. – Ст. 382.
155. Кодекс Законів про Працю УРСР від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
156. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки [Електронний ресурс] : прийнята 20 квітня 1978 р. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>.
157. Пономарьова Г. П. Развитие выборной системы Украинской РСР у 1937-1985 гг. / Г. П. Пономарьова // Государственное строительство та місцеве самоврядування. – Харьков : Право, 2007. – Вип. 14. – С. 174–182.
158. Докашенко В. М. Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років / В. М. Докашенко. – Донецьк : [Вид-во Донец. держ. ун-ту], 1999. – 354 с.
159. Всеобщая декларация прав человека : официальный текст. – М : Права человека, 1996. – 16 с.
160. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
161. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт ООН від 16.12.1966 р. // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 1.
162. Декларація соціального прогресу та розвитку [Електронний ресурс] : Декларація ООН від 11.12.1969 р. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
163. Європейська соціальна хартія (переглянута) [Електронний ресурс] : (ETS № 163) від 03.05.1996 року. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
164. Про право на організацію і на ведення колективних переговорів : Конвенція МОП № 98 від 1949 р. : Інформаційний бюлетень Міністерства праці України «Людина і праця». – 1994. – № 9–10.

165. Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються : Конвенція № 135 від 1971 року : Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 30. – С. 255.

166. Соломінчук В. Створення профспілки на підприємстві / В. Соломінчук // Кадровик України. – 2014. – № 4. – С. 54–60.

167. Про об'єднання громадян Закон України № 2460-XII від 16 червня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

168. Карнаух А. А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / А. А. Карнаух / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 19 с.

169. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

170. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" (щодо посилення правового та соціально-економічного захисту осіб, які навчаються) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6660&skl=7

171. Яцунь О. М. Профспілки за право на страйк / О. М. Яцунь // Інформаційний вісник КМОППОіНУ «Єдність». – 2015. – № 3. – С. 1.

172. Соломінчук В. В. Нормативно-правове регулювання діяльності профспілкових організацій студентів / В. В. Соломінчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2015. – Вип. 30. – С. 114–120. – Режим доступу : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/18917/1/S%D0%BEIominchuk.pdf>.

173. Про затвердження Порядку підготовки та оформлення рішень щодо легалізації об'єднань громадян та інших громадських формувань [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України від 08.07.2011 року № 1828/5. — Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0855-11>.

174. Соломинчук В. В. Профсоюзное законодательство – комплексная отрасль законодательства Украины: общетеоретический подход. / В. В.

- Соломинчук // Закон и жизнь № 8/2 (284) 2015 г. – Кишинев, 2015. – С. 87–91. – Режим доступа : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/j_nr_file/Revista_Legea_si_viata_8-2_2015.pdf.
175. Снигирева И. О. Профсоюзы как субъекты советского трудового права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: ВНИИСЗ, 1988. – 34 с.
176. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Ю. С. Шемшученко відп. ред. та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1 : А – Г. 672 с.
177. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
178. Шемшученко Ю. С. Наукові засади систематизації законодавства України / Ю. С. Шемшученко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – 600 с.
179. Білоус А. М. Адміністративно-правове регулювання порядку створення і діяльності профспілок в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Білоус Алла Михайлівна ; Державний вищий навчальний заклад "Запорізький національний університет". – З., 2013. – 16 с.
180. Варениця В. А. Становлення нової моделі соціального діалогу в сучасній Україні: соціологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 "Спеціальні та галузеві соціології" / Варениця Володимир Антонович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2009. – 22 с.
181. Опришко В. Ф. Загальнотеоретичні та практичні проблеми систематизації законодавства України / В. Ф. Опришко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Київ: Ін-т законодавства ВРУ, 1999. – С. 14–27.
182. Гетьман Є. Консолідація як форма систематизації законодавства України / Є. Гетьман // Вісник Нац. акад. правов. наук України. – 2015. – № 3. – С. 21–28.

183. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення : монографія. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 220 с.
184. Шемшученко Ю. С. Що є право? / Ю. С. Шемшученко // Антологія української юридичної думки : в 10-т. за заг. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2005. – Т. 10. – С. – 30–47.
185. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
186. Костина Н. И. Государство и профсоюзы в политической системе российского общества : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ростов н/Д, 2005. – 174 с.
187. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2010. – 584 с.
188. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій : навч. посіб. для юрид. фак. вузів / В. О. Котюк. – Київ : Вентурі, 1996. – 208 с.
189. Теорія держави і права : навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарєв, Н. М. Пархоменко [та ін.] – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 348 с.
190. Прилуцький Р. Б. Щодо критеріїв визначення галузі права у світлі проблеми розмежування цивільного та господарського права / Р. Б. Прилуцький // Актуальні проблеми розвитку держави і права : збірник матеріалів круглого столу / за ред. Козинець О. Г. – Чернігів : В-во ЧДПСТП, 2008. – С. 106–112.
191. Мураховська Т. Є. Формування нових галузей в системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т. Є. Мураховська ; наук. кер. В. О. Корнієнко ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 19 с.
192. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2015. – 392 с.

193. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков [та ін.]. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.
194. Дробязко С. Г. Отрасли права и отрасли законодательства в правовой системе Республики Беларусь и их совершенствование / С. Г. Дробязко ; Нац. центр законодательства и правовых исследований Респ. Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2010. – Вып. 5. – С. 11–22.
195. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. / М. В. Кравчук. – 3-те вид., змін. й доп. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 247 с.
196. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : нав. Посіб. / П. М. Рабінович. – 9-е вид., зі змінами. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
197. Советское трудовое право : учебник / под ред. А. И. Процевского. – К. : Вища школа, 1981. – 360 с.
198. Ефремова Н. И. Возрастание роли профсоюзов на современном этапе коммунистического строительства и их основные функции / Н. И. Ефремова // Советские профсоюзы. – 1976. – № 1. – С. 32–35.
199. Щотова Ю. М. Поняття представництва професійною спільною інтересів працівників при реалізації ними права на звернення за захистом / Ю. М. Щотова // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 188–192.
200. Цесарський Ф. А. Захисна функція профспілок та форми її реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Цесарський Ф. А. ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 21 с.
201. Чабаненко М. М. До поняття захисної функції професійних спілок / М. М. Чабаненко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 166–172. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2014_4_23.
202. Чанишева Г. І. Основні функції профспілок в умовах ринкової економіки / Г. І. Чанишева // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 37. – С. 17–24. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_37_4.

203. Ніколайченко Г. М. Представництво у трудовому праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Ніколайченко Г. М. – Одеса, 2007. – 23 с.
204. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми / Є. В. Білозьоров // Адвокат. – 2009. – № 8. – С. 26–30. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2009_8_5.
205. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с.
206. Гіда Є. О. Права людини (охорона і захист) / Є. О. Гіда // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. – Київ : Ін Юре, 2005. – Т. 2. – С. 759–760.
207. Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист та охорона: поняття та співвідношення / Л. О. Кожура // Науковий Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. – Вип. 35. – Т. 2. – С. 119–122. – Режим доступу : http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35/part_2/31.pdf.
208. Копетюк М. Нормативно-правові аспекти визначення поняття правоохоронного органу й правоохоронної діяльності / М. Копетюк // Історико-правовий часопис. – 2013. – № 1. – С. 134–138. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ipch_2013_1_30.pdf.
209. Дір І. Ю. Захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Дір І. Ю.; Ін-т законодавства ВРУ. – Київ, 2010. – 20 с.
210. Соколенко О. Л. Захист прав громадян як основна функція правової держави / О. Л. Соколенко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 118–121.
211. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. І. Пашук. – Львів, 2006. – 16 с.
212. Чумаченко І. М. Поняття і класифікація функцій профспілок у сучасних умовах ринкової економіки / І. М. Чумаченко // Вісник Запорізьк. юридичного інституту. – 2004. – № 2. – С. 72-79.

213. Лисяк О. І. Правові форми участі профспілок у регулюванні трудових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Лисяк О. І. – Х., 2004. – 20 с.

214. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Волинка К. Г. – К., 2000. – 17 с.

215. Соломінчук В. В. Професійні спілки в системі забезпечення прав людини і громадянина / В. В. Соломінчук // Часопис Київського університету права. – 2017. – № 1. – С. 63–67. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/doc/CHAS17_3.pdf.

216. Про Конституційний Суд України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 жовтня 1996 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.ua/cgi-bin/laws>.

217. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Донецької обласної організації профспілки працівників охорони здоров'я України щодо офіційного тлумачення положень другого речення частини третьої статті 49, частини другої статті 144 Конституції України у взаємозв'язку з положеннями частини другої статті 184 Кримінального кодексу України : Ухвала Конституційного Суду України від 27 березня 2014 року №243-у/2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/>.

218. Гончаренко О. М. Права людини в Україні : навч. посіб. / О. М. Гончаренко. – К. : Знання, 2008. – 207 с.

219. Копиленко О. Л., Богачова О. В. Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення: кол. моногр. у 2-х ч. / О. Л. Копиленко, О. В. Богачова; Ін-т законодавства ВРУ. – К. : Реферат, 2010. – 696 с.

220. Олійник А. Законотворчий процес – його основні риси і особливості / А. Олійник // Право України. – 1998. – № 4. – С. 81–83.

221. Словська І. Є. Законотворчий процес: питання тлумачення / І. Є. Словська // Право і Безпека. – 2011 – № 2. – С. 5–9.

222. Постанова Ради ФПУ від 25 травня 2011 р. № Р-2-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fpsu.org.ua/index.php?option=com_blog_calendar&year=2013&month=01&day=14&modid=67&lang=uk.

223. Федерація професійних спілок України. Звіт Ради Федерації професійних спілок України про роботу з квітня 2011 року – березень 2016 року. – Київ : Профінформ ФПУ, 2016. – 135 с.

224. Регламент Верховної Ради Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1980. – № 15. – С. 292–293.

225. Задирака Н. Ю. Теоретико-правові питання законотворчості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Задирака Н. Ю. – К., 2005. – 16 с.

226. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 18 лип. 2007 р. № 950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-п>.

227. Соломінчук В. В. Правотворча діяльність професійних спілок / В. В. Соломінчук // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. „Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи”, м. Київ, 24–25 травня 2013 р. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 170-173.

228. Про розвиток соціального діалогу в Україні [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 29.12.2005 р. № 1871/2005. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

229. Про Національну тристоронню соціально-економічну раду [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 2 квітня 2011 р. № 347/2011. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2011>.

230. Про затвердження положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 р. № 731. – Режим доступу до : <http://zakon.rada.gov.ua>.

231. Порядок подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації [Електронний ресурс] : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 12.04.2005 р. № 34/5. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0381-05>.

232. Потопахіна О. М. Правова природа колективного договору / О. М. Потопахіна // Матеріали 68-ї наук. конф. професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ імені І. І. Мечникова (економіко-правовий факультет) 26-28 листопада 2013 року. – Одеса : Астропринт, 2013 . – С. 105–108.

233. Чанишева Г. І. Колективні угоди як джерела трудового права / Г. І. Чанишева // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 326–329. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdp_2005_25_77.pdf.

234. Тодика Ю. М. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства / Ю. М. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2 (17). – С. 3–12.

235. Лучин В. О. Конституционный строй России: основные политико-правовые характеристики / В. О. Лучин // Право и политика. – 2006. – №10. – С. 27–31.

236. Іжа М. Громадський контроль в системі публічного управління як ефективний інструмент експертизи державно-управлінських рішень / М. Іжа, О. Радченко // Публічне управління: теорія та практика. – 2012. – № 4 (12). – С. 74–79.

237. Крупник А. С. Громадський контроль : сутність та механізми здійснення [Електронний ресурс] / А. С. Крупник // Теоретичні та прикладні питання державотворення : on-line збірник наук. праць ОРІДУ НАДУ при Президентові України. – 2007. – Вип. № 1. – Режим доступу : http://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf.

238. Телега Г. Сутнісна характеристика громадського контролю за додержанням законодавства про працю / Г. Телега // Науковий вісник

Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – Херсон, 2014. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 82–88.

239. Соломінчук В. В. Профспілка на підприємстві: порядок створення та повноваження / В. В. Соломінчук // Зароботна плата. – 2010. – № 8 (50). – С. 20–25.

240. Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавці і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2010–2012 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0006120-10>.

241. Соломінчук В. В. Профспілковий громадський контроль як невід'ємний елемент демократичної, правової держави / В. В. Соломінчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2014. – Вип. 26. – С. 123–129. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_26_20.

242. Порівняльне правознавство (правові системи світу) : монографія / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Парламентське вид-во, 2008. – 488 с.

243. Петрухно Ю. Є. Щодо ролі громадянського суспільства у формуванні правової культури в Україні [Електронний ресурс] / Ю.Є.Петрухно // Вісник Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 3. – С. 251 – 252. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_2013_3_56.pdf.

244. Оніщенко Н. М. Правова культура як феномен громадянського суспільства / Н. М. Оніщенко, Л. О. Макаренко // Держава і право : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Вип. 68. – К. : Юридична думка, 2015. – С. 3–15.

245. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18 жовтня 2001 року №992 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921.

246. Потапенко Н. А. Особливості правоосвітнього процесу в контексті формування правової держави / Н. А. Потапенко // Науковий часопис НПУ імені

М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право. – Випуск 7. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 159–164.

247. Чегодаева Т. А. Роль профсоюзной организации вуза в формировании культуры гражданственности социологический анализ : автореф. дис. ... канд. социол. наук – Екатеринбург, 2005. – 24 с.

248. Соломінчук В. В. Правоосвітня діяльність професійних спілок на шляху до підвищення правової культури суспільства / В. В. Соломінчук // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. „Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні”, м. Київ, 15–16 травня 2014 року. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 146–149.

249. Дубровский И. М. Проблемы социальной безопасности в системе обучения профсоюзов Украины / И. М. Дубровский; под общ. ред. Игнатова И. В.; Ин-т соц. Безопасности. – Харьков, 2010. – 50 с.

250. Кальміус О. Г. Філософське значення соціального партнерства як підґрунтя діяльності профспілок. Просвітницька діяльність профспілок як фактор впливу на політичну свідомість їх членів / О. Л. Тупиця, О. Г. Кальміус // Вісник Дніпропетровського університету – Д. : Вид-во ДНУ, 2007. – С. 497–501.

251. International Labour Organization (ILO) Bureau for Workers' Activities (2007). The role of trade unions in workers' education: The key to trade union capacity building. Background paper, International Workers' Symposium, Geneva, October 8–12, 2007.

252. Методичні рекомендації з проведення єдиного профспілкового уроку в загальноосвітніх школах та профтехучилищах // Бібліотечка голови профспілкового комітету. – 2010. – 50 с.

253. Кириченко Ю. В. Право на свободу об'єднання у професійні спілки: відповідність конституційної практики України європейським стандартам / Ю. В. Кириченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 10. – Т. 1. – С. 70–73.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

1. Соломінчук В. В. Профспілковий громадський контроль як невід’ємний елемент демократичної, правової держави / В. В. Соломінчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2014. – Вип. 26. – С. 123-129.
2. Соломінчук В. В. Зародження законодавства про професійні спілки на теренах України / В. В. Соломінчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2015. – Вип. 28. – С. 117-123.
3. Соломінчук В. В. Нормативно-правове регулювання діяльності профспілкових організацій студентів / В. В. Соломінчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2015. – Вип. 30. – С. 114-120.
4. Соломінчук В. В. Професійні спілки в системі забезпечення прав людини і громадянина / В. В. Соломінчук // Часопис Київського університету права. – № 1. – 2017. – С. 63-67.
5. Соломинчук В. В. Профсоюзное законодательство – комплексная отрасль законодательства Украины: общетеоретический подход / В. В. Соломинчук // Международный научно-практический журнал «Закон и жизнь». – Кишинев, 2015. – № 8/2 (284). – С. 87-91.
6. Соломінчук В. В. Профспілка на підприємстві: порядок створення та повноваження / В. В. Соломінчук // Зароботная плата. – 2010. – № 8 (50). – С. 20-25.
7. Соломінчук В. В. Правотворча діяльність професійних спілок / В. В. Соломінчук // Дев’яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної

конференції, м. Київ, 24–25 травня 2013 р., – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С.170-173.

8. Соломінчук В. В. Правоосвітня діяльність професійних спілок на шляху до підвищення правової культури суспільства / В. В. Соломінчук // «Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15–16 травня 2014 року. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С.146-149.

9. Соломінчук В. В. Професійні спілки у процесі взаємодії держави та громадянського суспільства (Trade unions in the process of interaction between the state and civil society) / В. В. Соломінчук // Science and Education in Australia, 18 America and Eurasia: Fundamental and Applied Science : Proceedings of the 1st International Sciences Conference (Australia, Melbourne, 25 June 2014). – Melbourne : International Agency for the Development of Culture, Education and Science, 2014. – Р. 482-483.

10. Соломінчук В. Створення профспілки на підприємстві / В. Соломінчук // Кадровик України, 2014, № 4. – С.54-60.

11. Соломінчук В. В. Свобода об'єднання у профспілки як фундаментальне право людини і громадянина / В. В. Соломінчук // Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф, м. Львів, 28-29 листопада 2014 р. - у 2-х частинах. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. – Ч. 1. – С.15-17.

12. Соломінчук В. В. Профспілки у політичній системі України / В. В. Соломінчук // Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 21-22 листопада 2014 р. – Харків. – 2014. – С.17-19.

13. Соломінчук В. В. Правовий статус профспілок радянської доби / В. В. Соломінчук // «Одинадцять юридичні читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи»: матеріали міжнар. наук.-практ. конф,

м. Київ, 21-22 травня 2015 р., – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 124-127.

14. Соломінчук В.В. Звільнення працівника за згодою профспілки / В. В. Соломінчук // Кадровик України. – 2014. – № 10. – С.44-51.

15. Соломінчук В. В. Участь професійних спілок у виборчому процесі / В. В. Соломінчук // Збірник наукових доповідей «Економика. Государство и право. Осуществление научных исследований и организации проектов. Państwo i Prawo. Realizacja badań i projektów», Краков, 30.07.2015 - 31.07.2015. – С. 124-127 Краков/Kraków.

16. Соломінчук В. В. Права та гарантії професійних спілок у проекті Трудового кодексу України / В. В. Соломінчук // «Дванадцяті юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози»: матеріали міжнар. наук.-практ. конф, м.Київ, 01–02 червня 2017 року. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С.133-135.

17. Соломінчук В. В. До питання трансформації функцій профспілок у соціальній державі / В. В. Соломінчук // Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2018. – Вип. 9. – С. 486-489.

КИЇВСЬКА ОБЛАСНА РАДА ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК

юридична: 01012, м. Київ,
майдан Незалежності, 2;
фактична: 04107, Київ, вул. Нагірна, 25-27
тел. 489-30-77, факс 484-62-77
E-mail: korps@fpsu.org.ua

Розрахунковий рахунок № 26000154471
в АТ «Райффайзен Банк Аваль» м. Київ,
МФО 380805, код 02605015

2018 № /01
На № від

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Соломінчук Вікторії Володимирівни, юрисконсульта Київської міської організації
Профспілки працівників освіти і науки України, на тему: «Участь професійних спілок у
розбудові соціально-правової держави (теоретико-правовий аспект)» зі спеціальності
12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень на
здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Результати дисертаційного дослідження Соломінчук Вікторії Володимирівни на
тему: «Участь професійних спілок у розбудові соціально-правової держави (теоретико-
правовий аспект)» зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія
політичних і правових учень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук є
науково обґрунтованими і закладають концептуальні основи для подальшого
вдосконалення правовідносин за участю професійних спілок у розбудові соціально-
правової держави.

Результати дослідження впроваджені в діяльності Київської обласної ради
професійних спілок, зокрема, під час підготовки та проведення організаційних заходів з
питань здійснення професійними спілками та їх організаціями захисту трудових,
соціально-економічних прав і інтересів громадян, співпраці професійних спілок з
органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Під час написання дисертаційного дослідження Соломінчук В.В. брала
безпосередню участь у консультуванні сторін та підготовці до підписання Розпорядження
Київської обласної державної адміністрації від 24.01.2018 року № 21 «Про посилення
взаємодії профспілок з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого
самоврядування, організаціями роботодавців області», а також в історичних дослідженнях
правового регулювання створення профспілкових організацій в області з нагоди
відзначення 100-річчя Київської облпрофради.

Голова Київської облпрофради

В.Ф.Кононенко

Приватне акціонерне товариство
«Науково-виробниче підприємство «Сатурн»
PRIVATE JOINT STOCK
«SCIENTIFIC-PRODUCTION ENTERPRISE «SATURN»

Вих. № 012/0326
від 29 05 20 18 р.

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Результати дисертаційного дослідження Соломінчук Вікторії Володимирівни, юрисконсульта Київської міської організації Профспілки працівників освіти і науки України, на тему: «Участь професійних спілок у розбудові соціально-правової держави (теоретико-правовий аспект)» зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук впроваджені в діяльності Приватного акціонерного товариства «Науково-виробничого підприємства «Сатурн», зокрема, під час підготовки та проведення наукових та організаційних заходів (семінарів, конференцій, круглих столів), у підготовці колективного договору, правил внутрішнього розпорядку, інших документів, що розробляються за участі профспілкової організації ВАТ НВП «Сатурн», використано аналітичні матеріали щодо нормативно-правового регулювання діяльності профспілок, правотворчої, правозахисної роботи, громадського контролю, здійснюваного профспілковою організацією ВАТ НВП «Сатурн».

Голова правління

[Handwritten signature]

Чміль В. М.

Україна, 03148, м.Київ, проспект Леся Курбаса, 2-Б 2-b, av. LESYA KURBASA, KYI V, 03148, UKRAINE
Тел. (380 44) 407-93-72, факс (380 44) 407-62-08. E-mail: chmil@nbi.com.ua
www.jssaturn.com

Студентська профспілкова асоціація м.Києва

адреса: 01030, м. Київ, вул. Володимирська, 57, телефон: 2342283
р/р 26003300236950 в АТ "Ощадбанк", МФО 322669, ЄДРПОУ 26548758

№ 02/05-1

від 21. 05. 2018 р.

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Результати дисертаційного дослідження Соломінчук Вікторії Володимирівни на тему: «Участь професійних спілок у розбудові соціально-правової держави (теоретико-правовий аспект)» зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук впроваджені в діяльності професійної спілки «Студентська профспілкова асоціація м. Києва».

Зокрема, під час підготовки та проведення семінарів, конференцій, наданні консультативно-методичної допомоги профспілковим активістам використано висновки дисертаційного дослідження на тему: «Участь професійних спілок у розбудові соціально-правової держави (теоретико-правовий аспект)» щодо нормативно-правового регулювання профспілкових організацій, які об'єднують осіб, що навчаються.

З повагою

Виконавчий директор СПА м. Києва

Трофименко О.М.

Виконавець: Серебряник В.О., тел.:234-22-83